

Anadolu'da Felsefeye Yolculuk

Hierapolisli Bir Filozof **Epiktetos**

Yayına Hazırlayanlar
H. Haluk Erdem - Mustafa Günay

Birleşmiş Milletler
Eğitim, Bilim ve Kültür
Kurumu

UNESCO
Türkiye
Millî Komisyonu

TÜRKİYE FELSEFE KURUMU
ANADOLU'DA FELSEFEYE YOLCULUK: 1

Hierapolisli Bir Filozof Epiktetos

Yayıma Hazırlayanlar:
H. Haluk Erdem - Mustafa Günay

Ankara, 2014

Yayıma Hazırlayanlar: H. Haluk Erdem - Mustafa Günay

ISBN: 978-975-7748-57-1

©Türkiye Felsefe Kurumu

Ahmet Rasim Sokak 8/2

Çankaya - Ankara

Tel: 0312 440 74 08

Fax: 0312 441 02 97

Web: www.tfk.org.tr

e-mail: turkiyefelsefekurumu@gmail.com

Kapak: Ali İmren

Dizgi: Turgut Kaya

Baskı: Ankamat

Hierapolisli Bir Filozof Epiktetos

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	7
Açış Konuşması: Anadolu'da Felsefeye Yolculuk:	
Hierapolisli Epiktetos	13
İoanna KUÇURADI	
Lykos Vadisi'nden İki Sofist: Antipater ve Polemon	19
Celal ŞİMŞEK	
Tripolis Antik Kenti ve 2012 Yılı Kazı ve Restorasyon	
Çalışmaları Ön Raporu	41
Bahadır DUMAN	
H. Hüseyin BAYSAL	
Kentin Öznesi Olarak Filozof	59
Betül ÇOTUKSÖKEN	
Epiktetos'un Bilgeliği	67
Halil TURAN	
Epiktetos.....	75
Mehmet AKGÜN	
Bilgelik Yolunda Bir Filozof: Epiktetos.....	111
Mehmet Ali SARI	
Epictetus and Descartes on Will and Inward-turning	129
Geoff BOVE	
Epiktetos'un İnsan Anlayışı	139
Mustafa GÜNAY	
Epiktetos ve Proairesis	149
Birdal AKAR	
Türkiye'de Epiktetos ve Stoa Felsefesi.....	159
H. Haluk ERDEM	
Değerlendirme	161
Kadir ÇÜÇEN	

Sunuş

Elinizdeki kitap, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Felsefe İhtisas Komitesi, Türkiye Felsefe Kurumu ve Pamukkale Üniversitesi işbirliğiyle 2-3 Kasım 2012 tarihlerinde Denizli’de düzenlenen “Hierapolis/Pamukkale’de Felsefeye Yolculuk” başlıklı bilimsel toplantıda sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Anadolu’da Felsefeye Yolculuk adıyla başlatılması planlanıp ilkini Denizli’de gerçekleştirdiğimiz böyle bir çalışmaya neden gerek duyduğumuzu kamuoyuyla şöyle paylaşmıştık:

“2500 yıl önce Anadolu’nun Batı Ege kıyı şehirleri başta olmak üzere, felsefi düşüncenin doğuşuna tanık oluruz. Felsefenin Anadolu topraklarında yeşermesi ve zaman içinde başka kültürlerin toprağında da gelişmesi söz konusudur. Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde doğmuş, yaşamış ve felsefe yapmış olan nice filozoflar vardır. Ülkemizde felsefi düşünce geleneğinin geleceği açısından, geçmişe bakmanın gerekli ve önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu düşünceden yola çıkarak, çeşitli Anadolu şehirlerinde yaşamış olan filozoflardan kimilerini bir dizi etkinlik düzenleyerek gündeme getirmek istedik. Böylece düşünceleriyle insanlık kültürüne değerli katkılarda bulunmuş ve silinmez izler bırakmış bu filozofların yeniden hatırlanması, düşüncelerinin çeşitli yönleriyle tartışılması, hem felsefenin kendi insanımızla daha da yakınlaşmasını sağlayabilecek ve hem de kültür tarihimizde felsefenin serüvenini ortaya çıkarılabilecektir.

Seçtiğimiz kentler ve filozoflar, Anadolu’da felsefenin geçmişine ışık tutarken, aynı zamanda felsefenin geleceğine ilişkin ipuçları da sunabilecektir diye umut ediyoruz. Anadolu’daki felsefe yolculuklarımızın başka kentler ve filozoflarla devam etmesini de arzuluyoruz. İlk durağımız, 2-3 Kasım tarihlerinde

Stoa okulu filozoflarından Epiktetos'un doğduğu yer alan Denizli-Hierapolis olacaktır. Arkeologların da katılımıyla bu etkinliğimizde felsefe yanında felsefe ve kültürel miras ilişkisi de etkinliğin ana konularından biri olacaktır."

Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Konferans Salonu'nda gerçekleştirilen toplantıda Denizli Vali Yardımcısı İsmail Soykan, Denizli Belediye Başkan Yardımcısı Şamil Çınar, Denizli İl Kültür ve Turizm Müdürü Mehmet Korkmaz, Pamukkale Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Sabahattin Nas, Türkiye Felsefe Kurumu Başkanı Prof. Dr. İoanna Kuçuradi ve UTMK Felsefe İhtisas Komitesi Başkanı Prof. Dr. Harun Tepe katılarak kurumları adına açış konuşmaları yaptılar.

Açış oturumunu izleyen "Unesco Dünya Kültür Mirasında Hierapolis" başlıklı ilk oturumda Denizli'de bulunan UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde de yer alan *Hierapolis* ile İzmir'deki Efes'ten sonra Anadolu'nun en büyük ve önemli antik şehir olan *Laodikya*'nın arkeolojik özellikleri üzerinde duruldu. Laodikya kazılarının başkanlığını da yapan Prof. Dr. Celal Şimşek ile Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Yard. Doç. Bahadır Duman zengin sunuşlarıyla bölgenin tarihsel ve kültürel zenginliğini ortaya koydular. Bu oturumda konuşmacı olan Doç. Dr. Yusuf Örnek ise arkeoloji ve turizm ilişkisi üzerinde durdu ve arkeolojik buluntuları değerli kılanın ne olduğu sorusunu yöneltti. Arkeolojik bakış ile felsefe bakışın birlikte olmasının sağlayabileceği görme/bilme olanaklarına işaret etti. Prof. Dr. Betül Çotuksöken kültüre felsefeyle bakan bir konuşma yaptı.

Bundan sonra gelen "Stoa Felsefesi ve Epiktetos" ve "Hierapolis'li Filozof Epiktetos" oturumlarında ise Pamukkale, ODTÜ, Yeditepe, İnönü, Çukurova, Hacettepe ve İstanbul Teknik üniversitesi felsefe bölümlerinden hocalar yer aldılar. Hierapolis'te

doğmuş olan ünlü Stoa filozofu Epiktetos'un filozof kimliği, felsefe anlayışı ve felsefe tarihinde iz bırakmış düşünceleri ele alındı.

Üç oturumun ardından Prof. Dr. İoanna Kuçuradi, Prof. Dr. Celal Şimşek, Doç. Dr. H. Haluk Erdem, Prof. Dr. Kadir Çüçen, Doç. Dr. Taşkın Ketenci'nin konuşmacı olarak yer aldığı bir "Değerlendirme Oturumu" düzenlendi. Bu oturunda kültürel miras, geçmişte yaşayan kültürlerle felsefeyle bakılmasının sağladığı olanaklar ortaya konuldu. Arkeologların somut kültürel miras yanında daha fazla düşünceyle, felsefeyle ilgilenmelerinin, felsefecileri de daha fazla arkeolojiyle ilgilenmelerinin, felsefi bakışı arkeolojiye sokmanın karşılıklı olarak sağlayacağı yararlar üzerinde duruldu. UNESCO hedefleri doğrultusunda arkeoloji-tarih alanı ile felsefe arasındaki bilgisel alışverişin artırılmasının gerekliliği vurgulandı.

Toplantının ikinci gününde Denizli Vali Yardımcısı İsmail Soykan'ın katılımı ve Müze Müdürü H. Hüseyin Baysal'ın rehberliğinde sabah Hierapolis Kültürel Miras Alanlarında inceleme gezisi yapılarak, alanının arkeolojik özellikleri ve koruma çabaları konusunda bilgi edinildi. Alanla ilgili sorunlar ve UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'ndan danışmanlık konusunda yardım talebi dile getirildi.

Öğleden sonra ise Prof. Dr. Celal Şimşek'in başkanlığında yürütülen ve 12 ay boyunca süren ve alanda çalışan arkeolog ve uzmanların sayısıyla Türkiye'nin en büyük kazısı olan Laodikya arkeolojik alanı gezildi. Prof. Dr. Celal Şimşek grubumuza rehberlik ederek, 2008 yılında bu yana 12 ay aralıksız kazıların sürdüğünü, Türkiye'de 12 ay üzerinden kazı ve restorasyon çalışmaları yapan tek ekip olduklarını ifade etti. Şimşek Laodikya Antik Kenti'nin günümüzden 7 bin 500 yıl öncelik bir geçmişinin olduğunu ve lokal tipik bir Anadolu kenti olduğunu, bu kenti ortaya çıkarmak için kazıların ve restorasyonların sürdü-

günü belirtti. Bu inceleme gezisinin ardından iki günlük çalışmalar sona erdi.

Arkeologların da katılımıyla düzenlenen etkinlikte felsefe yanında felsefe ve kültürel miras ilişkisi de etkinliğin ana konularından biri olarak ele alındı. Toplantıda açılış konuşmaları ve oturum başkanlarının konuşmaları da dahil olmak üzere toplam, yirmi üç konuşma yapıldı.

Yapılan konuşmalarda/sunulan bildirilerde özellikle şu noktalar üzerinde duruldu:

- Bu toprakların aynı zamanda felsefenin ve felsefi bilgiye dayanan bilgeliğin de kaynağı olduğunu vurgulanarak Anadolu'da doğup büyümüş olmanın büyük bir ayrıcalık olduğunu belirtildi.

- Türkiye'nin UNESCO'da aktif roller üstlendiğini belirtilecek, bu yönde önemli çalışmalar yapıldığı ifade edildi.

- Dünya'da ekonomik değerlerin ön plana geldiği, insani ve etik değerlerin ise yitirildiği bir dönemde yaşadığımıza değinilerek, kültür ve insanla ilgili bilimlerin ve çalışmaların güç kazanmasının ve desteklenmesinin önemi vurgulandı.

- Denizli ve Pamukkale'nin görsel ve düşünsel sanatların felsefi derinliğiyle tarih boyunca bulunduğu coğrafya ve insanlığa ışık tutmuş bir medeniyetin var olduğu bir yer/bölge olduğuna dikkat çekildi.

- Denizli'de on dokuz antik kentin bulunduğu hatırlatılarak, bunlarla birlikte Epiktetos'un da burada yaşamasının ayrı bir öneme sahip olduğu vurgulandı.

- UNESCO, belediyeler/yerel yönetimler ve üniversitelerin kültür değerlerinin ortaya çıkarılması, korunması ve düşünce tarihiyle bağıntısının kurulması konusundaki projelerde birlikte çalışma ve işbirliğinin gerekliliği üzerinde duruldu.

- Kültür mirasının insanlığın ortak mirası olduğuna işaret edilerek, filozofların da kültür mirası ve değerleriyle ilgilenme-

leri gerektiği belirtildi.

- Kültür mirasının değerinin saptanabilmesi için insan yaraticılığını göz önünde bulunduran antropolojik bir yaklaşımın gerekli olduğuna dikkat çekildi.

- Tarihi eserlerin korunmasında turizmin amaç değil, araç olarak görülmesinin önemi üzerinde duruldu.

- Epiktetos'un ahlak konusundaki düşüncelerini/öğretisini kendi yaşamıyla örnekleyen bir filozof olduğu dile getirildi.

- Epiktetos'un felsefesinde yer alan ahlaki amaç ve değerlerin önemine işaret edilerek, günümüz insanı için de yol gösterici nitelikler taşıdığı belirtildi.

- Epiktetos'un bilgelik yolunda ilerleyen bir filozof olarak etkili olduğu vurgulandı.

- Epiktetos'un Stoa felsefesi içindeki yeri ve etkisine değinildi.

- Epiktetos'un insan anlayışı ele alınarak, çağımız insanına seslenen yönlerine işaret edildi.

- Çağımızdaki sorunları anlama ve çözüm üretme konusunda Epiktetos ve diğer filozofların/Antikçağ bilgeliliğinin insanlığa yol gösterici düşüncelerinin önemine değinildi.

- Bir filozofu anlamamanın ancak disiplinlerarası çalışmalarla mümkün olduğu belirtildi.

- Felsefe ile arkeoloji, sanat tarihi, tarih vb. disiplinlerin birbirinden öğrenebileceği yönler olduğuna işaret edilerek, insanlığın kültür mirası ve değerleri konusunda ortak çalışma ve projeler yürütülmesinin gerekli olduğu vurgulandı.

- UNESCO ile üniversiteler ve çeşitli kurumlar arasında kültür ve tarih mirasının korunması, ortaya konulması ve tarih-kültür bilincinin geliştirilmesi konusunda felsefenin de dahil olduğu çalışmaların sürdürülmesinin önemine değinildi.

ANADOLU'DA FELSEFEYE YOLCULUK: HİERAPOLİSLİ EPİKTETOS

Anadolu'da doğup büyümüş olmak, bu topraklarda yaşamak, çoğumuzun farkında olmadığı bir ayrıcalıktır. Çünkü bu topraklarda dokuz-on uygarlık –Urartu, Hitit, Frigya, Lidya, Troia, İonya, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı uygarlıkları– yerleşmiş ve birbirini etkilemiştir.

Bu uygarlıkların birbirine etkisi, yalnız sanat alanında –örneğin mimaride–, şehircilikte görülmez; kişide bunu görebilecek bir göz olması koşuluyla, bu etki günlük yaşama kadar uzanabilmektedir: Mazhar Şevket İpşiroğlu'nun 60'lı yıllarda yaptığı "Anadolu Yolları" belgeselinde böyle örnekler görüyoruz: İpşiroğlu bu belgeselde, Orta Anadolu'nun bir köyünde zar oynayan iki kişiyi ve yüzyıllar önce aynı şekilde "pesos" oynayan iki kişiyi gösteren bir mozaikçi yanyana getiriyor.

Bu uygarlıkların farklı dünya görüşlerinin, egemen yaşama biçimlerinin ve davranış normlarının b i l g i s i –ve bu arada günümüzde Anadolu'da yaygın farklı dünya görüşlerinin ve davranış normlarının bilgisi–, düşünmek isteyenlerimize elverişli bir malzeme sağlıyor; felsefe bilgisiyle bakanların da, onları değerlendirmeyi kolaylaştırıyor ve bu anlayışlardan hangilerinin insanların insansal olanaklarının gelişmesine elverişli olduğunu, hangilerinin engelleyici olduğunu empirik olarak da gösterebilmelerini olanaklı kılıyor.

Bu dokuz-on uygarlığın yerleştiği bu topraklar, aynı zamanda felsefenin ve felsefî bilgiye dayanan bilgeliğin de kaynağını bulduğu topraklardır.

İşte Anadolu topraklarında, bilgi olan felsefenin –yani dünya görüşlerinden farklı olan felsefenin– bizce bilinen ilk örneklerini bulduğumuz gibi; birçok uygarlığın bilgeliklerinde görmediğimiz, f e l s e f e y e d a y a n a n b i l g e l i ğ i görüyoruz.

Bu çerçeve içinde, değerli meslekdaşımız Yard. Doç. Dr. Mustafa Günay, birkaç yıl önce, Anadolu'ya böyle bir "felsefe yolculuğu"nu düzenlemeyi Türkiye Felsefe Kurumuna önermişti ve bunu bir proje olarak sunmuştu. Bunu gerçekleştirmeye başlamak ancak bugün mümkün oldu. Anadolu'da Felsefe yolculuğunun ilk durağı, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Başkanı, sayın Prof. Dr. Öcal Oğuz'un önerisi üzerine, Pamukkale/Hierapolis oluyor. Bu nedenle UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Başkanlığına ve Pamukkale Üniversitesi Rektörlüğüne, bu başlangıcı mümkün kıldıkları için, Türkiye Felsefe Kurumu adına teşekkür ederim.

Hierapolis (Kutsal Kent)/Pamukkale Kybele'nin kutsal şehridir. Kybele, bildiğiniz gibi, verimlilik tanrıçasıdır, gelişip serpilmenin tanrıçasıdır. Hierapolis aynı zamanda Epiktetos'un doğum yeridir. Epiktetos, M.S. 50-135 yılları arasında yaşamış, köle iken azad edilmiş, önce Roma'da bir okul kurmuş, İmparator Domitianus onu sürgüne gönderince de Nikopolis'e gitmiştir. Bir Stoa düşünürüdür ve Stoa anlayışının en sert versiyonunu temsil ettiği kabul edilir. Onun görüşlerini kapsayan *Ἐγκυρίδιον /Elkitabı*, öğrencisi Arrianus tarafından hazırlandığı söylenir.

Öğleden sonra arkadaşlarımız Epiktetos'un görüşlerini bize ayrıntılı olarak sunacaklar. Ben burada sizlerle, Epiktetos'la ilgili yalnızca iki noktayı paylaşmak istiyorum. İlki, daha önce "felsefeye dayanan bilgelik" dediğime bir örnektir: İlk baskısı 1970 yılında yapılan *İnsan ve Değerleri* başlıklı kitabımın başına koyduğum, Epiktetos'un şu cümlesi: "İnsanları tedirgin eden, şeyler değil, şeyler hakkında düşündükleri".

İnsanların genellikle huzurunu kaçıran –ama bazan da mutlu eden–, kendileri ve başkaları hakkındaki tasarımlarıdır, imgeleridir, inandıklarıdır –bunlar ister hakkında oldukları kimseye (şeye) uygun olsun-olmasın. Epiktetos'un bu sözü geniş bir alanı kapsıyor ve insanlarla ilgili her zaman ve her yerde yaygın olan bir olguyu dile getiriyor. Karısını –onu aldattığını sandığı için– öldüren den kamuoyu yoklamalarına kadar uzanıyor. Anketler de, kişilerin bir “şey” hakkında ne düşündüğünü saptıyor. Bu saptama –kişiler yalan söylemiyorsa– doğru oluyor, ama söz konusu düşünce/kanaat ilgili olduğu “şeye” hiç uymayabiliyor, yani doğru olmayabiliyor; ne var ki anketleri yapanlar/yaptıranlar, genellikle bu son noktayla ilgilenmiyor.

Epiktetos'ta Stoa düşüncesinin en saf şeklini görüyoruz. Buna örnek, felsefenin yaşamdaki işleviyle ilgili söylediklerinde ve kendilerine filozof diyenlere karşı kullandığı keskin dilde de görebiliyoruz.

Epiktetos'a göre felsefenin işi bir çeşit tedavidir: “Filozofun okulu, bir çeşit hastanedir, ona sancılarınız/ağrılarınız olduğu zaman gidersiniz”¹, ...ama en hasta kişi “kim olduğunu bilmeyen, niçin varolduğunu (doğduğunu), ... kimle ilişkide olduğunu bilmeyen, olan biteni akılla izlemeyen, ... neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilmeyen ve bunları ayırt edemeyen kişidir”². “Böyle bir insan önemli biri olduğunu sanarak dolaşsa da, bir hiçtir”³. “Filozof, doktor gibi, körün gözlerine iğne

¹ Bu konuşmayı hazırlarken orijinal metinleri bulamadığımdan, alıntıları Anna Potaga'nın Preveze'de, 17-19 Haziran 1994'te, Epiktetos üzerine bir konferansta yaptığı, Türkçesi “Felsefe ne iş yapar?” başlıklı konuşmasından aldım. Arrianos, *Diatribai*, I, kı 30-31.

² Arrianos, *Epiktetou Egkheiridion*, 52.

³ Arrianos, *Diatribai*, A, κε 32.

batırarak görmesini sağlar"⁴. Ancak Epiktetos'a göre, hasta kişinin iyileşebilmesi için, iyileşeceğine inanması gerekir. Epiktetos öğretisiyle, kişileri kendini beğenmişlikten, aına karamsarlıktan da kurtarmaya, dolayısıyla iyileşme çabalarından vazgeçmelerine ikna etmeye çalışıyor: "İki şeyden insanlar arındırılmalı: kendini beğenmişlikten ve inançsızlıktan. Kendini beğenmişlik, kişinin artık başka bir şey öğrenmeye ihtiyacı olmadığını sanmak, inançsızlık da, bu kadar sıkıntılar varken rahat bir yaşamın olamayacağına inanmaktır". Ona göre bunun imkânsız olmadığını düşünmek ve peşine düşmek gerekir. Felsefe yapmak aşağı-yukarı şöyle bir şeydir: arzu ettiklerini gerçekleştirmek ve kaçınmak istediklerinden kaçınabilme yolunu engellenmeden aramak. İşte doktor-filozof bu yolu bulmada yardımcı olandır.

Kendisini filozof sananlara da şöyle çatar Epiktetos: "Şu, filozoftur" deniliyor, "Neden?" "Cübbesi, saç-sakalı var diye." "Peki, dilencilerin nesi var?"⁵, diye sorar. Ona göre halis filozof "kendisi, söylediklerine uygun biçim kazanmış insandır, Pheidias'ın sanatına uygun biçimlenmiş Pheidias heykelleri gibi"⁶.

Stoa öğretisine göre doğaya uygun yaşamayı kişilere öğretecek olan filozof, Zenon'un dediği gibi, "doğru aklın öğelerini bilen, bunların herbirinin ne olduğunu ve diğer öğelerle nasıl uygunluk içinde bulunduğunu bilen, sonra da bunlardan doğacak sonuçları bilendir". Filozof, görüntüleri/düşünceleri deneyen-sınayan, onları birbirinden ayırdeden ve denemeden sunmayan insandır. Filozof, doğruyu yanlıştan ayırdedebilen ve doğruyu tercih edendir. İyi insanın işi ise, bilinenleri/bilgileri kullanmaktır.

⁴ *Ibid.*, B,κ.δ 19-20.

⁵ *Ibid.*, Δ,η 4-5 ve 10-17.

⁶ Anne Potaga, "Felsefe ne iş yapar?", *Epiktetos: Hayatı ve Eseri*, Preveze 1996, s. 5.

Görüldüğü gibi Epiktetos'un bilgeliği, insana ilişkin felsefi bilgiye dayanıyor. Bu bilgelige ilk adım ise kendini bilmekle –bilmeye çalışmakla– başlıyor.

Anadolu'nun birçok kültüründe bu kendini bilmeye çağrı devam ede ede, günümüze kadar geliyor. Bu çağrının bir başka örneği de Simurg mitosudur. Sizlere onu hatırlatayım:

"Gizli ya da ortada"... ne kadar kuş varsa, günün birinde, kendi hükümdarlarını seçmek üzere toplanır. Aralarından biri –bilge Kral Süleyman'ın yanından hiç ayırmadığı, "nerede su varsa gören, gösteren" Hüthüt–, bir hükümdar seçmek gerekmediğini, zaten bir hükümdarları olduğunu söyler: adı Simurg'dur, oturduğu yer de Kaf Dağıdır; Kaf Dağına çıkabilirlerse, görebilirler onu.

Kuşların birçoğu, Kaf Dağına götüren yolun çetin olduğunu, böyle bir uçuşa dayanamayacaklarını söyler, başışlanmayı diler. Hüthüt diretir: *i s t e r l e r s e*, böyle bir yolculuğu yapabileceklerini anlatır; örnekler vererek onları yüreklendirir. Böylece binlerce kuş yola koyulur.

Bir süre sonra kuşlar yorgunluk duymaya başlar, yorgunlukla birlikte de kuşku duymaya: ya hükümdarı görmezlerse yolun sonunda... Hüthüt, soru soran her kuşun sorularını yanıtlar, kuşkularını gidermelerine yardımcı olmaya çalışır. Ne var ki, yol çetin olduğu kadar uzundur da: vadi üstüne vadi aşmayı gerektirir.

Yorgunluğa dayanamayan, bir ağaca konuyor; açlığa dayanamayan, yere iniyor. Sonunda binlerce kuştan kalan otuz kuş, karşılarında kocaman bir kapı görür. Kapıda duran çavuş, onları içeri almak istemez, geri dönmeleri gerektiğine onları inandırmaya çalışır; ama Hüthüt'ün direktmesi üzerine kapıyı açar, kuşları kocaman bir odaya alır.

Kuşlardan herbiri, o odadaki tahtlardan birine oturunca, önünde bulduğu kâğıtlarda, ayrıntılarıyla kendi serüvenlerini okur. Şaşakalır. Kuşların bu şaşkınlığı sürer-

ken, "Simurg geliyor" diyen bir ses duyulur. Ve otuz kuş başlarını kaldırıp baktıklarında, herbiri karşısındaki aynada k e n d i y ü z ü n ü görür".

Başka bir örneği de Yunus Emre'nin şu ünlü şiiridir:

"İlim ilim bilmektir

İlim kendin bilmektir

Sen kendini bilmezsen

Ya nice okumaktır."

Son haftalarda birçok televizyon programlarında "muhafazakarlık", muhafazakarlığın ne olduğu tartışılıyor. Olur-olmaz şeyler söyleniyor. Bu toplantımız bugün yaşayan hepimize, Epiktetos'un, Attar'ın, Yunus'un b u bilgeliğini sürdürmek gerekliliğini hatırlatmak için bir vesile olursa, onu düzenlememizin, amacına ulaşacağını düşünüyorum ve verimli geçmesini diliyorum.

LYKOS VADİSİ'NDEN İKİ SOFİST: ANTIPATER VE POLEMON

Celal ŞİMŞEK*

I)- Antik Çağda Bilge Kişiyne Verilen Önem

Tarihçi Herodot'un M.Ö.490-425, Persler ile Yunanlılar arasındaki savaşları anlatan eseri 9 kitaptan oluşur ve her bir kitap bir Muza (ilham perisi) adını taşır (Resim 7). Bu kitapta, Lidya Kralı Kroisos'un (M.Ö.575-546) filozoflara, onların düşünce ve tavsiyelerine verdiği önem açıkça ifade edilmiştir. Bunlar içinde özellikle Kralın, Priene'li Bias ve Atinalı Solon ile olan diyalogu bilim adamlarına ve onların düşüncelerine verilen önemi algılamamızı sağlamaktadır.

Herodot'un (I.27) anlatımına göre dünyanın yedi bilge kişisinden biri olarak kabul edilen (Resim 8) ve M.Ö. 6. yy.da yaşayan "...Prieneli Bias Sardes'e çıkageldi ve Kroisos'un Yunanistan'da ne var yok sorusuna, silahlanma hesaplarını altüst eden şu cevabı verdi. "Kral" dedi, "bütün adalar kendilerine birer at tedarik ediyorlar, gelip Sardes'i vurmaya koymuşlar kafalarına". Kroisos onun sahi söylediğine sandı, dedi ki "Ben de pek isterdim doğrusu, tanrılar adalarda oturanların kafalarına ata binip Lydia çocuklarının yanına gelmeyi soksunlar diye". Öbürü sözü aldı: "Kral öyle sanıyorum ki, adaların ana karaya çıkıp at sürmelerini gerçekten istiyorsun, çünkü böylesi gelir senin işine. Ama ya adalılar, onlar da senin kendilerine karşı gemiler yaptırmaya kalktığını işittikleri zaman ne diyecekler, aman Lydia'lılar denize açılıp kendilerini tehlikeye atsalar, demiyecekler mi? Ve senden köle haline getirdiğin anakara Yunanlıların öcünü almayı kurmayacaklar mı?" bu dopra dobra karşılık Kroisos'un çok

* Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü-DENİZLİ, e-mail: csimsek@pau.edu.tr, web: Laodikeia.pau.edu.tr

hoşuna gitti, Yunanlıya inandı, sözlerini sağduyuya uygun buldu, silahlanmayı bıraktı ve adalarda oturan İonia'lılara iyi ilişkilerle bağlandı". Kral Kroisos ve Bias arasında geçen bu diyalog, Kralın ada halkıyla savaş düşüncesini bırakıp dostluk içinde yaşamalarını sağlamıştır. Bunun da yolunu açan açık, kaygı gütmeyen, bildiğini net söyleyen bilimsel düşünce ve önerilerinden kral da olsa taviz vermeyen Prieneli Bias'tır. Ancak unutulmaması gereken husus, Kralın da bilimsel düşünceye ve bilim adamının verdiği önerilere önem vermesidir.

Yine Herodot'un (I.30) bildirdiğine göre; "...başka yerleri görme isteği de katılmış Solon yurdundan ayrılmış, Mısır'a, Amasis'in yanına gitmişti, ve en son Sardes'e Kroisos'un yanına geliyordu. Orada kralın konuğu oldu sarayda, üçüncü ya da dördüncü gün, Kroisos'un buyruğunu alan adamları Solon'a hazineleri gezdirdiler, üstün ve görkemli şeyler gösterdiler. Hepsini görüp iyice inceledikten sonra, Kroisos ona şunu sordu: "Atinalı, dedi, benim konuğum, bir filazof olarak sana bunca ülkeyi gezdirten meraklı yaradılışının ve bilgeliğinin ününü birçok kez biz de duyduk, bundan ötürü sana şunu sormak isteği uyandı bende, acaba mutlulukta başka herkesi geride bırakan bir kimseye rastladın mı?". Böyle soruyordu, çünkü kendisi bu adam olmakla övünürdü bütün talihli insanlar arasında, ama Solon, ona yaranmayı aklına bile getirmeden ve yalnız gerçeği düşünerek: "Atinalı Tellos'u gördüm," dedi. Bu cevaba şaşırان Kroisos bir soru daha sordu: "Tellos'u niçin bu kadar talihli sayıyorsun?". – "Tellos, dedi Solon, zengin bir ülkede yaşıyordu, güzel ve erdemli çocukları vardı, ve evinde başka çocukların da doğduklarını ve hepsinin de yaşadıklarını gördü, üstelik bizde talih bakımından gerekli olan geniş bir maddi rahatlığı da vardı, ama asıl şu ki, ömrü parlak bir sonla taçlandı, Atinalıların komşu kente karşı verdikleri bir savaşta, Eleusis'te yurdunu savunurken ve düşmanı önüne katıp kovalarken buldu ölümlerin en güzelini ve Atinalılar ulusal tören yaptılar onun için, düşmüş olduğu yerde ve onu çok ululadılar".

(I.31) Solon'dan Tellos'un mutluluğunu dinlemekten usanan Kroisos, "Ondan sonra kim gelir senin bildiğin?" diye sordu, çünkü hiç olmazsa ikinciliğin kendisine geleceğinden hiç şüphesi yoktu. "Onlar, dedi Atinalı, Kleobis ve Biton'dur. Argos soyundan olurlar, namuslarıyla yaşayacak kadar varlıklıydılar, kolları da güçlüydü, işte bak büyük yarışmalarda kazandıkları ödüllerden başka, bir de şunu anlatırlar onlar için: Argos'lular Hera onuruna bir bayram kutluyorlardı; annelerinin bir arabayla tapınağa kadar getirilmesi gerekiyordu ve öküzler istenildiği saatte tarladan dönmemişlerdi; geç kalmaktan korkan gençler, kendileri girdiler boyunduruğa ve arabayı çektiler; arabanın üzerinde anaları vardı, ve gık demeden kırk beş stadyon boyunca onu taşıdılar ve tapınağa getirdiler. Orada bulunan bütün inanç sahibi kişiler bunu gözleriyle gördüler, bundan başka bu davranışları ölümlerin en tatlısıyla taçlandırıldı, Tanrı onlara insan için ölümün yaşamaktan daha iyi olduğu yeri gösterdi. Argos'lular sarmışlardı çevrelerini ve bu genç adamların maddi manevi güçlerine imreniyorlardı; böyle soylu çocukları olan anayı kutluyorlardı. Ana mutluluk içindeydi, oğullarının başarısıyla başı dik, tanrıçanın heykeli karşısında ayakta duruyor, ona, kendisine bunca onur kazandırmış olan oğulları Kleobis ve Biton'a, insanoğlunun elde edebileceği en iyi şeyi bağışlaması için dua ediyordu. Bu duadan sonra kurban kesildi, kutsal şölenler verildi; sonra delikanlılar tapınağın içinde yatıp uyudular ve uyanmadılar, bu son uykuda kaldılar. Argos'lular onların heykellerini yaptırdılar, üstün ve yüce kişiler sayarak Delphoi'ye sundular"¹.

(I.32) Solon, böylece, ikinci sırayı da bu genç adamlara vermiş oluyordu. Kroisos öfkeleni: "Atinalı yabancı, dedi, ya biz, bizim mutluluğumuzu sen hiçe mi sayıyorsun ki bu basit insanları koyuyorsun ikinci sıraya?" – "Kroisos, dedi Solon, sen tanrının insanlara karşı ne kadar kıskanç olduğunu ve ona hiç bir zaman güvenilemeyeceğini bi-

¹ Kleobis ve Biton kardeşlerin heykelleri için bkz. Boardman 1978, 24, Fig. 70.

len bir kişiyi sorguya çekiyorsun. İnsan bir ömür boyunca, görmek istemeyeceği çok şeyi görebilir, çok eziyet çekebilir. Ben aşağı yukarı yetmiş yıl sayıyorum insan ömrünü. Bu yetmiş yıl, artık ayları saymazsak, yirmi beş bin iki yüz gün yapar, ama aylarla mevsimlerin denk düşmesi için yıla iki yılda bir, bir ay eklersek, yetmiş yıldan başka, bu artıklı aylardan otuz beş ay daha eder, ve bu ayların gün sayısı bin ellidir. Ve bütün bu günlerde, ki hepsi yirmi altı bin iki yüz ellidir ve yetmiş yıla denk gelir, kesin olarak bir tek olay yoktur ki bugünkü yarınkine benzesin. Şu halde ey Kroisos, insan için yalnız talih ve talihsizlik vardır. Evet, görüyorum, sen çok zenginsin, çok insana hükmediyorsun, ama benden istediğin şeye gene de cevap veremem; çünkü önce ömrünün güzel bir sona bağlandığını öğrenmem gerekir. Zira çok zengin insan vardır ki kıt kanaat yaşayan insandan hiç de daha mutlu değildir, eğer talih, zenginlik içinde geçen ömrünün sonuna kadar ona yar olmazsa. Nice insan vardır ki masallardaki kadar zengindir, ama mutsuzdur, niceleri de vardır ki şöyle böyle geçinirler, ama talihlidirler. Çok zengin olanın, eğer mutlu değilse, talihli olanın yalnız iki ayrıcalığı vardır; ama talihli olanın mutlu olamayan zengine bakarak pek çok ayrıcalıkları vardır; birisi için her dilediğini yapmak ve büyük bir para kaybını karşılamak çok kolaydır; ama bir de öbürünün üstünlüklerine bakalım: Elbette büyük bir kaybı ve aşırı istemleri öbürü gibi karşılayamaz; ama talihi onu bundan korur; üstelik sağlam yapılıdır, hastalık bilmez, üzüntü tanımaz, görmelere layık çocukları arasında mutludur. Bırak bir de bütün bunlara taç olarak ömrünü mutlu olarak bitirsin ve işte mutlu adam sözüne layık kişi, senin aradığın kişi budur. Ama ölmeden önce, dilini tut, mutludur demek için acele etme, yalnız talihli de, o kadar. Elbette her üstünlüğü elde etmek bir ölümlü için olacak şey değildir; hiç bir toprak yoktur ki kendi kendine yetsin ve ürünü versin; şu ürünü verir, ama kendisinde yetismeyen öbürünü başka yerden alır; en çoğuna sahip olan en iyisidir. İnsanoğlu için de böyledir; hiç kimse tek başına her şeyi elde edemez; filanı elde eder, falandan yoksun kalır. O ki ömrü boyunca her

zenginliğe erişir ve son dünyadan hoşnut ayrılır, işte o, bana göre, ey kral, mutlu insan adını hak eder. Her şeyin sonuna bakmalıdır; tanrı çok insana mutluluğu yem olarak sunar, sonra da çeker alır elinden”.

(I33) Bence bunlar, zaten Atinalı'ya pek değer vermeyen Kroisos'un hoşuna gidecek sözler değildi ve bu, eldeki şeyleri hor görüp, her şeyin sonuna bakmayı öğütleyen dar kafalı adamı kapı dışarı etti.

Herodot'un anlattığı Solon ile Lidya Kralı Kroisos arasında geçen bu diyalog çok önemlidir. Filozof saraydan kapı dışarı edilmeyi bile göz önüne alarak kendi düşüncelerini karşısındaki kralda olsa bildiği, doğru saydığı fikirlerini tarafsız şekilde aktarmıştır. Gerçekte Solon'un değerlendirme yapabilmesi için Kroisos'un ömrünün güzel bir şekilde taçlanarak sonlanmasını görmesi durumunda fikir yürütebileceğidir ve bunu özgün bir şekilde Krala anlatmıştır. Son bölümden de anlayacağımız üzere saraydan kovulmuştur ama doğrudan, bilimden ve özgür düşüncesinden fedakarlık yapmamıştır. İşte bu düşünce insanları, topluma bilgilerini aktararak onları yönlendirmişlerdir. Solon haklı söylemiştir. Daha sonra Lidya Krallığı M.Ö. 547-546 yıllarında Pers Kralı büyük Kyros (M.Ö. 559-529) tarafından alınınca, odun yığılarak üstüne Kroisos bağlanır ve alttan ateşe verilir² (Resim 6). O zaman Kroisos “Solon, Solon ne kadar haklıymışsın” diye bağırdığında Pers Kralı neden bağırdığını sorunca, Lidya Kralı Solon ile aralarında geçen yukarıdaki diyalogu anlatır ve bu sayede yakılmaktan kurtulur. Bu tarihi olay, filozoflar ve filozofik düşünceye toplum ve yöneticilerin erken dönemlerde bile ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Antik dönemde özellikle M.Ö. 5. yy.dan itibaren filozoflar toplumu en çok yönlendiren düşünce insanları olarak karşımıza

² Kroisos'un yakılışının betimlendiği ressam ve çömlekçi Myson tarafından boyanan kırmızı figürlü karınlı amphora için bkz. Boardman 1975, 112, 118, Fig. 171.

çıkılmaktadır³. Özellikle Yunan-Pers Savaşları sonrasında Atina'nın imarını baştanbaşa yenileyen ünlü devlet adamı Perikles tarafından yaptırılan Athena Parthenon Tapınağı'nın friz kabartmalarında ilk kez tanrılarla ölümlü Atinalılar birarada gösterilmiştir⁴. Bu Perikles⁵ politikası olup, ünlü heykeltıraş Pheidias tarafından her yaştaki Atinalılar frizlerde tanrılarla birlikte gösterilmiştir. Burada tanrılarının yanında insana verilen önem açıkça vurgulanmıştır. Çünkü yurtlarından düşmanlarını kovan Atinalılar bunu zaten hak etmişlerdir. İşte bu politika Klasik Dönem düşüncesinin ana unsurunu oluşturmuştur.

Artık Klasik Dönem'de tabiat olayları daha fazla sorgulanmaya başlamış olup, tanrılarının karşısında onları sorgulayan filozoflar önemli rol oynamıştır. Bu yüzyıldan itibaren özellikle sanat alanında birçok filozof yontularının yapılması, bunu açıkça ortaya koymaktadır. Hellenistik Dönem'de ise düşünce ve düşünce insanlarına verilen önem artarak devam ederek, bu dönemde de birçok filozof heykelleri yapılmıştır⁶ (Resim 9). Çünkü filozoflar sadece toplumu yönlendirmekle kalmamış, aynı zamanda yaşadıkları kentlere birçok yatırımın yapılmasını ve onlardan ders almaya, öğretilerini dinlemeye gelen öğrencileri-dinleyicileri sağlamakla da ekonomik hayatın canlanmasına katkılar sağlamışlardır.

Tarihte filozofik düşünceye çok önem veren Büyük İskender, M.Ö. 356 yılında doğdu. Anası İllirya prensesi Olimpias'tır. 13 yaşına gelince Aristoteles sayesinde Yunan kültürünü ve şiirini benimsemiştir. Yunan şiirinde en çok hocasının düzenlemesini yaptığı, Homeros destanlarına büyük ilgi duymuştur. Bü-

³ Filozof heykelleri için bkz. Boardman 1995, 103-113, Fig. 93-110.

⁴ Athena Parthenon Tapınağı ve heykeltıraşlığı için bkz. Boardman 1985, 96-145, Fig. 77-110.

⁵ Perikles büstü için bkz. Boardman 1985, 206, 212, Fig. 188.

⁶ Hellenistik Dönem filozof heykelleri için bkz. Smith 1991, 33-50, Fig. 21-43.

yük İskender, hocası Aristoteles sayesinde aynı zamanda tıp ve fen bilimlerinin temel kuramlarını öğrenmiş, düzenlediği seferlerde coğrafi saptamalar, flora, fauna ve mineraller üzerinde gözlemler yapmayı topladığı materyalleri hocasına gönderme gibi bir gözlemci ve uygulamacı bilim vizyonu da kazanmıştır⁷. Buradan anlaşılabacağı üzere antik dünyayı tek çatı altında birleştiren, tüm toplumlarda kültür, sanat kaynaşmasını yaparak, dünya kronolojisinin akışını değiştiren Büyük İskender'i⁸ en çok hocası Aristoteles etkilemiştir (Resim 10).

Denilebilir ki sofistler Roma İmparatorluk Dönemi'nde, Klasik Dönem Yunan dünyasında olduğu gibi büyük önem kazanmışlar ve tam söylemek gerekirse ikinci altın çağlarını yaşamışlardır. Bunda Roma İmparatorlarının sofist ve sofistlik düşünceye önem vermeleri ve bu kişileri desteklemelerinin büyük rolü olmuştur. Bu sayede imparatorlar toplumun eğitilmesi, bilginin yayılması ve bilinçlendirme çaba ve politikalarını sofistlerle sağlamışlardır. Bu ayrıcalıklara sahip olan sofistlerin bir kısmı senato üyeliği, eyalet valiliği, yazışmaların düzenlenmesi, imparatorluk varislerinin eğitilmesi gibi üst düzey görevlere getirilmişlerdir. Dolayısıyla sofistlere verilen bu makamlar sayesinde, doğdukları ve yaşadıkları kentler, imparatorluk nezdinde diğer kentlere göre ayrıcalıklar elde etmiştir.

Denizli'de Hierapolis ve Laodikeia'nın da yer aldığı Lykos (Çürüksu) Ovası'nda (Resim 1) Hierapolis'li Sofist⁹ ve Hatip Aelius Antipater, Epiktetos ile Laodikeia'lı Zenon, Polemon, Antiokhos ve Theiodos bunların başında yer alır.

Bu çalışmada özellikle iki bilge insan Hierapolis'li (Resim 2-3) sofist Antipater ve Laodikeia'lı (Resim 4-5) sofist Polemon ile bunların kentlerine kazandırdıkları ayrıcalıklar üzerinde durulacaktır.

⁷ Lauffer 2004, 30-33; Mansel 1971, 433-434, 455-457; Walbank 1993.

⁸ Büyük İskender portreleri için bkz. Smith 1991, 19-22, 28-29, Fig. 6-9.

⁹ Grekçe'de *sophia* "bilgi", *sophistes* ise "bilge" anlamına gelir.

II)- Hierapolis'li Aelius Antipater

Aelius Antipater, İmparator S. Severus (M.S. 193-211) tarafından oğulları Geta ve Caracalla'nın (M.S. 211-217) eğitimi ile görevlendirilmiştir¹⁰. Şüphesiz Hierapolis'in bu dönemde Neokoros yani Tapınak Koruyuculuğu unvanı verilmesiyle vergiden muaf tutulmasında büyük etkisi olmalıdır. Babası S. Severus'tan sonra İmparator olan Caracalla (M.S. 211-217) M.S. 214/215 kışını Nikomedia'da (İzmit) geçirmiş, Sardes (Salihli) üzerinden Hierapolis'e gelerek burada yaşlı hocası A. Antipater'i ziyaret etme fırsatı bulmuştur¹¹.

M.S. 3. yy'ın ilk çeyreğinde Hierapolis antik kenti vatandaşı sofist ve hatip A. Antipater ile gelişiminin zirvesine ulaşmıştır. Antoninler ve Severuslar Dönemlerinde Hierapolis'te birçok büyük toplum yapıları dikilerek, kent vergiden muaf tutulmuştur¹². İmparator S. Severus tarafından iki oğlunun eğitimi ve Yunanca konuşulan kentlerle olan yazışmaların düzenlenmesiyle ilgili olan ofisin başına getirilen sofist ve hatip A. Antipater'in sayesinde, Hierapolis sadece vergiden muaf tutulmakla kalmamış, aynı zamanda Roma İmparatorluğu yardımlarını fazlasıyla almıştır. Burada antik dönemde bilgi ve bilim adamına verilen önem sayesinde bir kentin kaderinin bile değiştiğinden söz edilebilir. A. Antipater daha sonra senatörlüğe kadar yükselmiş ve Bithynia eyalet valiliği yapmıştır. Caracalla'nın tahta çıkıp, Geta'yı öldürtmesi üzerine çok üzülen A. Antipater ile İmparator Caracalla'nın arasında soğuk rüzgârlar eser. Sofist, kendi düşüncesi ve bu doğrultuda her iki prence verdiği eğitim ile İmparatorun (Caracalla) kardeşini iktidar hırsı yüzünden öl-

¹⁰ Philostratus (24. 607-608), 268-271; Humann vd. 1898, 26; Ferrero 1993, 110-111; Bean 1987, 284; Ritti 1987a, 27-28; Ritti 1987b, 71-74; Bernardi 1998, 47.

¹¹ Humann vd. 1898, 26; Şimşek 1997, 3-4.

¹² Ritti 1987a, 27-28; D'Andria 1987, 94-102.

dürtmesini kabul edemez. Bundan dolayı idealleriyle uyuşmayan bu ihanetten yakınan İmparator aleyhindeki mektuplarını etrafa yayar. Bu olay Caracalla'nın hocasına karşı öfkelenmesine yol açar¹³. Philostratos (24. 607-608), Sofistlerin Yaşamı'nda bu olaya değinerek hocanın kendini öldürmesine neden olduğunu yazar. A. Antipater, önemli bir sofist ve devlet adamı olup, Hierapolis'te yetiştirdiği bir öğrencisi Sofist Soteris Efes'e giderek hocasının öğretilerini orada aktarmıştır¹⁴. Bu sofistin birçok kişiyi yetiştirdiğini ve onların da hocalarının öğretilerini devam ettirdiğini göstermektedir.

Sofist A. Antipater'in, Severuslar Dönemi'nde Hierapolis antik kentine çok büyük katkıları olmuştur. Her şeyden önce Neokoron, yani Tapınak Koruyuculuğu unvanını alan kent, bu dönemde Roma İmparatorluğu vergi sisteminden muaf tutulduğundan büyük gelişme göstermiş olup, bu dönemde Triton Çeşmesi ve Tiyatro başta olmak üzere büyük kamusal binalar yapılarak, kentin bayındırlığına büyük önem verilmiş, sanat ve kültür yönünden altın çağını yaşamıştır¹⁵. Kentin bu dönemdeki zenginliği bir yazıtta şu şekilde aktarılmıştır: *"kutsal kent, altından kent, sen geniş Asya'nın en elverişli topraklarına sahipsin, Nymphe'lerin efendisi, (senin) görkemli sularınla süslü"*¹⁶.

III)- Laodikeia'lı Polemon

Laodikeia için Strabon (XII, 8.16) *"...Onu, topraklarının verimliliği ve vatandaşlarından bazılarının zengin ve başarılı oluşu büyük yapmıştır. Halka iki bin talentten fazla miras bırakan ve birçok vakıflarla kenti onaran Hieron başta gelir. Sonra retorikçi Zenon ve*

¹³ Philostratos (24. 607-608), 268-271; Ferrero 1993, 110-111; Ritti 1987b, 71-74; Bernardi 1998, 47.

¹⁴ Ritti 1987a, 27-28.

¹⁵ Hierapolis yapıları için bkz. D'Andria 2003.

¹⁶ Ritti 2006, 112-114.

oğlu Polemon gelir ki, bu sonuncusu cesareti doğruluğundan dolayı önce Antonius sonra Augustus tarafından krallığa bile layık görül-müştür." Strabon'un sözünü ettiği Polemon I, Pontos ve Bosphoros kralı ve kraliçe Pythdoris'in kocasıdır. Hatip Zenon La-bianus'un ordularına karşı, Roma tarafını tutarak kenti savunduğu için Roma yönetimi tarafından büyük itibar kazanmış ve oğlu Polemon I ile Pontos, Armenia ve Bosphoros krallığı yapmıştır¹⁷. Özellikle Laodikeia'da ele geçirilen imparatorluk dönemi yazıtlarında Zenon ismine sık rastlanması, hatip Zenon'un çok sevilip saygı duyulmasından kaynaklanıyor olmalıdır¹⁸.

Polemon Hanedanlığının etkisi Laodikeia'da M.S. 1-2. yy.da sürmüştür. Bunlar içinde en önemli olan Sofist ve hatip Marcus Antonius Polemon (M.S. 88-144) zamanında (Resim 12), İmparator Hadrianus'un (M.S. 117-138) Yunan kültür ve sanatına hayran olması ve buna bağlı olarak Yunan Klasik Dönemi'nde olduğu gibi bu kişilere büyük önem ve ayrıcalık vermesi çok önemlidir (Resim 11). Öyle ki Polemon sayesinde Laodikeia'ya ilk kez Neokoron (Tapınak Koruyuculuğu) unvanı verilerek kent vergiden muaf tutulmuştur¹⁹. Asıl kentin gelişmesi Roma İmparatorluğu'na vergi vermeme ayrıcalığı sağlandığından bu dönemde olmuştur. Bunu da sağlayan bir düşünce insanıdır.

Seçkin bir şair olan Polemon'un eserlerinden bazı parçalar Paletine Antolojisi olarak bilinen kitapta "Philip'in Girlandı" bölümünde "Memento Mori," ve "Aşk Karşılıklı Olmalıdır" günümüze kadar ulaşabilmiştir²⁰.

Sofist ve hatip Marcus Antonius Polemon (M.S. 88-144), Laodikeia ve Smyrna'daki (İzmir) çifte ikametiyle her iki kentin siyasi ve entellektüel yaşamında rol oynamıştır. Asil bir kökten

¹⁷ Ayrıntılar için bkz. Şimşek 2013, 54-55; Bean 1987, 294-295.

¹⁸ Yazıtlar için bkz. Ritti 2008, yazıt no. 51, 53, 70, 99, 131.

¹⁹ Neokoronluk için bkz. Şimşek 2010, 112; Şimşek 2013, 30.

²⁰ Ayrıntılar için bkz. Gow-Page 1968, 371.

gelen Polemon'un söylev vermedeki yeteneği, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Polemon'un ait olduğu İkinci Sofistik olarak bilinen edebiyata değer veren aristokrat çevrenin övgüsünü kazanmıştır. Polemon'un "zenginliği ve saygınlığı", M.S. 2. yy.daki Yunan Rönesansı'na da büyük ölçüde katkısı olmuştur²¹. Polemon gibi ünlü bir sofistin varlığı yaşadığı kente sayısız öğrencileri çeker, böylece lüks mallar satan yerel dükkânlar kar eder ve getirdiği zenginlik için sofiste çok değer verilirdi.

Lucius Flavius Philostratus'un Sofistler'in Yaşamları (M.S. 180–250) adlı eserinde kibiri efsanevi olan Polemon'un İmparator Antoninus Pius'a (M.S. 138–161) (o tarihte Roma Asya eyaleti valisi) evine davetsiz girdiği için nasıl kızdığı anlatılır²². Antoninus Pius, Polemon'un Smyrna'daki (İzmir) lüks evinde kalınca, Polemon geleceğin imparatoruna gitmesini gece yarısı emretmiştir. Antoninus Pius İmparator olduktan sonra, Polemon'u Roma'ya davet etmiş ve bu olayı O'na hatırlatırcasına yanındakilere "Polemon'un kapı dışarı edilmeyeceği bir yer bulun" demiştir.

Polemon, gösteriş için büyük para harcamış ve çoğu zaman gümüş dizginli arabasında gezerken görülmüştür. Polemon, İmparator Trajan'ın (M.S. 98–117) dostluğunu kazanmış ve İmparator, Sofiste istediği her yere serbestçe gezme ayrıcalığını tanımıştır (Philostratus, 25. 532). Polemon, İmparator Hadrian'la (M.S. 117–138) beraber Trakya, Lidya, Frigya, Rodos, Atina ve Ege adalarını dolaşmıştır. Sofist ve hatip Polemon'un zengin kişiliği Smyrna (İzmir) ve Laodikeia'ya birçok şey kazandırmıştır. Özellikle İmparator Hadrianus zamanında Polemon'un Efes yerine Smyrna'yı (İzmir) ön plana çıkarma çabalarıyla ilgili olarak çok para harcadığını Philostratus (25. 532) bizlere aktar-

²¹ Ayrıntılar için bkz. Bowersock 1966, 23.

²² Philostratus (25. 534-535), 112-115.

maktadır. Diğer taraftan yine Philostratus'un (25. 533) bildirimine göre yüzyıllarca yapımı bitirilemeyen Olympieion'u yaptığı büyük katkılarla M.S. 130 yılında tamamlatan İmparator Hadrianus'un açış konuşmasını Polemon'a yaptırmayı, İmparatorluğun bilime ve bilge kişiye verdiği önemi açıkça ortaya koyması bakımından çok önemlidir. Olympia'da yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında ortaya çıkartılan Polemon büstü, hem Philostratus'un verdiği bilgileri doğrulamakta, hem de sofiste verilen önem ve sevginin bir kanıtıdır (Resim 12).

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Polemon fizyonomi (physiognomics) konusunda ciddi incelemeler yazmıştır. Buna göre bir kişinin fiziki görünüşünden karakteri ve sağlığı teşhis edilebilecektir. Polemon'un Fizyonomi (Physiognomics) adlı eserinin elimizde yalnızca Arapça çevirisi bulunur²³. Bergama'lı ünlü Doktor Galen (M.S. 129 ve sonra), bu garip mantığı ciddiye almamışsa da Polemon'un eserinin çok geniş etkisi olmuş ve Geç Roma, Bizans ve Arap tıp kitaplarında adı sık sık geçmiştir²⁴. Polemon'un tezini daha sonraki yüzyıllarda sağlık ve hastalıklar sorularına basit cevaplar arayanlar da uygulamıştır. Laodikeia'lı Polemon'un bu görüşü, 19. yy.ın içine kadar karaktere dair batılı bilimsel teoriler üstünde izini bırakmıştır.

Philostratus (25. 544) bizlere 56 yaşında vefat eden bu bilge kişinin mezarının Smyrna (İzmir)'de olmadığını, Laodikeia'da doğuya ulaşımı sağlayan Suriye Kapısı yanında bir anıt mezarda atalarının yanında gömüldüğünü bildirmektedir. Ölmekte olan Polemon yaptırdığı anıt mezarın içine girerek "çabuk çabuk örtün üstümü, güneş sessizliğe büründüğümü görmesin" ifadesini kullandığını bizlere Philostratus (25. 544) aktarmaktadır.

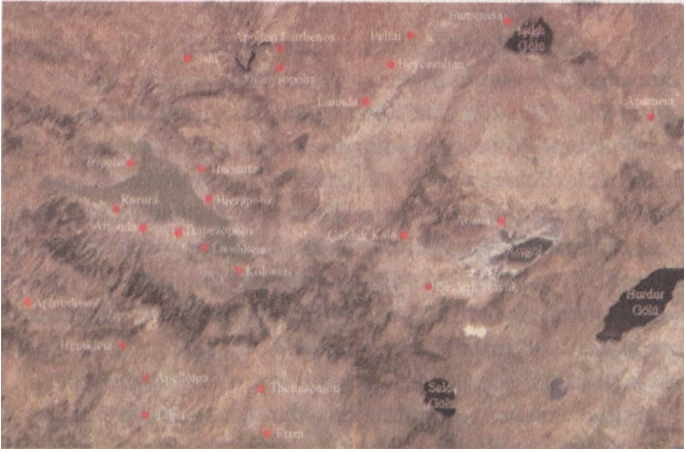
²³ Hoffmann-Foerster 1893, 95-294.

²⁴ Evans 1969, 12.

IV)- Değerlendirme

Klasik ve Hellenistik Dönemler ile özellikle de Roma İmparatorluk Dönemi'nde yerel ve genel politikalarda hitabet çok önemliydi. M.S. 2. yy.da Roma yönetimi altındaki geniş dünyada hitabet, eğitimin ana unsurlarından birini oluşturuyordu. Bu sebeple Polemon ve Antipater gibi önemli isimler sadece Smyrna (İzmir), Laodikeia ve Hierapolis'in temsilcileri değil, aynı zamanda İmparatorluk politikasını da yönlendiren seçkin kişilerdi. Bu yönden bakıldığında sofistler yalnızca kentleri için değil, İmparatorluk düzeyinde de önem verilen ve saygı duyulan kişilerdi. Bunlar aynı zamanda Roma'nın geniş coğrafyasında taşra olarak adlandırılan kentlerin, akil insanlarıydı.

Aslında bizlerin günümüzde yıkıntı, harabe ve ölü olarak gördüğümüz antik dönem kentleri bizlere binlerce yıl öncesinden birçok şeyi anlatır. Antik dönemde olsun, günümüzde olsun kentler mimarisi, sanatı, kültürü, inançları, gelenekleri ve bilimsel verileriyle bir bütündür. Bu bütünlük içinde arkeolojik veriler ve yaşamışlar bizlere birçok şey anlatır. Binlerce yıl öncesinde insan ölçeğine hitap eden bu kentlerde insanlar günümüzde de olduğu gibi ticaret yapıyordu, bilim yapıyordu, spor yapıyordu, sanat yapıyordu, tiyatrolarında muhteşem oyunlar sergileniyordu, agora (pazar yeri), odeon (müzik merkezi) ve bouleterion (meclis binası)'larında sofistler etkileyici söylemlerde bulunuyordu, tarımla uğraşılıyor, atölyelerinde heykel ve kabartmalar yapılıyordu. Onların da aileleri, inançları, umutları, hayalleri, sevinçleri ve beklentileri vardı. Bu gözle baktığımızda zaman tüneli içinde yolculuk yaparız ve uygarlığın günümüze nasıl, ne şekilde ulaştığını anlayabiliriz. İşte bu yüzden bu kalıntılar dünya kültür mirasının eşsiz hazineleridir.

Reşim 1: Lykos Vadisi (Denizli Ovası) ve etrafındaki antik kentler.

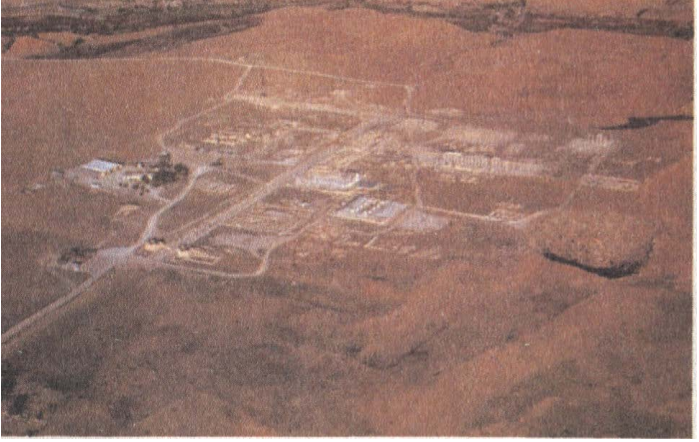
Resim 2: Hierapolis (Pamukkale)'nin havadan görünümü.

Resim 3: Hierapolis Tiyatrosu.

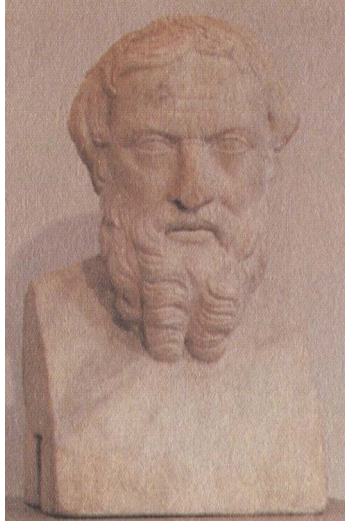
Resim 4: Laodikeia antik kentinin havadan görünümü.

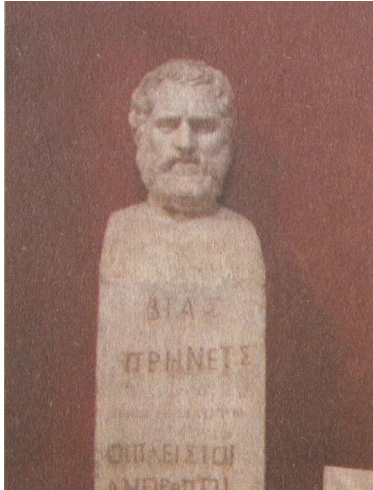
Resim 5: Laodikeia antik kentinde kazı ve restorasyonu yapılan alanların havadan görünümü.

Resim 6: Çömlekçi ve ressam Myson tarafından yapılan kırmızı figürlü amphora (çift kulplu testi) üzerinde Lidya Kralı Kroisos' un yakılması sahnesi (Paris Louvre Müzesi; <http://88.218.128.7>).

Resim 7: Tarihçi Herodot'un mermer büstü (Metropolitan Museum; http://en.wikipedia.org/wiki/file:Herodotos_Met_9).

Resim 8: Bias'ın mermer büstü (Vatikan Müzesi).

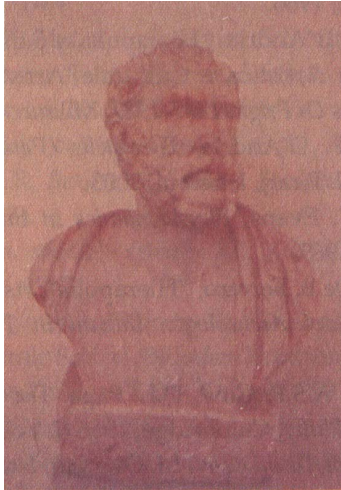
Resim 9: Filozof büstleri, önde solda Demosthenes (Vatikan Müzesi).

Resim 10: Mermer filozof başları; solda Platon, ortada Aristoteles, sağda Sokrates (Louvre Müzesi).

Resim 11: Mermer zırlı İmparator Hadrianus heykeli (Vatikan Müzesi).

Resim 12: Polemon'un mermer büstü Olympia Müzesi (http://en.wikipedia.org/wiki/Polemon_of_Laodicea).

Kısaltma ve Bibliyografya

- Bean 1987:** G.E. Bean, *Karia* (Çev. B. Akgüç), İstanbul, 1987.
- Bernardi 1998:** D. De Bernardi, *La regina Delle Ninfe Hierapolis di Frigia/Nymphe'ler Kraliçesi Frigya Hierapolis'i, Turchia Antica/ Antik Türkiye*, Roma, 1998, 41-92.
- Boardman 1975:** J. Boardman, *Athenian Red Figure Vases, The Archaic Period*, London, 1975 (with corrections reprinted 1996).
- Boardman 1978:** J. Boardman, *Greek Sculpture, The Archaic Period*, London, 1978 (reprinted 1996).
- Boardman 1985:** J. Boardman, *Greek Sculpture, The Classical Period*, London, 1985 (with corrections reprinted 1995).
- Boardman 1995:** J. Boardman, *Greek Sculpture, The Late Classical Period*, London, 1995.
- Bowersock 1966:** G.W. Bowersock, *Greek Sophists in the Roman Empire*, Oxford, 1966.
- D'Andria 1987:** F. D'Andria, "Hierapolis'te Sanat ve Kültür Hareketleri/ Vita Artistica e Culturale/Artistic and Cultural Life", *Hierapolis Di Frigia 1957-1987*, Milano, 1987, 94-103.
- D'Andria 2003:** F. D'Andria, *Hierapolis (Pamukkale) Arkeoloji Rehberi* (Çev. N. Firat), İstanbul, 2003.
- Evans 1969:** E. C. Evans, *Physiognomics in the Ancient World*, Philadelphia, 1969.
- Ferrero 1993:** D. De B. Ferrero, "Hierapolis", *Aslantepe Hierapolis Iasos Kyme, Scavi Archeologici Italiani in Turchia*, Venezia, 1993, 105-187.
- Gow-Page 1968:** A.S.F. Gow, D.L. Page, *The Greek Anthology: The Garland of Philip*, Cambridge, 1968 (2 Vols, Vol 1).
- Herodotos:** *Herodot Tarihi* (Çev. M. Ökmen), İstanbul, 1973.
- Hoffmann-Foerster 1893 :** Georg Hoffmann, ed. [Arabic] ve çev. [Latin], Polemonis De Physiognonia in R. Foerster, ed.,

- Scriptores Physiognomici Graeci et Latini*, Leipzig, 1893; rptd. Stuttgart, 1994; 2 vols. vol. I.
- Humann vd.** 1898: C. Humann, C. Cichorius, W. Judeich, F. Winter, *Altertümer von Hierapolis*, Berlin, 1898.
- Lauffer 2004:** S. Lauffer, *Büyük İskender* (Çev. N. Sorguç), İzmir, 2004.
- Mansel 1971:** A.M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1971.
- Philostratus:** *Lives of Sophists*, EUNAPIUS *Lives of Philosophers* (Translated by W.C. Wright), London, first published 1921, reprinted 2005.
- Ritti 2006:** T. Ritti, *Phrygia Hierapolis'i (Pamukkale) Eski Yazıtlar Rehberi* (Çev. N. Fırat), İstanbul, 2006.
- Ritti 1987a:** T. Ritti, "Hierapolis Tarihi/Storia/History", *Hierapolis Di Frigia* 1957-1987, Milano, 1987, 27-30.
- Ritti 1987b:** T. Ritti, "Hierapolis ve Romalılar/Hierapolis e Roma/Hierapolis and Rome", *Hierapolis Di Frigia* 1957-1987, Milano, 1987, 71-74.
- Ritti 2008:** T. Ritti, *Museo Archeologico di Denizli-Hierapolis Catalogo delle Iscrizioni Greche e Latine, Distretto di Denizli/Denizli-Hierapolis Arkeoloji Müzesi Yunanca ve Latince Yazılı Eserlerin Kataloğu, Denizli Yöresinden Gelen Yazıtlar*, Napoli, 2008.
- Smith 1991:** R.R.R. Smith, *Hellenistic Sculpture*, London, 1991 (reprinted 1995).
- Strabon:** *Coğrafya, Anadolu* (Kitap: XII, XIII, XIV), Çev. A. Pekman, İstanbul, 1987.
- Şimşek 1997:** C. Şimşek, "Hierapolis Güney Nekropolü" (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 1997.
- Şimşek 2010:** C. Şimşek, "2008 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları", 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 4 (25-29 Mayıs 2009 Denizli), Ankara, 2010, 101-134.
- Şimşek 2013:** C. Şimşek, *Laodikeia (Laodicea ad Lycum), Laodikeia*

Çalışmaları 2, İstanbul, 2013.

Walbank 1993: F.W. Walbank, *The Hellenistic World*, Cambridge, Massachusetts, 1993.

TRİPOLİS ANTİK KENTİ VE 2012 YILI KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI ÖN RAPORU

Bahadır DUMAN
H. Hüseyin BAYSAL*

Adı, Yeri, Tarihi:

Tripolis antik kenti Denizli İli, Buldan İlçesi, Yenicekent Belediyesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Fig. 1). Başta Plinius ve Ptolemaios olmak üzere antik metinlerde adı geçen kent 17 yy. dan itibaren birçok seyyah tarafından da ziyaret edilmiştir. Yaklaşık 3 km² lik bir alana yayılan antik kent Çürüksu Vadisi'nin kuzey batı ucunda, vadiye hakim bir tepenin güney yamacında yer almaktadır (Fig. 5).

Helenistik Dönem'de¹ Phrygia, Karia ve Lydia Bölgeleri'nin

* Yrd. Doç. Dr. Bahadır DUMAN, Pamukkale Üni. Fen- Ed. Fak. Arkeoloji Bölümü. Denizli. bduman@pau.edu.tr

H. Hüseyin BAYSAL, Denizli Müze Müdürü.

¹ Ramsay, kentin Seleukos Kolonisi olarak kurulan Laodikeia'ya karşı Pergamon kolonisi olarak kurulduğunu ileri sürer. Lykos Vadisi'nde yer alan kentler içerisinde Colossai'yi Phrygialı, Hierapolis'i Lydialı, Attouda'yı ise Karialı olarak görür. Ancak bunların dışındaki iki kent Tripolis ve Laodikeia'yı Greko-Romen kentler olarak değerlendirir ve Laodikeia'yı Seleukos, Tripolis'i ise Pergamon Koloni sistemi özelliği gösteren bir yerleşim olarak verir, W. M. Ramsay, *The Cities And Bishoprics Of Phrygia: Being An Essay Of The Local History Of Phrygia from the earliest Times to the Turkish Conquest*, Vol. 1.1, *The Lycos Valley and South-western Phrygia*, Oxford, 1895, 10, 38; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (çev. Mihri Pektaş), İstanbul, 1960, 45. Kentin Seleukoslar tarafından M.Ö. 3. yy. ortalarında kurulduğunu ileri süren araştırmacılar da vardır, A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford, 1971, 42. Apollonia/Tripolis' in kuruluşuyla ilgili olarak L. ve J. Robert, *La Carie II: le plateau de Tabai et ses environs*, Paris, 1954, 239, n. 2, 241'de yazıtı inceledikleri çalışmalarında Milet I, 3'de yayınlanan yazıtı kaynak gösterek Apollonia'nun Attalos kuruluşu olamayacağını dile getirirler ancak P. J. Thonemann, "Hellenistic Inscriptions From Lydia", *Epigraphica Anatolica* 36, 2003, 95-108, s. 97- 106'da bu durumu tartışır.

kesişim noktasında, Lydia Bölgesi² sınırları içerisinde ilk kez Apollonia ismi ile kurulan kent³, kısa bir dönem Antoniopolis olarak da anılmıştır⁴. M.Ö. 1. yy. da üç bölgenin kesişim nokta-

² Kentin konumlandığı Bölge'nin Lydia sınırları içerisinde yer aldığını işaret eden ilk bilgi Herodot tarafından verilmiştir. (Herodot, VII.30); Plinius kenti Lydia sınırlarına dâhil eder (Plinius, NH 5.III); Kentin Lydia sınırları içerisinde olduğunu belirten bir başka yazar Hierokles'tir (Hierokles 669, 4); Farklı bir görüş olarak Tripolis'in Karia sınırları içerisinde yer aldığını bildiren antik yazarlarda bulunur (Ptolemaios V.2.18); Kent Oracles Sibylline'de Maiandros (Menderes) yanındaki Tripolis olarak geçer (Oracles Sibylline V, 321). Birçok farklı metinde başta Lydia olmak üzere Karia ve Phrygia sınırları içerisinde de dâhil edilen kentin bu muallak konumu adı geçen her üç bölgenin kesişim noktasında yer alması nedeniyle farklı yazarlar tarafından farklı bölgelerde değerlendirilmiştir. Bu farklı konumlandırmanın en önemli bir başka nedeni ise dönemler arasındaki sınır değişiklikleri ile ilgili olmalıdır. Nitekim Tripolis bir dönem Sardis Conventusu'nda yer alırken, bir başka belgede Apameia Conventus'u içerisinde yer alır. Antik Dönem'de dağ, göl, ırmak gibi çeşitli coğrafi oluşumların sınırların belirlenmesinde etkin olduğu düşünülürse Maiandros'un kuzeyinde yer alan Tripolis'te Lydia sınırları içerisinde yer almış olmalıdır. Roma Dönemi'ne tarihlenen bir yazıtta yer alan Maiovin Tripolis ifadesi kentin Lydia sınırlarında olduğunu gösteren en önemli yazılı belgedir, bkz. W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890, 134; W. M. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol. 3, No. 3/4, 1887, 344- 368, s. 357.

³ Imhoof-Blumer'in yayınında, Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir atlının yer aldığı sikke de APOLLONIATON yazıtının yanı sıra meander sembolünün yer alması ve aynı sembolün Augustus Dönemi Tripolis sikkelerinde de tespit edilmesi üzerine kentin ilk isminin Apollonia olduğu tespit edilmiştir, bu sikke için bkz. F. Imhoof-Blumer, *Lydische Stadtmünzen*, Genf, 1897, 37-39. Augustus Dönemi'nde ise kentin adı artık Tripolis'tir.

⁴ Efes'de bulunan Flaviuslar Dönemi'ne ait bir conventus listesinde Antoniopolis ve Tripolis ismi birlikte zikredilir, kent Antoniopolis adını triumvir Marcus Antonius'un M.Ö. 41'de Küçük Asya'ya yaptığı zi-

sında olması nedeniyle bu bölgelerden gelen halkların yerleşim yeri olmuş ve bu nedenle de Tripolis ismini almıştır⁵. Bu isim M.S. 7 yy. da kent terk edilene kadar varlığını korumuştur.

Antik kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda Pergamon'dan (Bergama) gelen ticaret yolu Thyateria (Akhisar), Sardes (Salihli), Philadelphia (Alaşehir) güzergâhından gelip, Tripolis (Yenicekent) üzerinden Hierapolis (Pamukkale) ve Laodikeia'ya (Goncalı) doğru devam eder. Bu önemli ticaret yolunun varlığı Tripolis'in önemini çağlar boyunca korumuştur⁶.

yareti esnasında almış olmalıdır. C. Habicht, "New Evidence on the Province of Asia", *The Journal of Roman Studies* 65, 1975, 64-91.

⁵ J. -L. Robert, *La Carie: Histoire et Géographie Historique. Tome II*, Paris, 1954, s. 237- 242. Tripolis hakkında bilgi ve aynı isimle kurulan diğer kentler için bkz. *Der Neue Pauly, Enzyklopädie der Antike, Band 12/1 Tamlar*, Stuttgart, 2002, 827.

⁶ Peutinger Haritası'nda Philadelphia ve Hierapolis arasında Tripolis yer alır, P. Stuart, *De Tabula Peutingeriana*, 1991, Nijmegen, haritaya ek olarak 19 yy. seyyahlarından Anderson'un Kadıköy'ün kuzeybatısında bulduğu "Tripolis'e 11 mil" yazılı mil taşı Antik Dönemdeki yolun olasılıkla bugünkü Alaşehir- Yenicekent asfaltı civarından geçtiğini kanıtlar niteliktedir. J. G. C. Anderson, " A Summer in Phrygia II", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 18, 1898, 81-128. s. 85. Güzergâh üzerindeki kentlerden Sardis'te ele geçirilen bir sikke definesinde Tripolis Sikkesi tespit edilmiştir. Yine Atina'da tespit edilen başka bir definede de Tripolis kent sikkesinin bulunması kentin ticari ilişkilerinin K. Asya ile sınırlı olmadığını gösterir niteliktedir. Her iki sikke için, C. Katsari, *The Roman Monetary System: The Eastern Provinces from the First to the Third Century AD*, Cambridge, 2011, s. 227, dipnot 107 ve s. 228, dipnot 111. Atina Agorası'nda Güney Ev olarak adlandırılan sektörde bulunan sikke için bkz. J. H. Kroll-A. S. Walker, *The Greek Coins, The Athenian Agora, Vol. 26*, Princeton- New Jersey, 1993, s. 303, Kat. 969, Pl. 31, 969a; Hypaipa'da tespit edilen bir definede ise on iki adet Tripolis sikkesi bulunmuştur, define içerisindeki sikkeler M. Aurelius'dan II. Philip Dönemi'ne kadar tarihlenir, bu sikkeler için bkz. D. Klose, "Zur Münzprägung von Hypaipa", *Istanbul Mitteilungen* 34, 405- 415, 1984, Ayrıca Tripolis sikkeleri için bkz. *Sylloge Nummorum*

Her ne kadar Tripolis'in bir kent olarak geçmişi Helenistik Dönem'e dayansa da, kentin çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında elde edilen arkeolojik materyal bu bölgedeki yerleşimin günümüzden 5000 yıl öncesine kadar gittiğini kanıtlamaktadır. Tripolis'in de içinde bulunduğu Çürüksu Vadisi M.Ö. 190 yılında Seleukoslar ile Bergama Krallığı arasında yapılan Magnesia Savaşına kadar, bağımsız kentlerden oluşur. Bu savaşı, Roma desteğinde kazanan Bergama Krallığı M.Ö. 188 yılında imzalanan Apameia (Dinar) barışıyla bölge yönetimini ele almıştır. Bergama Krallığı, III. Attalos'un M.Ö. 133 yılında ölümü ve vasiyeti üzerine, bölge Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır.

Kent en ihtişamlı çağını Roma Dönemi'nde yaşamıştır. M.S. 2. yy. dan itibaren kentte yeni bir yapılanmaya gidilmiş ve şehir kapıları, caddeler, hamamlar, stadyum, tiyatro ve meclis binası gibi kamu binaları yapılmıştır (Fig. 6). Roma İmparatorluk Dönemi'nde bir dönem Sardis (Salihli) Conventusu'na (yargı birliği) dahil edilen kent belli bir zaman diliminde de Apameia

Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum. Lydia, No: 712- 755, Pl. 21- 22; M.Ö. 1. yy- M.S. 3. yy. arasında basılan Tripolis sikkelerinde görülen betimlemeler çeşitlilik gösterir. Zeus, Zeus Lydios, Asklepios, Apollon, Dionysos, Herakles, Hermes gibi tanrıların yanı sıra Athena, Roma, Artemis, Demeter, Leto, Tyche ve Nemesis gibi tanrıçalarda kentin sikkeleri üzerinde yer alır. Tripolis Leto'su ve Laodikeialı Zeus betimlemeli Caracalla Dönemi (M.S. 198-211) Tripolis-Laodikeia Homonoia sikkesi için bkz. Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Münzsammlung Der Universität Tübingen, 5 Heft, Karien und Lydien, München, 1994, No: 3879- 3886, Taf. 129. Kent sikkeleri üzerinde Grek Pantheonu'ndan tanrı ve tanrıçaların yanı sıra, başta Mısır olmak üzere farklı kültürlerin tanrı ve tanrıçaları da görülür, Tripolis sikkelerindeki Sarapis ve İsis betimlemeleri için bkz. D. Magie, "Egyptian Deities in Asia Minor in Inscriptions and on Coins", American Journal of Archaeology 57, No. 3, 1953, 163-187, s.178 ve 182'de.

(Dinar) Conventus'u içerisinde yer alır. M.S. 3. yy. da Roma'da senatörlük yapan Tripolisli Hermolaos kentin gelişiminde önemli roller oynamış olmalıdır⁷.

M.S. 325'de Nicaea Konsülü'nde Tripolis Piskoposluk seviyesinde temsil edilir.⁸ M.S. 494 depreminden Agathe Kome (Alacain) ile birlikte Tripolis'te etkilenmiştir⁹. M.S. 6. yy. sonu-7. yy. başında Anadolu toprakları üzerinde etkili olan Sasani Akınlarıyla Tripolis'in yaklaşık 5 km. kuzeyindeki Direbol'a (Dirbol) ve daha korunaklı dağ yamaçlarına taşınmıştır. M.S. 7. yy.ın başında gerçekleşen bu zorunlu göçün ardından kentte şu anki veriler dâhilinde 13. yy. a kadar bir yerleşim izine rastlanmamıştır.

Tripolis 13 yy. ın ilk yarısında Bizanslılar ile Türkler arasında bir kaç kez el değiştirir. Kentin yaslandığı dağın zirvesinde bir kısım mimarisi günümüze kadar sağlam kalabilmiş (Fig. 2) yuvarlak planlı kulenin dâhil olduğu bir kale kompleksinde (Fig. 6, no. 29) 1243'de Nikaea (İznik) Kralı John Ducas Vatatzes ile Selçuklu Sultanı II. Keyhüsrev bir araya gelerek anlaşma imzalar¹⁰. 1304- 1306 tarihlerinden itibaren ise Tripolis/ Yenice'nin

⁷ Tripolisli Hermolaos'un isminin yer aldığı yazıt için bkz. R. Merkelbach-J. Stauber, *Steinepigramme aus dem griechischen Osten 1. Die Westküste Kleinasiens von Knidos bis Ilion*, Stuttgart- Leipzig, 1998, s. 257, no. 02-10-01 ve P. Pierre, "Inscriptions de Lydie", *Bulletin de correspondance hellénique*, Vol. 8, 1884, 376-390, s. 379- 380.

⁸ W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890, 134; Ramsay 1887, 357.

⁹ Ramsay 1895, 38, dipnot 3.

¹⁰ Ramsay 1895, 24. Kalıntıları günümüzde de görülebilen bir kale kompleksine ait yuvarlak planlı kulenin benzerleri Tabala, Maeonia, Satala, Magnesia ad Sipylum ve Nymhaeum'da da görülür. Tripolis'deki kulenin yakın benzeri Magnesia'da yer alır, söz konusu iki savunma yapısı yazıtla tarihlenen Smyrna Akropolisi'ndeki kale ile aynı tarihlere 1222/3 civarına verilir. John Ducas Vatatzes'in kendi yönetim yılları (1222-1254) içerisinde hem Doğu hem de Batı'da savunmaya

de içinde bulunduğu bölgede İnançoğulları¹¹ ve Germiyanogulları ile birlikte Türk hâkimiyeti başlar (Fig. 3). 1429'da Denizli ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine girer¹².

Tozlan ve İlmelik Tepeleri arasındaki etrafı kayalarla çevrili yaklaşık 200 m. lik dar bir boğazda, XVI. yy. dan itibaren arşiv belgelerinde Direbolu olarak geçen yerleşimin adı 1928'de Narlıdere olarak değiştirilir (Fig. 4). 1946'da meydana gelen depremin ardından Narlıdere, Bakanlar Kurulu'nun 31 Ağustos 1959 tarih ve 12092 sayılı kararıyla afete maruz yer ilan edilir ve iskân 1975 yılında, yaklaşık 1300 yıl sonra tekrar Yenice/Tripolis'e taşınır.

Arkeolojik Araştırmalar:

Tripolis'de 1. Dönem kazıları, Denizli Müze Müdürlüğü'nce 1993 yılında, kazı ve temizlik çalışmaları olarak iki etapta gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmaları 1. Derece sit alanı içerisinde, antik kentin merkezine yakın bir alanda yer alan doğu - batı doğrultulu ana cadde üzerinde yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda ana caddenin 9x27 m. lik bölümü açığa çıkartılmıştır. Açığa çıkarılan alanda caddenin kuzey portişinin bir kısmının in-situ olarak sütun, arşitrav- friz ve geioson bloklarından oluşan kısmı tespit edilmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde yapıldığı düşünülen caddenin kuzey sütun sırasının bulunduğu alanın Erken Bizans Dönemi'nde bir sur duvarı ile kapatıldığı tespit edilmiştir. Bu sur duvarının bir bölümünde ortaya çıkarılan künk sisteminin yine aynı alanda Bizans Dönemi'ne ait bir

yönelik kale, kule ve savunma duvarları gibi birçok mimari faaliyet içerisinde olduğu bilinmektedir. C. Foss, *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, Variorum, 1996, s. 297- 320.

¹¹ T. Baykara, *Denizli Tarihi*, İstanbul 1969, 38.

¹² T. Gökçe, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzikiyye (Denizli) Kazası, Ankara, 2000, 35- 36.

çeşme ile bağlantılı olduğu ve bu çeşmenin diğer yapılara su sağlayan bir dağıtım merkezi olduğu düşünülmüştür. Kazı çalışmalarının dışında antik kentte bir tiyatro, Roma Hamamı, Meclis Binası, Nekropol, Sütunlu Cadde ve Surların tespiti de yapılmıştır.¹³

Tripolis 2. Dönem Kazıları yine Denizli Müze Müdürlüğü başkanlığında, Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim Üyeleri'nden Yrd. Doç. Dr. Aytekin Erdoğan'ın bilimsel danışmanlığında, 2007-2009 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmaları kenti tanıma, yayılım alanını belirleme ve kentte yüzeyde görülen yapıları belirleme amacıyla başlatılmıştır. Yüzey araştırması, temizlik gibi çalışmaların ardından kentin merkezine yakın bir alanda küçük çaplı kazılar yapılmıştır. 2. Dönem kazı çalışmaları kapsamında, Denizli Müze Müdürlüğü başkanlığınca 1993 yılında kazı çalışması yapılan ana caddede, kazı yapılan alanın üzeri tamamen kapanmış, bu nedenle 2. Dönem Kazılarında caddenin temizlenmesi ve yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır. Aynı sezon içerisinde Roma Caddesi olarak adlandırılan doğu - batı yönlü sütunlu caddenin güneyinde yer alan, birbirine bitişik mekânlarda kazı çalışmaları yapılmış ve ele geçen buluntular genel olarak M.S. 6-7. yy.'lara tarihlendirilmiştir. 2008 ve 2009 yıllarında Temmuz ve Ağustos ayları içe-

¹³ A. Ceylan, "Tripolis Sütunlu Caddesinde Yapılan Kazı ve Temizlik Çalışmaları", V. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (25- 28 Nisan 1994, Didim), Ankara, 1995, 159- 170. Sütulu Cadde'nin 1993 yılı çalışma sezonunda ortaya çıkarılan bölümündeki Dorik düzenleme ile ilgili olarak bkz. Z. Gider, "Tripolisin Ana Caddesinde Müze Kurtarma Kazısında Bulunan Dorik Malzemeler, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Denizli 2007. Tübitak'ın Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanteri Çalışmalarının sonuçlarıyla ilgili olarak bkz. N. Atik- Z. K. Erdem, "Buldan (Denizli) Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanteri 2001-2003 Yılı Saptamalarının Değerlendirilmesi, TUBA Kültür Envanteri Dergisi 2, İstanbul 2004, 9- 39.

risinde ikişer aylık periyotlarda kazı çalışmaları yapılmıştır. Yüze-
zeyde bulunan kalıntıların değerlendirilmesi amacıyla yüzey
araştırmasının yanı sıra, Roma Caddesi olarak adlandırılan alan-
da ve Doğu Nekropolisi'nde kazı çalışmaları yapılmıştır.¹⁴

Tripolis Antik Kenti 2012 Çalışmaları

Tripolis'deki kazı çalışmaları, Denizli Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında, Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Bahadır DUMAN'ın bilimsel danışmanlığında, 18 Haziran 2012 tarihinde 3. Dönem Kazı çalışması olarak yeniden başla-
mıştır¹⁵. 2012 yılı kazı çalışmaları 6 arkeolog, 2 restoratör, 25 ar-
keoloji, sanat tarihi ve antropoloji öğrencisi, 1 vinç operatörü ve
30 işçi ile yürütülmüştür. Kazı çalışmaları; Sütunlu Cadde ve
güneyindeki mekânlar, Hierapolis Caddesi, Nymphaeum, Er-
ken Bizans Kilisesi (2), Güney Sur Kapısı 1, Güney Sur Kapısı 2,
olmak üzere 6 farklı sektörde gerçekleştirilmiştir.

1- Sütunlu Cadde / Philadelphia Caddesi: (Fig. 6, no. 8)

27 m. uzunluğundaki bölümü birinci ve ikinci dönem kazı
çalışmalarıyla açığa çıkartılan doğu-batı yönlü Sütunlu Cadde'
nin ortasındaki 2.20 m. yüksekliğinde, 4.80 m. genişliğinde ve
12.70 m. uzunluğundaki dolgu toprak, kazılmış ve büyük bo-
yutlu traverten kesme bloklardan oluşan zemin açığa çıkarıl-
mıştır.

¹⁴ A. Erdoğan- U. Çörtük, "Tripolis Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4. Cilt, (26-30 Mayıs 2008, Ankara), Ankara, 2009, 107- 138; A. Erdoğan, "Tripolis 2008- 2009 Yılı Kazıları", 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, (24- 28 Mayıs 2010, İstanbul), Ankara, 2011, 328- 347.

¹⁵ Tripolis 2012 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, Kültür ve Turizm Ba-
kanlığı, Denizli Valiliği, Pamukkale Üniversitesi, Buldan Kaymakam-
lığı, Yenicekent Belediyesi ve TÜRSAB tarafından desteklenmiştir. İl-
gili kurum ve kuruluşlara teşekkür ederiz.

Kazı çalışmalarında caddenin toplam 114 m. lik kısmı açığa çıkartılmıştır. Sütunlu Cadde'nin Roma Dönemi kullanımında genişliği 10 m. iken; olasılıkla M.S. 400 civarında caddenin kuzeyine, traverten bloklardan, kalınlığı ortalama 3 m., görülebilen yüksekliği yer yer 4.5 m. yi bulan sur duvarı yapılarak cadde genişliği 7 m. ye düşürülmüştür. Doğu-batı yönlü Sütunlu Cadde üzerinde Geç Roma Dönemi'nde sur duvarı ile birlikte bir adet savunma amaçlı yapılmış kule ve 2 adet giriş kapısı bulunmaktadır. Sütunlu Cadde çeşitli nedenlerle M.S. 6- 7. yy. da kentteki nüfusun azalması ve kentin daha konsantre bir plana bürünmesinin ardından, caddenin güney kısmına yol boyunca 16 cm. çapında döşenen iki sıra künk dizisi, kentteki yaşamın devam ettiğini ancak başta Sütunlu Cadde olmak üzere bazı yapıların asıl işlevlerini kaybettiğini, bazılarının ise işlev değiştirdiğini gösterir.

1. ve 2. Arkeolojik kazı dönemlerinde çalışmalar yapılan Sütunlu Cadde'nin doğu bölümünün, güney kısmında sütun aralıkları 1.95 m. ile 2.55 m. arasında değişiklik gösterirken, kuzeyde in-situ olarak koruna gelmiş bölümde sütun aralıkları 1.90 - 2 m. dir; 2012 yılında açılan caddenin batı kısmında ise sütun aralıkları ortalama 2 m. dir. Dolayısıyla Flaviuslar Dönemi İmar faaliyetleri içerisinde yapımı gerçekleşen Sütunlu Cadde, daha sonraki kullanım evrelerinde biçim değişikliğine uğramıştır.

a- Sütunlu Cadde Güney Portik: (Fig. 6, no. 8)

Sütunlu Cadde'nin güneyinde 3 m. genişliğinde, kazısı yapılan alanlar göz önüne alındığında 33.60 m. uzunluğa sahip bir portik (sütunlu galeri) açığa çıkartılmıştır. Portiğin zemini; çay taşı ve harç kullanılarak oluşturulan düzlemin üzerine yapılan çok renkli mozaiklerden oluşmaktadır. Sağlam kalabilen bölümlerinden, mozaik'in ana fon üzerine dağıtılan bitkisel beze-

melerden oluştuğu görülmektedir. Ancak mozağin sadece küçük bir kısmı günümüze kadar korunagelmıştır.

Portiğin kuzey sınırı; topografyaya uygun olarak döşenmiş yüksekliği 25-70 cm. arasında değişen stylobat ve bunun üzerinde kaide olmaksızın yükselen 3.10 m. yüksekliğindeki traverten sütunlardan oluşmaktadır. Yaklaşık 2 m. aralıklarla yerleştirilen sütunların her birinde yükseklikleri 33-45 cm. arasında değişen ve devşirme olarak kullanılmış Dor ve Bergama tipinde başlıklar yer alır. Portiğin güneyi ise 90 cm. kalınlığındaki traverten, çay taşı ve tuğladan yapılan karışık örgülü bir duvar ile sınırlandırılmıştır. Mevcut veriler ve kazı buluntuları (ahşap çivileri, hatıl karbonları) değerlendirildiğinde doğu- batı yönlü Sütunlu Cadde'nin güneyinde yer alan portiğin üst kısmının ahşap konstrüksiyon ile kapatılarak caddede dolaşanların yağmur ve güneşten korunmaları için bir sütunlu galeri oluşturulduğu tespit edilmiştir. Ahşap konstrüksiyonun güneyi duvar üzerine, kuzeyi ise sütunlar üzerine oturtularak üzeri çatı kiremitleri ile kapatılmış ve belli bir eğim verilerek yağmur sularının caddeye akışı sağlanmış olmalıdır. Buluntular dâhilinde portik iç alanının yüksekliği 3.50- 4 m. arasında olmalıdır.

b- Sütunlu Cadde güney bitişiğindeki Mekânlar: (Fig. 6, no.13)

1 ve 2. Dönem Kazılarında Sütunlu Cadde'nin güney bitişiğinde bir kısmı kazılan ve farklı ölçülere sahip odalardan oluşan sivil mimariye ait olduğu düşünülen mekânlardır. Mekânların kuzey duvarları Sütunlu Cadde'nin güney kısmına yaslanmıştır. Girişler ise güneyde yer alan belli aralıktaki kapılarla sağlanmıştır. Mekânların zeminleri pişmiş toprak taban tuğlaları ve traverten gibi çeşitli malzeme ile döşenmiştir. Sütunlu Cadde ile aynı paralelde doğu- batı yönünde birbirlerine bitişik ve sıralı olan 6 adet mekândan dördü içerisinde kazı çalışması

yapılmıştır. Kazı çalışmalarıyla söz konusu mekânların Erken Bizans Dönemi'nde kullanıldığı ancak ilk kullanımının Geç Helenistik Dönem'e kadar gittiği yapılan sondaj çalışmalarında ele geçen seramikler ve Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen mekân zeminlerinin altında devam eden 1.5 m. yükseklikteki duvar kalıntıları ile saptanmıştır.

2- Hierapolis Caddesi: (Fig. 6, no.10)

Sütunlu Cadde üzerindeki Güney Sur Kapısı 1'den başlayarak güneye doğru devam eden cadde, 10.80 m. genişliğe sahiptir. Caddenin döşeme blokları altında 1.50 m. yüksekliğinde 70 cm. genişliğinde kuzey-güney yönlü kanalizasyon sistemi açığa çıkarılmıştır. Traverten bloklardan yapılan kanalizasyon, kentin atık suyunu ve yağmur sularını kent dışına taşımaktadır. Sütunlu Cadde ve Hierapolis Caddesi, Roma Dönemi'nde planlanarak yapılmıştır. Sütunlu Cadde ile Hierapolis Caddesi'nin kesişim noktasında Orpheus Çeşmesi (nymphaeum) yer almaktadır.

3- Nymphaeum (Orpheus Çeşmesi): (Fig. 6, no.12)

Sütunlu Cadde ile Hierapolis Caddesi'nin kesişim noktasında yer alan 5.60 x 3 m. ölçülerindeki çeşme; Roma Dönemi'nde yapılmış olup Erken Bizans Dönemi'nde de çeşitli değişikliklerle kullanılmıştır. 2. Dönem kazı çalışmalarında bir kısmı ortaya çıkarılan çeşmedeki çalışmalar 2012 kazı sezonunda da devam etmiş ve çeşmenin planı tam olarak çıkartılabilmektedir. Çeşmeye ait parapetler ve çeşme bitişiğinde yer alan cadde sütunları, restorasyonları tamamlanıp, anasytlosis temel alınarak orijinal yerlerine konulmuştur.

4- Erken Bizans Kilisesi (2): (Fig. 6, no.14)

İkinci Dönem kazı çalışmalarında bir kısmı ortaya çıkarılan

ve şapel olarak tanımlanan yapı, Sütunlu Cadde'nin doğu kısmında yer alır. Merkezinde kuzeye bakan bir apsis ve batısında kare planlı bir odası (pastophorion) ile olasılıkla Geç Roma- Erken Bizans Dönemi'nde yapılan bir kiliseye aittir. Mevcut buluntular dikkate alındığında söz konusu binanın apsisinin batı kısmında da doğudaki ile benzer ölçülere sahip bir odası olması gerekir. Apsisin batısındaki kare planlı odada (Pastoforion) yapılan çalışmalarda, tümlenebilir nitelikte 6 adet Erken Bizans Dönemi'ne ait Amphora ve sağlam olarak ele geçen çatı kiremitleri bulunmuştur. Tüm mimari veriler göz önüne alındığında Kilise'nin kuzeyinde, merkezde bir apsis, her iki yanında rahip müştemilatı olarak kullanılan kare planlı iki oda ve bu kalıntıların güney devamında da merkezde ve yanlarda iki olmak üzere toplamda 3 neften oluşan bir ana salondan bahsetmek mümkündür. Neferin güneyde, dikdörtgen planlı bir nar-tex ile sonlanıyor olması gerekmektedir.

5- Güney Sur Kapısı 1: (Fig. 6, no. 8)

Hierapolis Caddesi'nden gelenleri karşılayan kapı; kuzeye doğru devam eden kuzey-güney yönlü ara sokağa geçişi sağlamaktadır. Güney Sur Kapısı 1 girişinde açığa çıkartılan kesme traverten taşlarla döşenmiş cadde tabanının üzerinde, kuzey-güney yönlü uzanan, yaklaşık 30 cm. genişliğinde kanallar tespit edilmiştir. Bu kanallar, olasılıkla kente giriş ve çıkış yapan at arabalarının ahşap tekerlerinin aşındırmasıyla oluşmuştur.

Güney Sur Kapısı 1'in doğu köşesinden güneybatı yönüne doğru kıvrılarak uzanan, dış hattı kısmen belirgin, iç hattı ise belirsiz olan, yığıntı halinde bir duvar hattı tespit edilmiştir. Blokaj şeklindeki mimari bloklar ve düzenli düzensiz taşlarla yapılmış olan bu duvarın, Güney Sur Kapısı 1'den akan suyu, Hierapolis Caddesi altında devam eden ana kanalizasyon sistemine yönlendirmek amacıyla yapılan, Erken Bizans Dönemi

düzenlemesi olduğu düşünülmektedir.

Güney Sur Kapısı 1'in kuzeyinde yaklaşık 13 m² lik alanda, tuğla bir zemin açığa çıkarılmıştır. Tuğla zemin, orijinal Roma Caddesi'nin yaklaşık 35 cm. üst kodunda yapılmıştır. Pişmiş toprak tuğlalardan yapılan bu düzenlemenin Güney Sur Kapısı 1'den girildikten sonra doğu bitişikte, sınırları kısmen belirgin bir yapının taban döşemesine ait olduğu tespit edilmiştir. Yapının doğu-batı yönlü güney duvarı üzerinde bir fresk yer alır. Fresk üzerinde yer alan Grekçe yazıtın son satırında "AMN" yazması, burasının dini bir yapı (şapel-kilise) olduğunu düşündürmektedir.

Diğer Çalışmalar:

Tripolis kazısı restorasyon ve konservasyon çalışmaları arazi ve laboratuvar çalışmaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Arazide gerçekleştirilen çalışmalar mimari alanda uygulanan koruma ve onarım çalışmaları iken laboratuvarda taşınabilir kültür varlıkları üzerinde çalışılmaktadır. Kazı alanında, Tripolis kazısı için belirlenen yeni koruma kriterlerine uygun olarak mekân içinde bulunan duvarlar ve kentin doğusunda yer alan Erken Bizans Kilisesi 2' nin Batı Pastophorion Odası'nın duvarları belli bir seviyede kademeli olarak yükseltilmiştir. Ayrıca Sütunlu Cadde üzerinde kazı çalışmalarıyla açığa çıkartılan sütunların ve Orpheus Çeşmesi'nin ayağa kaldırma çalışmaları yapılmıştır. Yine Sütunlu Cadde Güney Portiği üzerinde açığa çıkartılan mozaiklerin onarım ve koruma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Ara Sokak 1'in kazı çalışmalarında ortaya çıkartılan, doğuya doğru yükselen merdivene ait basamak blokları orijinal yerlerine yerleştirilmiştir. Bunun yanında Philadelphia girişi olarak adlandırılan altı ayaktan oluşan iki gözlü giriş kapısının günümüze ulaşabilmiş bir ayağının onarım ve sağlamlaştırma çalışmaları bitirilmiştir. Ayrıca Erken Bizans Kilisesi 4'ün güney

duvarı üzerinde açığa çıkartılan freskler üzerinde yüzey temizliği yapılarak yazıt ortaya çıkartılmış ve yüzeyinde sağlamlaştırma yapılmıştır. Yine fresklerin dökülmesini engellemek amacıyla enjeksiyon ve bordür işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Laboratuvarda gerçekleştirilen çalışmalar, kazı deposunda bulunan eserlerin öncelik sırsına göre koruma ve onarım uygulaması şeklinde sürdürülmüştür. Laboratuvarda pişmiş toprak, cam, bakır alaşımı, demir malzemelerin koruma ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Tüm küçük buluntuların konservasyon uygulaması öncesi durumunu gösteren fotoğraflama ve raporlama işlemi yapıldıktan sonra malzeme türü ve eserin bozulma durumuna göre uygun görülen koruma işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Tripolis Antik Kentinin GPS yardımıyla topoğrafyasının çıkartılması ve topografik harita üzerine mevcut yapıların ve planlarının yerleştirilmesi uzman ekipler tarafından yapılmıştır. Bu çalışma sonunda antik kent içerisinde toplam 33 yapı tespit edilmiştir. Böylece antik kente gelen ziyaretçiler için gezi güzergâhı ve planı çıkartılmıştır (Fig. 6).

Toprak altında kalan mimari yapıları belirlemek amacıyla 4000 m²'lik alanda Jeo-radar taramaları gerçekleştirilmiştir. Bu taramalar sonucunda antik kentin ızgara plana sahip olduğu ve 60 x 45 m'lik insulalarla (parsel-ada) oluşturulduğu tespit edilmiştir.

Fig. 1: Batı Anadolu Haritası

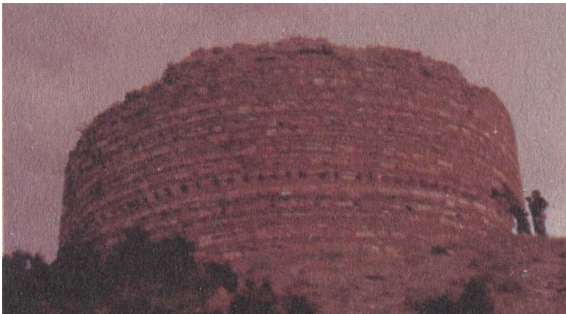

Fig. 2: 13. yy. Kalesine ait

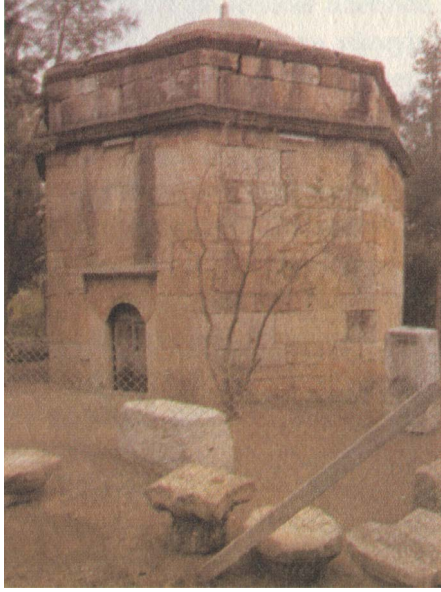

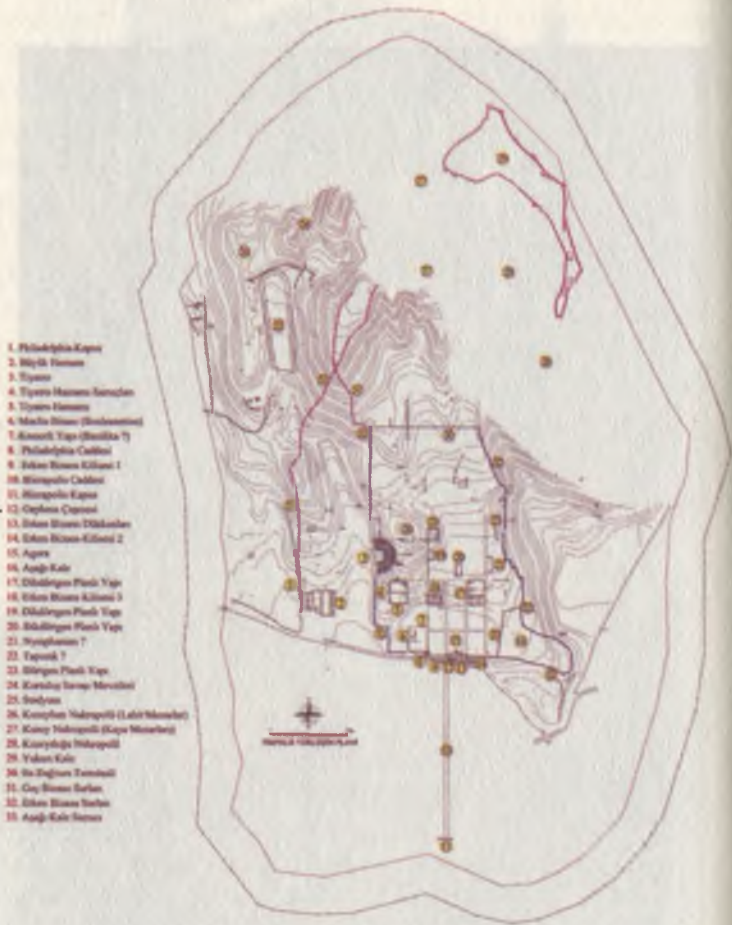
Fig. 3: 14. yy. Türbesi.

Fig. 4: 1950 civarında Narlıdere Köyü

Fig. 5: Tripolis verlesim alanı.

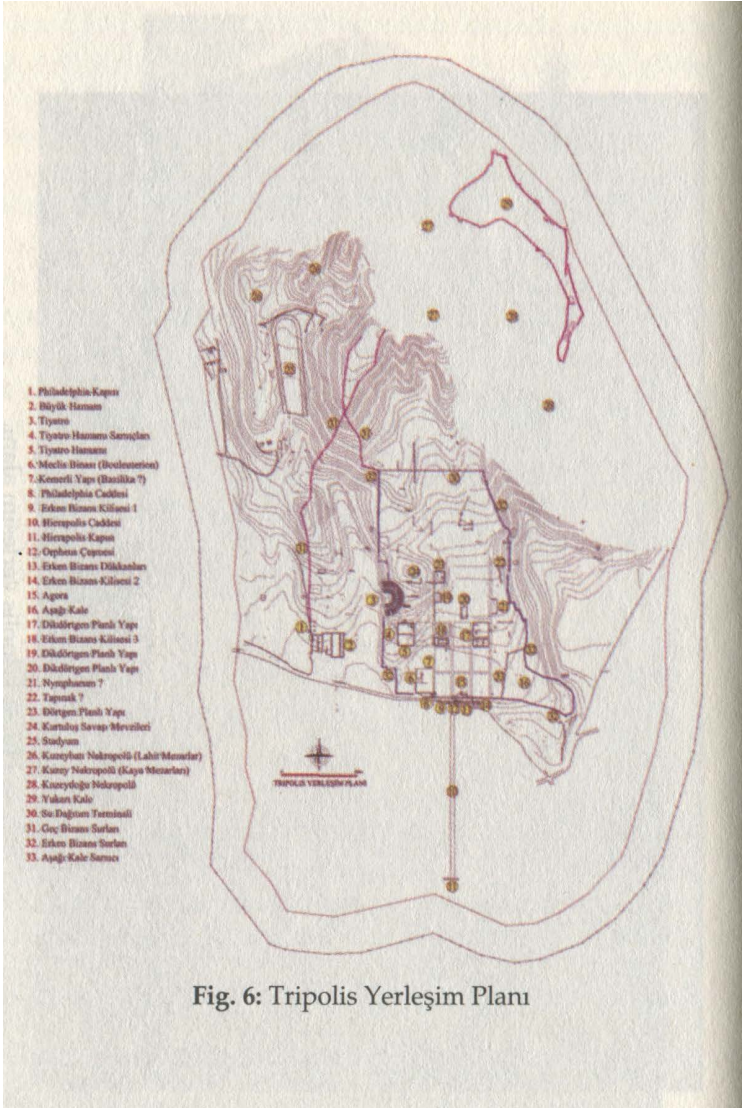

Fig. 6: Tripolis Yerleşim Planı

KENTİN ÖZNESİ OLARAK FİLOZOF*

Betül ÇOTUKSÖKEN**

İnsanın içinde yaşadığı mekânla olan ilişkisini özne-nesne birlikte-varoluşunda ele almak, insan-mekân ilişkisi üzerinde düşünmenin ilk adımı olarak değerlendirilebilir. Çünkü her bir insan toplumsal-tarihsel-kültürel varlık olarak içinde yer aldığı yeryüzü parçasıyla olan ilişkisini, kendisi farkına varmasa da, sürekli olarak kendisi-kendisi olmayan üzerinden kurar. Bu kurma işleminde yaşanan yerin, mekânın özne-insanlar¹ için özel bir yeri, anlamı vardır. Kimi insanlar mekâna yönelik kurma edimi/eylemi üzerinde doğrudan doğruya düşünür ya da başka öznelere bu edimin/eylemin farkına varır ve ne türden olursa olsun, varolanı zaman ötesi kılan edimin/eylemin, burada birazdan üzerinde duracağımız gibi, özellikle “yazma edimi”nin özne-nesnesi² yaparak dünyaya taşır; taşıdıklarını bütün zamanların özne-nesnesi haline getirir.

Burada belirttiklerimizle bağlantılı olarak başka bir noktaya daha dikkati çekebiliriz: <<Varolanı nesneleştiren tutum, nesneleştirme sürecinde kendini de özneleştirir; ayrıca böyle bir tutum, sadece kendi içine kapanmakla kalmaz; buna ek olarak bu dünyanın her ögesine karşı olan duyarlılığını sadece kendi yaşadığı zaman dilimiyle ve sadece somut olarak gerçekleştir-

*Hierapolis/Pamukkale’de Felsefeye Yolculuk, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Felsefe İhtisas Komitesi, Türkiye Felsefe Kurumu, Pamukkale Üniversitesi, 02.11.2012.

** Prof. Dr. Betül Çotuksöken, Maltepe Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, betulc@maltepe.edu.tr

¹ Özne-insan; bilen ve eyleyen bir varlık olmasının ötesinde, bilmesinin ve eylemesinin üzerinde düşünen insan, filozof.

² Özne-nesne; insan varoluşunun ana niteliklerinin tek bir örnek üzerinden tanıtıcı, kucaklayıcı bir biçimde bilme, anlama konusu yapılması; antropontolojik yaklaşımla dünyanın kucaklanması.

diği yaşama alanı ile de sınırlamaz. Böyle bir özneleşme süreci, yaşanmış olanları, doğal ve kültürel olan her şeyi de kendi nesnesi olarak algılar. Bu durumda tarihsel öznenin her türlü yarattısı keşfedilmek, anlaşılacak üzere nesneleştirilmiştir. Kültür öğelerini öne çıkarma çabaları giderek, her türlü öğeyi insanlığın ortak kalıtı, mirası olarak değerlendirme sürecini başlatabildiği gibi, başkası üzerinden, sadece şimdi ve burada olana bağlanmanın da ötesine geçmeyi sağlayabilir.>>³ Bir kültür mekânı olarak Anadolu'ya ve Anadolu'da yaşamış olan öznelere, özellikle de felsefenin kurucu öznelere böyle bir görüngeden (perspektiften) bakmak, üzerinde yaşanan yeryüzü parçasına ilişkin zamanaşırı, zamanötesi bir bilinç sağlar.⁴ Bu yolla geçmiş bir bakıma yeniden kurulur ve tarihüstü, zamanaşırı, zamanüstü öğeler günışığına çıkarılır. Böyle bir çaba, neredeyse yaşananların hiçbirinin ya da pek çoğunun üstünün –ne olursa olsun– örtül(e)mediğine ilişkin bu çaba, nasıl bir yerde, hangi edim aracılığıyla gerçekleşir? Bu çaba, ancak kent ortamında mümkün olabilir. Çünkü tüm yaşama biçimleri kent ortamında birbirini karşılar; hepsi kent ortamında bir şekilde karşılaşır. Kültür karşılaşmalarına tanıklık etme çabası, aynı zamanda özellikle burada işaret edilmeye çalışıldığı gibi, kültürün tekil görünümünde, ruhun işlenmesinde anlamını ve kalıcılığını, daha açık bir deyişle, kalıcı anlamını bulur.⁵ Kent ortamında yer

³ Betül Çotuksöken, "Felsefe Açısından Tarihsel Öznenin Ürünü Olarak Kültür", *Anadolu Uygarlıklarından 3. Binyıla Mesajlar. Geçmişten Geleceğe Arayışlar Buluşması. İstanbul, 9-10 Mart 2002*, Yayına Hazırlayan: Osman Köker, İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, 2004, s. 44.

⁴ Betül Çotuksöken, *Agy.*, s. 47.

⁵ <<(...) "kültürden kastedilenin", "kişilere insan olarak olanaklarını geliştirebilmeyi (...) sağlayan etkinliklerin tümü" –sanat, felsefe yapma ve bu yapılanlardan yararlanma– olduğu söylenebilir. Bu, yüzyıllardan beri Batı düşüncesinde yer etmiş cultura animi (ruhun işlenmesi, ruhun kültürü) fikridir, ya da tekil anlamında kültürdür.>> Ioanna

alan ve insanı anlamaya yönelik olan evrensel kültür ürünleri, zamanaşırı nitelikleriyle sürekli olarak yönelim konusu haline getirilirler; çünkü onlar özne-insanlara, kişilere her zaman bir şey söylerler.

Şimdiye değin ileri sürülenlere ek olarak yeni bir sav daha ileri sürülebilir: Tekil anlamındaki kültürün yaratıcılarının, taşıyıcılarının, sürdürücülerinin başında filozofların geldiği de açıktır. Felsefenin bir kap, bir çerçeve olarak iş görmesi, işlev kazanmış olması, doğal olarak filozofun da bu kabı, çerçeveyi yaratan, oluşturan, taşıyan, sürdüren bir özne olarak burada yer almasını sağlar. Filozofla kent arasındaki ilişki burada başlar. Filozof, herhangi bir yeryüzü parçasının, diğer etkenler dışında, kent olmasında kolaylaştırıcı olduğu gibi, kent de filozofun varlığını sürdürmesine katkı sağlar. Filozofun içinde bulunduğu kent, hem geleneğin sürdürüldüğü mekândır hem de geleceğe taşınan bir mekândır. Filozof da bu noktada ancak kentte, özellikle de yüzyüze ilişkilerin sürdürüldüğü kent ortamında nefes alabilir, yaşayabilir.⁶ Bu noktada filozof-kent ilişkisi, insan-mekân ilişkisinin en özel türlerinden birini oluşturur. Filozofa evsahipliği yapan, ona, içerdiği insan ilişkileriyle ve bu ilişkilerin zenginliğiyle, çeşitliliğiyle bir bakıma esin kaynağı olan kent, kimliğine, düşünen varlığıyla öne çıkan öznel aracılığıyla kavuşur; herhangi bir yer olmanın ötesine, düşünen, bilen ve eyleyen, bilmesi ve eylemesi üzerine düşünen öznel, özne-insanlar aracılığıyla geçer. Özellikle yüzyüze ilişkilerin belirleyici olduğu ortamların özneli kenti görünür bir biçimde herhangi bir mekân ya da herhangi bir yeryüzü parçası olmaktan çıkarırlar.

Anlamı; nesnesiyle olan ilişkisini bilinçli bir şekilde, bilinç

Kuçuradi, *Uludağ Konuşmaları, Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1988, s. 40.

⁶ Sokrates'in kentten, Atina'dan ayrılmayı reddetmesi durumu.

aracılığıyla hesaba katarak yaratan, başka bir deyişle, bu yaratışın üzerinde düşünen filozof, hem bulunduğu mekânın ayrılmaz bir parçasıdır hem de değildir. Filozof hem bulunduğu yerededir, yerelden yola çıkar; hem de bulunduğu yerin olabil-diğince dışındadır, o yerin, mekânın dışına uzanır, ötesine geçer. O, belli tarih aralığında hem kentin içindedir, hem şimdi ve buradadır, hem de yaşadığı zaman diliminin gezginidir. Ama filozofun yaşarlığı bu kadarla da kalmaz; o, aynı zamanda "zamanasıırı", "zamanötesi" olandır; o her yere ulaşır, her yerededir. Çünkü filozof, yerel olanda tam anlamıyla tutun(a)madığı, hep tümele, evrensele ulaşmaya çabaladığı için, o, özellikle düşünen varlığıyla hep kentler arasındadır, zamanaşıırıdır. İnsanın arada olan bir varlık oluşunun en yetkin örneğini veren filozof, kendisine, başkalarına, içinde yaşadığı kentine, kısacası varolan her şeye belli bir uzaklıktan bakabilme başarısını gösterdiği için ne zamana ne mekâna tam olarak bağlıdır. O bir bakıma kendi kendisine sorular sorarak,⁷ kendi kendisiyle konuşarak, her şeyden önce kendisi için düşünerek insan-dünya-bilgi ilişkisine/ ilişkilerine yönelir ve bu yönelişler aracılığıyla, bu ilişkilere sürekli olarak yeni anlamlar katar.

Söylemin salt sözel görünümüyle ya da sözel bağlamıyla yetinmeyen filozof, ister kendisi yazıyor olsun, ister başkaları onun yapıtını kaleme alıyor olsun, yazma eylemiyle, edimiyle varolan bir kültür öznesidir. Filozof; eylemiyle hem geçmişten pay alır, geleneğe bağlanır, hem de geleceğe uzanır. Yazıyla, yazma edimiyle hem kendisine hem de kendisinin dışındaki her türlü varolana uzanan filozof, bir bakıma, gelecek için yazar. Yazmak, aslında geleceğe uzanmaktır; kendini geleceğe atmaktır; gelecekte de varolmak için yazar filozof. Filozof yazma

⁷ "Bir Felsefe Sorusu Nedir?" başlıklı denemesinde filozofu, soru sorma ediminde anlamaya çalışır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nermi Uygur, *Felsefenin Çağırısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.

edimi yoluyla kurduğu “düşünce akrabalıkları”yla⁸ bir bakıma zamansızdır. Elbette yukarıda da belirttiğimiz gibi, o, ilkin belli bir mekâna ve yine belli bir zamana bağlı olarak yaşamını sürdürür; ama hem mekân hem de zaman, onun için ilineksel olandır, gelip geçici olandır. Çünkü filozof yine yukarıda da belirttiğimiz gibi, tümelin, evrenselin sesine kulak vererek yazma edimini gerçekleştirir; yine ilineksel olarak çok farklı mekânlarda ve zamanlarda yaşamış olanlara ulaşır. Bu yanı sıra filozof, tarihüstülüğü, zamanaşırılığı dener.

Anadolu toprakları taşıdıkları kentleriyle, çok sayıda filozofa evsahipliği yapmıştır; zamanla o topraklar, evsahipliği yaptıkları kişilerle anılır olmuşlardır. Zamanaşırı olan filozoflar, bulundukları mekânın, kentin insan-dünya-bilgi ilişkilerine yönelme yoluyla hem kendi zamanları için hem de gelecek için belirlemelerde bulunmuşlardır. Bu topraklarda yaşayan filozoflar, özellikle aklın pratik/amaçsal kullanımının öznesi olmaları nedeniyle, insan-dünya-bilgi ilişkilerini eleştirel gözle mercek altına almışlardır. Bilme yetisinin salt kuramsal, teknik-mekanik/araçsal bilmeye sınırlı tutulmadığı çok sayıda örnek, bu saptamanın kanıtı durumundadır. Thales’ten, Herakleitos’ tan, Epiktetos’a aklın salt araçsal değil, aynı zamanda amaçsal, hatta daha yoğun bir biçimde pratik/amaçsal kullanımı ortak paydayı oluşturmaktadır.

Bu ortak payda, filozofu “insanlığın kişisi”⁹ kılmaktadır. Artık bu noktada yalnızca Anadolu’nun değil, tüm farklı coğraf-

⁸ Bu deyişi Nermi Uygur’a borçluyum.

⁹ <<Filozof, toplumunun bireyidir, insanlığın kişisidir. Devletin yurttaş olması bunlardan sonra gelir, olmasa da olur. Büyük kişilikler toplumlarıyla beraber anılırlar, devletleriyle anılmazlar. >> “Uluğ Nutku’yla Söyleşi, Felsefe-Tarih İlişkisinde Görecilik ve Evrensellik Üzerine”, Kaan Özkan-Güçlü Ateşoğlu, *Felsefe Yazıları Dergisi* Baykuş. Gelenek ve Kopuş, Ocak-Nisan 2008, İstanbul: Alef Yayınevi, 2008, s. 22.

yaların, farklı zamanların özne-insanları filozof olarak “insanlığın kişisi” haline gelmektedirler. Örneğin, insanın “akıl sahibi bir varlık”¹⁰ olması noktasında kurulan “düşünce akrabalığı” ve “insanlığın kişisi” olma durumu, Epiktetos’un felsefi söyleminde –kurduğu dışdünya-düşünme-dil ilişkisinde ya da insan-dünya-bilgi ilişkisinde– insan olarak “elimizde olanlarla elimizde olmayanları ayırabilme” bağlamında somutlaşmakta, hem de zamanaşırı bir nitelik kazanmakta, üstelik şaşırtıcı bir biçimde, Epiktetos’tan Descartes’a ulaşmaktadır. Kendisi hiçbir şey yazmamış olmakla birlikte, öğrencilerinin yazarlığıyla bize kadar ulaşan Epiktetos, bu noktada Sokrates’le aynı yazgıyı paylaşmakta, öğrencilerinin kaleme aldığı düşüncelerinin, söyleşilerinin ortak paydası, <<Dünyada olup biten şeylerin bir kısmı elimizdedir, bir kısmı da elimizde değildir. Elimizde olanlar fikirlerimiz, yaşayışımız, arzularımız, temayüllerimiz, nefretlerimiz bir kelimeyle bütün hareketlerimizdir.>>¹¹ savıyla, <<İnsanları kederlendiren eşya ve hâdiseler değil, fakat bunlar hakkında edindikleri fikirlerdir.>>¹² savı olmaktadır.

Aklın kuramsal/araçsal/teknik-mekanik kullanımı için hiç aceleci bir tavır sergilemeyen Descartes, aklın pratik/amaçsal kullanımının ertelenemeyeceğine dikkati çekerek ahlak ilkelelerini şöyle belirler: <<(…) ülkemin yasalar ve âdetlerine uymaktı. (...) İkinci ilkem, eylemlerimde olabildiğim kadar çok sağlam ve kararlı olmaktı ve en kuşkulu sanıları, bir kez karar verdiğimde, pek güvenilir görüşlermiş gibi sürekli olarak izlemkti. (...) Üçüncü ilkem her zaman talihten çok kendimi yenmeye ve dünyanın düzeninden çok arzularımı değiştirmeye;

¹⁰ <<(…) ben bir insanım ve akla sahibim. O halde ne yapmalıyım? >> Epiktetos, *Düşünceler ve Sohbetler*, Çev. Burhan Toprak, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1946, XLVII, s. 55.

¹¹ Epiktetos, *agy.*, I, s. 10.

¹² Epiktetos, *agy.*, X, s. 13.

ayrıca genel olarak düşüncelerimizden başka hiçbir şeyin tümüyle elimizde olmadığına; öyle ki dışımızda olan şeylerle ilgili olarak elimizden geleni yaptıktan sonra, bizim açımızdan başarmamızın mutlak olarak imkânsız olduğu şeylerin varlığına inanma alışkanlığını edinmekti. (...) Nihayet, bu ahlakın sonucu olarak, insanların bu yaşamdaki çeşitli uğraşlarını –başkalarının yaptığı işler hakkında hiçbir şey söylemeksizin– en iyisini seçmeye çalışarak, gözden geçirmeyi düşündüm; bulunduğum yerde yaptığım işi sürdürmekten yani, kendime buyduğum yöntemi izleyerek, hakikatin bilgisinde ilerleyebildiğim kadar ilerlemekten ve bütün yaşamımı aklımı geliştirmekle geçirmekten daha iyisini yapamayacağını düşündüm.>>¹³

Açıkça görüldüğü gibi, Epiktetos da Descartes da aklın pratik/amaçsal kullanımına işaret etmektedirler. Bu ortak ses zamanasırı, zamanötesi, tarihüstü olanın somut örneğidir. Bu aynı zamanda öznelerin farklı kent ortamlarında, mekânlarında ve farklı zaman dilimlerinde de olsa karşılaşmasıdır; belleklerin tazelenmesidir. Tazelenen bellekte anımsananlar, “şimdi ve burada” olan çıkarların tuzağına düşmeyenlerdir; dünyaya salt kuramsal akılla ağ atmayan, buna ek olarak ya da sadece bu boyutta pratik aklın ağlarıyla dünyaya uzanan özneler, gerçekten “insanlığın kişisi” olmayı başarmaktadırlar. Dünya yurttaşı Hierapolisli gezgin Epiktetos yaşadığı zamanın kentlerinden, her zaman farklılıkların birbirini karşıladığı ve karşılaştığı kentlerden edindiği deneyimleri, bu belirlemeye ek olarak, insan-dünya-bilgi ilişkilerinden ve her birinin kendisiyle olan ilişkisinden edindiği deneyimleri, sonuçta, daha iyi bir dünya arayışı için bizimle paylaşıyor ve filozof olarak, “kentin öznesi”, “insanlığın kişisi” oluyor.

¹³ Descartes, *Discours de la méthode*. *Œuvres de Descartes*, par Charles Adam et Paul Tannery, Çev. Betül Çotuksöken, Paris: Léopold Cerf., 1902, pp. 22-27.

EPİKTETOS'UN BİLGELİĞİ

Halil TURAN*

Epiktetos'un öğrencisi ve takipçisi Arrianos tarafından aktarılan *Söylevler'i* (*Diatribai*)¹ ve felsefesinin özünü aktaran *Kılavuz Kitap*, ya da "El Kitabı" (*Enkheiridion*) başucu kitaplarıdır. Başucu kitapları okurlarını zor zamanlarda teselli eden, onların acılarını dindiren, yaşama bağlayan, yollarını aydınlatan kitaplardır.

Epiktetos, tıpkı konuşmalarında yücelttiği, öykündüğü kahramanları, Sokrates, Diogenes ve Zenon gibi kitap yazmamıştır. Dostu, izleyeni Nikomedeialı (İzmitli) Arrianos olmasaydı Epiktetos'u bilecek miydik? Bu notlar bir başucu kitabına dönüştükten sonra kuşaklar boyunca öyle kalmıştır, hâlâ öyledirler. Niçin?

Epiktetos, yaşamın bir ödev olduğunu savunmaktadır; her koşulda erdem sorumluluğunu hatırlatmakta, Stoacı bilgelik anlayışını, kendi yaşamıyla örneklemektedir. Bu konuşma notlarında filozof kendisini değil, başkalarını konu edinmektedir; ancak Arrianos metnine, ustasının yaşamına ilişkin ipuçları da katmıştır. Böylece bilgece konuşan bu insanın yaşamının da bilgece olduğunu kendiliğinden kavrarız. O denli az şeyle yetinip, o denli geniş ve aydınlık bir ufuktan söz etmektedir ki, bu ufku

* Prof. Dr. Halil Turan, ODTÜ, Edebiyat Fak. Felsefe Bölümü.

¹ *Diatribai* sözcüğünün zaman geçirme, eğlenme, ciddi çalışma yapma; söylev, kısa etik deneme, felsefe okulu, yaşam biçimi gibi anlamları var. Zaman harcamak, kaybetmek, meşgul olmak anlamındaki *diatriba* fiilinden geliyor. Türkçede "söylev" onu ortaya koyan kişinin sözünü genel bir kitleye yönelttiğini düşündürür. Oysa Epiktetos'un konuşmaları, bu anlamda ne söylev, ne de denemedirler. Arrianos'un notları olmasaydı, Epiktetos'un sözlerinden habersiz olacaktık. O, yaşarken belki örnek yaşamıyla ünlüydü, fakat ölümden sonra kazandığı bu büyük ünü besbelli istememişti.

kendimiz için de isterken, onun kadar metin, onun kadar kana-
atkâr olmayı da isteriz. Oysa bu kolay bir iş değildir.

Epiktetos köleliğin ne olduğunu bilir, köle bir anadan doğ-
muştur, kendisi de kölelik etmiştir. Mülksüzdür, kölelikten kur-
tulduğunda da mülksüzdür; mal, mülk, ün, devlet görevi, gü-
zellik, sağlık onun için aydınlanmamış ya da bozulmuş insanla-
rın değer verdikleri, kendilerini ve başkalarını ölçtükleri “dış-
sal”, kişinin kendisine ait olmayan şeylerdir. Bu sözde ölçüler,
aslında en zorba efendilerdir, ruhu köle ederler, bütün efendiler
gibi kendileri olmaksızın yaşamın, düzenin, huzurun olanak-
sızlaşacağı inancını aşılarlar. Epiktetos, insanın en sıradan nes-
nelere bile böyle bir sanıyla bağlanabileceğini Arrianos’un ak-
tardığı bir öyküde öylesi bir açıklıkla örneklemektedir ki, onun
nasıl bir yaşam sürdüğü gözümüzde hemen canlanır: Epiktetos
demir bir fener edinmiş, akşam onu evin girişinde bırakmıştır.
Geceleyin duyduğu gürültüye uyanır, kapıya gittiğinde fenerin
yerinde durmadığını görür. Ertesi gün kilden yapılmış bir fener
alır. Besbelli kendine kızmıştır, demir fenere ne gerek vardır?
“Kişi sahip olduğu şeyleri yitirebilir.”²

Sahip olmak yanlış sanıları, kendisini başkalarının gözünde
ancak sözde sahip olduğu nesnelerle görünür ve önemli kılabi-
leceği inancını, tutkuyu beslemekte ve böylece insanın gerçek-
ten kendinin olan şeyleri gözden kaçırmamasına neden olmakta-
dır.

Gerçekten insanın kendisinin sayılabilecek, elde edilmeye
değer şeyler nelerdir?

Bu soruya Epiktetos’un yanıtı kısaca istençtir (iradedir), *pro-
hairesis*, yani, seçim, ahlaki seçim ya da ahlaki amaçtır. Bu, tut-
kularını yönetecek güce sahip olduğunun bilincidir; neyin de-

² *Diatribai*, I, xviii, 15. *Söylevler*, Epiktetos, çev. Birdal Akar, İstanbul, Şûle Yayınevi, 2010; s. 99.

ğerli olduğunun açık bilgisidir.

Epiktetos, insanın sahip olduğu en değerli şeyin, gerçekten kendisine ait olan, ondan alınamayacak olan şey, doğru bir yaşama yönelme gücünü veren istenç olduğunu söyler. "Topal ve yaşlı bir adam olarak ben, Tanrı'ya ilâhiler söylemekten başka ne yapabilirim? Bülbül olsaydım bülbülün, kuğu olsam onun yaptığını yapmam gerekirdi. Oysa us sahibi olduğum için Tanrıya övgüler düzmem, ilahiler söylemem gerekir. Benim işim budur" der.³

Yaşamın en büyük güçlükleri karşısında dayanıklılık ancak bunların güçlük ya da yoksunluk oldukları yargısını ortadan kaldırmakla olanaklıdır. Yaşlılık, hastalık, yoksulluk, gözden düşme, yakınlarını yitirme, bütün bunlar, kendime, yani istencime ait olmayan şeylerdir, tıpkı aydınlanmamış çoğunluğun çok değer verdiği, *iyi* saydığı karşıtları gibi. O halde, ödev öncelikle gerçekten neye sahip olabileceğini, neyin elde olduğunu, neyin olmadığını bilmektir. Yaşamını tanrılarınkine denk bir yerden, Tanrı'nın gözcüsü, edimlerinin tanığı olarak sürdürmeyi kendisine ödev olarak seçen Epiktetos, onun düzeninin tüm yönlerine tanık olarak yaşamayı seçen kişinin, gerçekten sahip olunabilecek biricik şeyin kendi tanrısallığı olduğunun bilincine varacağını anlatıyordu. Bu yüzden gerçekten neye sahip olunabileceğini bilmek her şeyin başında gelir.

Stoacılar elimizde olmayan şeylere dışsal nesneler, ya da kısaca dışsallar diyorlardı. Talihin bin bir türlü cilvesiyle karşılaştığımız her şey böyle dışsaldı. Sağlık, güzellik, zenginlik, yakınlarıyla sürdürülen yaşam ve bunlardan yoksunluk tümüyle dışsaldı. Bunlara sahip olmak ya da olmamak, sahipken yitirmek elbette elde değildir. Çoğu insan her türlü afete, kayba tanıktır, ancak bilgelik yolundaki kişi bu tanıklıktan dolayı acı çekmeye-

³ *Diatribai*, I, xvi, 20-21; *Söylevler*, s. 90.

cek, tanrısal düzeni görecek, kendisinin de bunun parçası olduğunu kavrayacak, böylece yücelecektir. Epiktetos tanrıya, kendisinden başka kimseden ya da güçten hiçbir beklentisi olmaksızın ilâhiler okuyor, böyle yaşamayı öğütlüyordu.

Metinlerdeki ayrıntılara bakıldığında Epiktetos'un yaşamının herkese acılı bir yaşam gibi görüneceği bellidir. Oysa tersine, aktarılan konuşmalarından onu gerçek mutluluğun, saadetin tanığı olarak tasarlarız: Öylesine metindir, öylesine güçlüdür ki, kapısındaki soylulardan, kendisi üzerinde egemenlik kurmayı deneyenlerden bu denli üstün bir kişinin nasıl olup da sürgünde yoksul ve yoksun bir yaşam sürdüğünde bile Tanrı'ya, doğaya ya da kozmosa ilâhiler söylemesi onun tanrısal mutluluğuna kanıttır.

Epiktetos'un konuşmalarında sıklıkla tekrar eden sürgün konusu üzerinde duralım. Üç yerin Gyara, Roma ve Atina'nın adları metinde sıklıkla geçmektedir. Epiktetos Roma'da, yani dönemin dünyasının siyasi ve kültürel merkezinde yaşamış bir kişidir; saygı görmüş, sonradan güçlü kişilerin hışmına uğramış, gözden düşmüştür; dikkat edelim, kölelikten kurtulduktan sonra saygınlığa erişen bir insanın gözden düşmesinden, sürgüne gönderilmesinden söz ediyoruz. Belli ki kendisinininkilere benzer sürgün ve aşağılanma deneyimleri karşısında acı çeken birisine, Roma'nın sürgün adası olan "Gyara'ya (Gyaros) gitmemi istediklerinde, giderim" diyor. Ya insan burada, bu ıssız, verimsiz, kayalık adada yaşamaya dayanamazsa? Bunu, o halde, "herkesin engellenmeksizin gidebileceği yere giderim, bu yer herkese açıktır" diye yanıtlamaktadır.⁴

Doğrusu Epiktetos'un kendine, yüreğine seslendiğini düşü-

⁴ *Diatribai*, I, xxv, 19-26; *Söylevler*, s. 126-7 (Burada sözü edilen gidilecek son yer, o malum yerdir; dumansa bütün metinde yinelenen bir metafora göre, her şeyin tutuştuğu son yangının dumanıdır; başka bir şey değildir. İntihar Stoa ilkelerine aykırı değildi.)

nüyorum. O her zaman, nerede olduğunun önemsizliğinden, evrenin düzeninin, Tanrı'ya (Zeus) tanıklığının her yerde olanaklı olduğundan söz ediyor. Metindeki sözler hiçbir şeyden yılma-yan bir bilgenin, mutlu bir sürgünün yaşam öyküsüne aittirler.

Gyara, Atina, Roma, yönettiği okulun bulunduğu kent olan Nicopolis ve diğerleri... Tümü de "yer"dirler. Tıpkı kürsü (*bema*) ve zindan gibi, "yer"dirler. Atina'yı bir daha ne zaman göreceğim? diye sızlanan birine, "Zavallı" der, "Her gün gördüklerin sana yetmiyor mu? Güneşten, aydan, yıldızlardan, karalardan, denizden daha güzel, daha yüce görülecek ne var? Evreni yöneteni gerçekten anlar ve onu içinde taşırsan, o kaya parçalarını, o güzel taşları niye özleyesin?"⁵ Zindanda da kürsüde de insan bir yerdedir, önemli olan nerede olduğu değil, orada nasıl bulunduğu; önemli olan gittiği yere kendisiyle birlikte neyi götürdüğüdür, içinde taşıdığı şeydir, istencidir, zihnidir, ahlaki amacıdır (*prohairesis*). Kürsüde de zindanda da ahlaki amaç aynı şeydir, gerçek yönetici ilkedir.

Ahlaki amaç ya da istenç bilgeliği en yükseğe koyar. Stoacılar bilgeliğin pek az insanın ulaşabileceği bir merteye olduğunu savunuyorlardı. Onlara göre ancak büyük filozoflar bilgeydi. Ancak bu yolda olduğunun, hedefe doğru yürüdüğüünün bilincinde olmanın bilgelikten sonra gelen iyi olduğunu da söylüyorlardı. Herhalde vatandaşımız Hierapolisli Epiktetos Stoacı bilgelik mertebesine en yakın düşünürlerden sayılmalıdır. Onun sözleri bizlere çok yüksek bir yerden geliyor gibidir. Gyara, Roma ya da Atina, kürsü ya da zindan sözcükleri, hem gerçek anlamda yeri, hem de toplumdaki yeri, makamı anlatmaktadırlar. Doğrusu bulunduğu yerden, toplumsal konumundan dolayı mutsuz olmak usun gösterdiği yoldan çıkmaktır. Epiktetos bulunduğu yerin yalnızca bir "dışsal" olduğunu", kendisine ait

⁵ *Diatribai*, II, xvi, 32-3; *Söylevler*, s. 243.

olmayan, onun ne ya da kim olduğuyla ilgisiz, rastlantısal bir şey olduğunu söylüyor. Bilisizlerin kendisini taşıdığı ya da sürdüğü yer bir ödül ya da ceza olamaz. Kendisi Gyara'da kalacak, başka hiçbir yeri aramayacak, özlemeyecektir.

Zorluklara katlanmak Stoacmm bilgelik sınavıdır. Epiktetos, sakat yaşamaktan korkan birine (besbelli kendi örneğinden yola çıkarak), köle gibi, işçi gibi, Sokrates gibi, Diogenes gibi, Cleantes gibi yaşamayı öğütler. Sağlıklı insanlar gibi yaşamayı öğrenmelidir. İnsan böyle bir yaşamı istediğinde onu her yerde bulacaktır.⁶

Güçlülere, aşağılanmaya katlanmak, kendisine zarar vereni umursamamak nasıl öğrenilebilir? Bu Kinikçe, çileci tutum hangi amaçla, belki daha önemlisi hangi güce dayanarak, hangi etik-estetik deneyimin hazzıyla olanaklıdır? Bu sorunun yanıtı Epiktetos'un şu sözlerindedir:

Başını kaldır, Tanrı'ya bakacak cesareti göster ve ona şunu söyle: "Beni istediğin gibi kullan. Sahip olduğum akıl seninkiyle aynıdır, ben seninim. ... Beni istediğin yere götür, bana seçtiğin giysileri giydir. Bana toplumda bir görev mi vermek istersin? Yalnız bırakmak mı? Burada kalmamı mı, sürgüne gitmemi mi istersin? Yoksul olmamı mı, zengin olmamı mı? Herkesin önünde bütün yaptıklarını savunacağım. Her şeyin gerçek doğasını göstereceğim."⁷

Herhalde yaşam pek az yazar tarafından Epiktetos'un övdüğü kadar ustaca övülmüştür. Öte yandan, diğer Stoacılar gibi Epiktetos da intiharı bir kötülük, bir günah olarak görmüyordu. İnsana evinde dumandan soluyamaz olduğunda, dayanamaya-

⁶ *Diatribai*, III, xxvi, 23-4; *Söylevler*, s. 464-5.

⁷ *Diatribai*, II, xvi, 42-3; *Söylevler*, s. 245.

cağını anladığında “kapıyı açıp dışarı çıkabileceğini” hatırlatır. Bu sözlerinde de bir yerden bir yere gitmekle ilgili bir benzetme vardır; fakat onun için gidilecek bir yer, bir öte dünya, bir Hades, iyi ya da kötü bir yer yoktur; ölüm öğelerine ayrışmak, doğaya, kozmosa yani Tanrı'ya karışmaktır. Eğer söyledikleri doğruysa, belki de burada, bizimledir.

1. Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

M.S.55-135 tarihleri arasında yaşamıştır. Asıl adı bilinmiyor. Epiktetos'un Yunanca'da bir isim olmadığı, bu sözcüğün satın alınmış adam, köle, uşak anlamlarına geldiği ifade ediliyor. O, Frigya'da Hierapolis'te köle olarak dünyaya gelmiştir. Neron zamanında Roma'ya sürgün olarak götürülmüştür. Hayatının önemli bir kısmını Kuzeybatı Yunanistan'daki Nicopolis'te geçirmiştir. Çocukken imparatorun azat ettiği bir köle olan acımasız Epaphroditos'a köle olarak verilmiştir. Epiktetos'un kaynaklarda total olduğu belirtiliyor. Total olmasının nedeni olarak da efendisi Epaphroditos gösteriliyor. Çünkü acımasız Epaphroditos, bir gün Epiktetos'un kısıkacla bacağına burkarak onunla eğleniyormuş. Bu esnada Epiktetos ona, "Bacağıma kıracaksın demiş." Efendisi onu dinlemeyerek eğlencesini sürdürmüş ve onun bacağına kırmış. Epiktetos, efendisine soğuk kanlı bir şekilde "Kıracağına söylemiştim, işte kırdın demiş."¹

Roma'da felsefe tahsili yapma imkanı bulmuştur. Efendisinin ölümünden sonra kölelikten kurtulunca felsefe öğretmenliği yapmıştır. Çok fakir bir hayat sürmüştür. Çünkü o, efendisi öldükten sonra kapısı olmayan bir kulübede yaşamıştır. Bu kulübede eşya olarak bir masası, tahtadan bir sediri ve paçavra halinde bir yatağı varmış. O, zaten hayatı boyunca fakir yaşa-

* Prof. Dr. Mehmet AKGÜN, Pamukkale Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

¹ Epiktetos, *Düşünceler ve Sohbetler*, çev. Burhan Toprak, İnkılâp Kitabevi Baskı Tesisleri, İstanbul, 2010, s.5-6; Doç. Dr. Kamuran Birand, *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1958, s.118.

maya yemin etmiştir.² 90-94 yılları arasında Roma imparatoru Domitianus bütün filozofları İtalya'dan kovunca, Yunanistan'da Nicopolis'e gitmiş orada stoacı felsefenin ilkelerini öğretmeye başlamıştır. Bu nedenle o, burada yokluk içinde yaşamış ve ölmüştür.

1.2. Eserleri

Hiçbir eser bırakmamıştır. Kendisini seven öğrencilerinden İzmitli Flavius Arrianus, onun öğrettiklerini kitap halinde toplamış ve sekiz bölüme ayırarak yayınlamıştır. Bunlardan dördü daha sonraları kaybolmuştur. Konuşmalar'dan onun bütün felsefesini özetleyen *Düşünceler – Epiktetos El Kitabı* ismiyle küçük bir kitap meydana gelmiştir.³ Böylece öğrencisi sayesinde onun felsefi düşünceleri hakkında bilgi sahibi olabilme imkanı doğmuştur.

2. FİKİRLERİ

2.1. Felsefe, Filozof ve Bilgelik

Felsefe, insana, Tanrı'nın yoluna gitmeyi, istekleri düzene koymayı, düşüncelerini iyi kullanmayı öğretir. Bu düşünme faaliyeti insana, aklın rehberliğiyle iradenin iyiyi, doğruyu, adil olanı seçmesinin yolunu gösterir. Çünkü akıl yoluyla, iyinin, doğrunun ve adaletli olanın seçilmesini anlamayı, öğrenmeyi ve uygulamayı öğrenmek felsefe yapmak demektir. Felsefe, bedenini yani nefsin isteklerini değil, ruhun yani aklın isteklerini yerine getirmeyi öğretir. Felsefe, ruhu yüceltmek için bilgilenmeyi, doğru ve dürüst olmayı, adaletli davranmayı ve adaletli uygulamalar yapmayı öğretir. Kısaca ifade etmek gerekirse fel-

² Epiktetos, *a.g.e.*, s.10.

³ Epiktetos, *a.g.e.*, s.12.

sefe, insanın elinde olanları kendi iradesi altında, elinde olmayanları da başkalarının iradesi altında kabul etmeyi öğretir. Yani felsefe, insanın iradesini doğru kullanmak ve böylece özgür olmak demektir.⁴

Ona göre, felsefenin üç bölümünden en önemlisi birinci bölüm olan kuralların uygulanmasını anlatan bölümdür. Örneğin hiç yalan söylememek gerekir. İkinci bölüm niçin yalan söylenmemesi gerekirin anlatıldığı bölümdür. Üçüncü bölüm ise niçin yalan söylenmemesi gerektiğinin ispatlarının delillerini vererek, bir ispatın ne olduğu ve bu ispatın kesinliğini gösteren bölümdür ki, delil, sonuç, zıtlık, çelişme, gerçek, çürüklük gibi çeşitli terimleri anlatır ve açıklar. Üçüncü bölüm, ikincisi için, ikinci bölüm de birincisi için zorunludur. Ama hepsi için zorunlu olan birinci bölümdür. Bu nedenle ona göre, bu bölüm üzerinde durmak gerekir. Çoğu zaman işi tersine çevirip, üçüncü bölüm üzerinde durulur. Bütün çabalar, delillerle ispatlamalar üçüncüsü için olur. Böylece asıl uygulama alanı olan birinci bölüm ihmal edilir. Çünkü bir insanın yalan söylemenin neden yanlış olduğunu zekice gösterirken, yalan söylemesi çok kolay ve yaygın olan bir şeydir. Bu nedenle gerekince yalan söylemekten çekinilmez.⁵

Onun felsefe öğretiminde ilerlemek isteyenlere verdiği tavsiye niteliğindeki, “İşlerime önem vermezsem, az zaman sonra iflas ederim ve yiyip içecek bir şey bulamam. Kölemi cezalandırmazsam, gittikçe edepsiz olur. ‘ Çünkü kaygıyla varlık ve bolluk içinde yaşamaktansa, korkuları ve sıkıntıları kovup, açlık içinde ölmek daha iyidir. Senin alçalmandansa, uşağının edepsiz ve hain olması daha iyidir. Bunun için küçük şeylerle işe başlayarak, yola gir. Yağını mı döktüler? Şarabını mı çaldı-

⁴ Epiktetos, *Sohbetler*, Birinci Kitap, LIX, LXII - LXIII ve LXV-LXVI.

⁵ Epiktetos, *Düşünceler*, LXXX; Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, Expres Basımevi, İstanbul, 2011, s.82-83.

lar? Kendi kendine de ki: ' Huzurun pahası budur. Hürriyetin pahası budur. Bedavaya hiçbir şey alınmaz.' Köleni çağırdığın vakit, seni duymayabilir, ya da duysa bile, emrettiğin şeyi yapmayabilir. ' Sabrım kölemi azdırabilir ve sonunda yola gelmez olur.' diyeceksin. Bunun böyle olması senin için daha iyidir. Çünkü böylelikle kendini sıkıntılardan uzaklaştırmanın çaresini bulmuş olursun."⁶ sözleri, felsefesinin özeti gibidir.

Epiktetos'un, "Felsefe öğreniminde bir adamın ilerlediğine gerçek belirtiler; kimseyi yermez, kimseyi övmez, kimseden sızlanmaz, kimseyi suçlandırmaz, güçlü bir kişi imiş ya da bir şeyler bilirmiş gibi kendisinden hiç söz açmaz. Elde etmek istediği şeyin eline geçmesine bir engel ya da herhangi şekilde güçlükler çıkarsa yalnız kendisini sorumlu sayar. Olur da bir kimse kendisini överse, onunla gizlice alay eder; eğer suçlandırılırsa haklı çıkmaya çalışmaz. Ama iyileşmekte olan hastalar gibi sağlığı iyice yerine gelmeden, yeni başlayan şifayı herhangi bir şey geciktirmesin diye kendisini yoklar ve inceler. O, bütün isteklerini kökünden kesip atmıştır. Hiçbir şeye karşı taşkın ve coşkun hareketi yoktur. Onu aptal ve bilgisiz yerine koyarlarsa aldırılmaz. Kısacası, sanki en tehlikeli düşmanı olan ve kendisine biteviye tuzak kuran bir adama karşı imiş gibi kendisine karşı uyanıktır."⁷ şeklindeki sözleri, bir filozofun nasıl olması gerektiğini gösteren sözlerdir.

Ona göre, bir filozof insanlara ün sahibi ve zengin olmayı vs. öğretmez, sadece inançlarında özgürlüğü korumalarını öğretir. Çünkü ona göre Tanrı da filozofu, bunları korumayı insanlara öğretmesi için yaratmıştır. Bir filozof için iradeden başka bir yerde iyilik ve kötülük yoktur. Filozofa göre, insan insanın efendisi olamayacağı için bir insanın bircik efendisi, kendi ira-

⁶ Epiktetos, *Düşünceler*, a.g.e., XVIII.

⁷ Epiktetos, *Düşünceler*, a.g.e., LXXVI.

desidir. İrade de yükseklerde insanı gören, duyan ve insanın kendisine çok şey borçlu olduğu yüce varlığın insana hediyesidir.⁸

Doktorluk sürekli hastalığı olanlara hava değiştirmeyi tavsiye ettiği gibi felsefe de kökleşmiş alışkanlıkları olanlara yer değiştirmelerini tavsiye eder. Çünkü bu alışkanlıkların meydana gelişini sağlayan hava, bu alışkanlıkları güçlendirmekten başka bir şey yapmaz.

Epiktetos, kynik felsefesiyle ilgili olarak, "Cynique'lerin felsefesine az çok merakı olan öğrencilerimden biri bir gün bana bu felsefenin ne olduğunu ve bu alanda başarılı olmak için ne yapmak gerektiğini sordu.- Ona, dostum diye cevap verdim. Topu topu sana söyleyebileceğim şey, Allah'ın çağrısı olmadan bu kadar büyük bir işe kalkışan bir kimse bir saraya efendi olmak için giren, ya da Agamemnon rolünü oynamak isteyen Thersites kadar delidir.- Ama ben bir çula, yamalı bir hırkaya alışabilirim, yerde yatarım, bir torba ve bir sopa alırım ve herkese sövebilirim.- Dostum Cynique'lerin felsefesini bu davranış sanıyorsan, onu hiç anlamamışsın demektir. Cynique filozofu baştan aşağı temizlik olan ve kendisini biteviye insanların gözü önüne koymaktan korkmayan bir adamdır. Çünkü utanılacak hiçbir şey yapmamıştır. O, Allah yönünden insanları yola getirmek için ve kendi verdiği örnekle onlara; çıplak, parasız, göklerden başka yorganı ve topraktan başka yatağı olmadan mutluluğa kavuşmak mümkün olduğunu öğretmek üzere gönderilmiş bir adamdır. O, ne kadar büyük olursa olsun, kötü huylara kapılmış olanları köle sayan, horlandığı, dövüldüğü zaman kendisini horlayanları ve kendisini dövenleri seven ve kutlayan, her insanı kendi çocuğu sayan, onlar için uyanık duran, bir baba gibi, bir kardeş gibi Allah'ın elçisi gibi onları iyi-

⁸ Epiktetos, *Sohbetler*, Birinci Kitap, LXXIV, LXXVII – LXXIX.

likle, şefkatle yola getirmeye çalışan ve kılıksız olsa bile kral-
larla prenslerin saygısı olduğu bir adamdır. Büyük İskender;
Diogenes'i işte böyle karşılamıştır."⁹ demektedir.

Epiktetos, kendini bilmezsin birisinin bir gün Diogenes'e,
"Sen Allah'ın yok olduğuna inanan Diogenes misin?" sorusuna,
Diogenes'nin, "Evet ben Diogenes'im... ve ben Allah'ın var ol-
duğuna o kadar inanırım ki, onun senden öğrendiğine hiç şüp-
hem yok."¹⁰ şeklinde cevap verdiğini belirtiyor.

O, stoa felsefesi hakkında bilgi veriyor. Ona göre olgun sto-
alı bir filozof, hasta iken mutlu, tehlike içinde mutlu, can verir-
ken mutlu olandır. Tanrı'nın iradesine uymak isteyen, Tanrı-
lardan ve insanlardan sızlanmayan, isteklerinde yoksunluk gör-
meyen, hiçbir şeyle yaralanmayan, aç gözlülüğü, öfkesi, kıs-
kançlığı olmayan, bu geçici bedende Tanrı'yla gizli bir alış ve-
rişi sürdüren, insan kılığından sıyrılarak Tanrı olmak isteyen-
dir.¹¹

Filozof, tedbirli, uyanık biri olduğu için onun ekolü dokto-
run eczanesine benzer. Filozofun eczanesine zevk duymak için
değil, çekilen acıdan kurtulmak için gidilir. Tanrı, bütün insan-
ları mutlu olmak için yaratmıştır. Şayet insanlar kötü talihli
oluyorlarsa, bunun nedeni kendilerine kendilerinin attıkları çel-
melerdir. Tanrı, insana bilinci kendi kendine çelme atamak ve
kendini alçaltmak için değil kendini yüceltmek için vermiştir.
Kısacası felsefe, mutluluk ile isteğin birlikte olamayacaklarını
öğreten bir düşünme şeklidir.¹²

Bilgelik meselesine değinen Epiktetos, bilgelik yolunda iler-
lemenin, temiz olmak, sözünde durmak, isteklere karşı diren-
mek, Tanrı'nın buyruklarına boyun eğmek, acıdan, kaygıdan,

⁹ Epiktetos, *a.g.e.*, Üçüncü Kitap, XLII.

¹⁰ Epiktetos, *a.g.e.*, Üçüncü Kitap, XLV.

¹¹ Epiktetos, *a.g.e.*, İkinci Kitap, XLIX.

¹² Epiktetos, *a.g.e.*, Üçüncü Kitap, XLVII, XLVIII, L, LII.

korkudan kurtulmak, yani sözün özü özgür olmak olduğunu belirtir. Bilgelik, alçak gönüllü olmak ve Tanrı'nın dostu olarak bütün içtenliğiyle O'na boyun eğmektir. Zenginlik - fakirlik, makam - makamsızlık, ünlü olmak - ünlü olmamak vs. gibi durumlara değer vermemektir. Tanrı bu çeşit durumlara değer verilmesini istemediğinden bunlara karşı ilgisiz kalmak bilgeliğin gereklerindendir. Bilgelik, eğer bunlar değer verilecek durumlar olsaydı, Tanrı'nın insan için bunları nimet olarak sağlayacağını bilmektir. Bu nedenle bilgelik insanın Tanrı'nın buyruklarına boyun eğmesidir. Kısaca ifade etmek gerekirse bilgelik, insanın iradesi altında olmayan şeylerin, kendisine ait olmadığını başkalarının iradesi altında olduğunu bilmektir. İradesini iyi kullanıp isteklerinin kölesi olmamaktır, yani özgür olmaktır.¹³

Bilgece bir hayat yaşamak isteyen bir kişinin ilk işi kendi çıkarına köle olmaktan kendini kurtarmaktır, özgür olmaktır. Bilgelik, insanın, hem kendisi hem de hemcinsleri için iyi ya da kötü olan her şeyin kaynağının yine kendisinde olduğunu bilmektir. Başkalarını kötölememek bilgeliktir. Bilge insan, diğer insanlara inandırıcı sözler söyleyerek delillerle kendisinin ne kadar değerli insan olduğuna inandırmak için çaba harcamaz. Bilge insan, meydan okumayla karşılaştığında kendine bakar, başkaları kendisini övdüğünde içinden onlara sessizce gülümser, iftira ile karşılaştığında kendini savunma hissi duymaz. Bilgeler, eylemlerini tedbirli ve dikkatli bir şekilde yerine getirmeye çalışırlar. Arzularını yaşamla uyumlu hale getirirler. İradelerini yanıltacak her şeyden sakınırlar. Sadece kendilerini, kendi arzularını yönetmeleri gerektiğini bilirler. Bilge insan, kendisinde kendisini düşünür. Doğayı anlamaya, niyetlerini, amaçlarını, eylemlerini doğayla uyumlu hale getirmeye çalışır. Bilge insan sadece bilim sahibi olmaya, eylemleriyle konuştu-

¹³ Epiktetos, *a.g.e.*, Dördüncü Kitap, IX-XI.

ları ilkeler arasında tutarlılık bulunmasına özen gösterir.¹⁴

2.2. İrade, Görev, Sorumluluk, Özgürlük, Kölelik ve Kader

O, dünyada meydana gelen bütün olayları, elimizde olanlar ve elimizde olmayanlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Elimizde olanlar, düşüncelerimiz, yaşayışımız, isteklerimiz, eğilimlerimiz, iğrenmelerimiz vs. gibi davranışlarımızdır. Elimizde olmayanlar ise, mal - mülk, ünlü olmak, yüksek görev vs. gibi şeylerdir. Elimizde olanlar doğaları gereği hürdürler, yani irade-mizle ilgilidirler. Elimizde olmayanlar ise, güçsüz, dayatma altında, binlerce engelle karşı karşıya olup doğaları gereği hür değildirler. Doğaları gereği bağımlı olanları bir insanın kendine ait zannetmesi durumunda, bu insan bir çok engellerle karşılaşacak, onları elde edemeyince üzülecek, hem Tanrı'dan ve hem de insanlardan şikayetçi olacaktır. Böyle bir durumda eğer bir insan kendisinin olanı benimser ve başkasının olanı da başkasının iradesinde kabul ederse, bu takdirde kimse ona istemediğini yaptıramadığı gibi, istediğine de kimse engel olamaz. Böylece bu şekilde hareket eden bir insan sızlanarak kimseyi suçlamadığı gibi istemeden hiçbir şeyi yapmaya da zorlanmaz.

Ona göre, bir insan elinde olmayan şeyleri elde edemediği zaman üzülmemelidir. Böyle bir durumla karşılaştığında, "Bu benimle ilgili değildir." diyerek kendini teskin etmelidir.¹⁵ Elimizde olan şeyler arasında yapılması gereken ile yapılmaması gerekenler vardır. Bunlar üzerinde aceleye kapılmadan iyice düşünerek karar vermek gerekir. Verilen karar ertelemekten yerine getirilmelidir. Yani yapılması gereken yapılmalı, yapılmaması gereken ise yapılmamalıdır. Ancak bütün eylemlerde öl-

¹⁴ Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.79-82.

¹⁵ Epiktetos, *Düşünceler*, I-VI; Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.6, 8-9.

çülü olmaya özen gösterilmelidir, aşırıya kaçılmamalıdır.¹⁶ Kısaca ifade etmek gerekirse, irade elimizde olanlar arasında yapılması ve yapılmaması gereken eylemlerin seçiminde aklın rehberliğine başvurmak zorundadır.

Bu ifadelerden bir insanın başına gelen iyiliklerin de kötülüklerin de seçimi yapan iradeyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle bir insanın başına gelen kötülüklerden dolayı başkalarını suçlaması doğru değildir. İnsan, başına gelen kötülüğün sorumlusunun bizzat kendisi olduğunu bilmelidir. Görev ve sorumluluk bilinci bunun farkında olmak demektir. Nitekim o, bu bilinçteki insanların davranışlarını uyanık bir kimseye yakışan bir davranış olarak nitelendirmektedir.¹⁷

İnsan yaşamı boyunca kendine sunulmuş olana itiraz etmemelidir, onu olduğu gibi kabul etmelidir. Yani kismetine düşene razı olmalıdır. Hayatında olup biten şeylerin istediği gibi olmasını değil, nasıl oluyorsa oldukları gibi olmalarını istemelidir. Ona göre, eğer bir insan bu şekilde hareket ederse her zaman mutlu olabilir. Beden için hastalık bir kusur olabilir, ama güçlü bir irade için asla kusur olamaz. Bu konuyla ilgili olarak o, "Ben topalım! Bu beden için bir kusurdur. Ama iradem için hiç de engel değildir."¹⁸ diyerek kendisini örnek verir. Ona göre, insan bunu başına gelecek her kaza için de böyle düşünmelidir. İnsan darlık ve güçlkle karşılaşrsa cesaretli, küfürle karşılaşrsa sabırlı olmayı bilmelidir. Böylece insan doğanın kendisine verdiği akıl ve iradeyle karşı koymak alışkanlığını kazanırsa, boş korkular, onun için artık sorun olmayacaktır.¹⁹

Ona göre, her bir insanın gerçek efendisi kendi iradesidir.

¹⁶ Epiktetos, a.g.e., VII., s17. Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.72.

¹⁷ Epiktetos, a.g.e., XI.

¹⁸ Epiktetos, a.g.e., XIII-XV.

¹⁹ Epiktetos, a.g.e., XVI.

Bu nedenle özgür olmak isteyen her insan, iradesine uyarak başkalarının elinde olan şeyleri istememelidir. Eğer bunu yapamazsa o zaman o insan özgür değil, zorunlu olarak isteklerinin kölesi olandır. İnsan hayatta bir misafir gibi davranmalıdır. Örneğin eğer bir sofrada yemek tabağı kendisine kadar gel-diyse, elini kibarca uzatarak bir parça almalı, tabağı önünden kaldırıyorlarsa onu vermemeye çalışmamalı, yemek henüz önüne konmadıysa istemeye kalkışmamalı, sırasını beklemeli, paraya, mala, mülke, mevkiye karşı da böyle davranmalıdır. Ona göre bir insan böyle davrandığı takdirde, Tanrıların bile sofrasına davet edilme fırsatını elde edebilir. Eğer bir insan iradesine uyarak başkalarına ait olanı istemezse ve kendini köle durumuna düşürecek şeylerden uzak kalırsa, bu takdirde sadece Tanrıların davetlisi ve misafiri değil, aynı zamanda onların eşiti olur ve onlarla birlikte hükmeder.²⁰

Epiktetos'a göre, mutluluk çıkarabilmek insanın kendi elinde olduğundan dünyada meydana gelen olaylarda mutluluk habercisi olmayan hiçbir şey yoktur. İnsanlar, unvan sahibi olduğunu, maddi bolluk içinde bulunduğunu görerek, bunlardan dolayı kendilerini mutlu saymamalıdır. Çünkü ona göre gerçek iradede, açgözlülüğe, imrenmeye, kıskanmaya yer yoktur. Bu nedenle insan general, senatör, konsül olmayı değil, sadece hür olmayı istemelidir. Kısacası mutluluğu sağlayacak olan tek yol akla ve iradeye uymaktır.²¹

Bilgece yaşam, bir akıl ve irade yaşamıdır. Çünkü ayrıntılı düşünme yoluyla insan, iradesini doğru yönde kullanabilir. Böylece insan gerçek amacına sarılır, diğerleriyle ilişkilerini ve bu ilişkiler dolayısıyla üzerine düşen görevleri keşfedebilir. Herkes duygusal ve yanlış olan düşünceleri tanımayı öğrenme-

²⁰ Epiktetos, a.g.e., XXII-XXIII; Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.25.

²¹ Epiktetos, *Düşünceler*, XXVI, XXVIII.

lidir.²² Bu nedenle ona göre, insan aklına ve iradesinin uygun bulduğu şeylere sımsıkı bağlanmalıdır. Bunun aksine insan birine yaranmak için dış eşyaya bağlanmamalıdır. Çünkü kendini dış eşyaya kaptıran insan bir değer kazandığının değil bir değer kaybettiğinin bilincinde olmalıdır. Filozof olmak isteyen insan, kendi kendinde olmayı üstün tutmalıdır. Fakir ve yoksul olmak, insanın küçük düşmesi anlamına gelmez. Çünkü senin kendine bağlı olan sen, dünya üzerinde asla bir hiçlik değildir. Yoksul olunca başkalarına yardımım dokunmayacak diye insan üzülmemelidir, çünkü kendine ait olmayanı kim başkasına verebilir ki? Aslında herkesin kendi göreviyle uğraşması ve onu yapması gerekir. Eğer bir insan kendi kişiliğini geliştirerek, yurda, akıllı, alçak gönüllü, vefalı bir yurttaş kazandırırorsa, insanlığa ve ülkeye büyük bir iyilik yapmış olur. Bu nedenle insanı asıl yüceltecek olan şey, insanın kendisi için belirlenen, kendisine nasip edilenleri olgun bir iradeyle kabullenmek, kendisine ait olmayan şeylerin kendisinin olmasını istemenin doğru bir istek olmadığını görüp anlamaktır.²³

O, insanın elinde olmayan bir şeyi istememesi ve elde edemediği için de üzülmemesi gerektiği gibi elinde olanı kaybettiği zaman da üzülmemesi gerektiği düşüncesindedir. Bu durumda elinde olanı kaybedenin kaybettiğini geri verdim diye düşünmesi daha doğru olacaktır.

Ona göre, insan herhangi bir göreve başlamadan önce o görevi yapabilecek güçte olup olmadığını anlamaya çalışmalıdır. Çünkü insanlar farklı yeteneklerde dünyaya gelmişlerdir. Her insan aynı görevi yapmak için doğmuş değildir. İnsanların bazıları efendi, köle, gladyatör, filozof vs. gibi görevler gerçekleştirebilecek yeteneklerle dünyaya gelmişlerdir. Bu nedenle insan

²² Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.76-77.

²³ Epiktetos, *Düşünceler*, XXXI – XXXIII.

gücünü aşan şeyleri yapmaya kalkışmamalıdır. Eğer insan gücünün üstünde bir işi yapmaya kalkışırsa, gücünü aşan işi yapamayacak ve böylece asıl yapabileceği görevini yerine getiremeyecektir. Bu durum da onun üzülmeye neden olabilir. Örneğin gladyatör veya filozof olma yeteneği ile dünyaya gelmemişse, gladyatör veya filozof olmaya kalkışmamalıdır. Ona göre insan hayatta aklına ya da nefesine bağlı şeylerle uğraşır. Eğer aklın yolunu seçerse iyi insan, nefsin yolunu seçerse kötü insan olur. Sözün özü insan, ya filozofun yolunu ya da normal bir insanın yolunu seçmelidir. Mutlu olmak isteyen insan ise filozofun yolunu seçer.²⁴

Yolda yürürken insan nasıl bir çiviye basmamaya, ayağının burkulmamasına özen gösteriyorsa, insan varlığının temeli ve yöneticisi olan aklın yanılmamasına da özen göstermelidir. Bir insan olarak hayatımızın her anında aklın kurallarına uyarsak, her işi, her görevi güvenle ve layıkıyla yerine getirmiş oluruz. Aklın kuralı asla ölçüyü aşmadan görevi yerine getirmektir. İnsan aklın kuralına uyarsa doğru yolda yürür ve mutlu olur. Duyguya veya nefse uyarsa yanlış yolda yürür ve mutsuz olur.²⁵

Epiktetos, ödevin önemini belirtirken, "Bir işe girerken, bu işi yapmanın senin ödevin olduğunu bildikten sonra halk ne kadar kötü düşünecek olursa olsun yaparken görülmuş olmaksızın korkma. Bu davranış kötü ise yapma. Yok iyi ise, seni haksız yerecek olanlardan niye korkuyorsun?"²⁶ diyor.

Ona göre felsefe, ne olursa olsun yapmaya zorlandığımız

²⁴ Epiktetos, *a.g.e.*, XL.

²⁵ Epiktetos, *a.g.e.*, LXIII – LXV; Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.46-50.

²⁶ Epiktetos, *Düşünceler*, LXI; Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.42-45.

ödevlerde cılızlığımızı ve bilgisizliğimizi anlamakla başlar.²⁷ Gerçekten felsefeyi seviyorsak irademizi olaylara göre düzenlemeliyiz. Eğer böyle hareket edilirse olan işlerden ve olması gerekirken olmayan şeylerden dolayı hep mutlu kalınır. Böylece istediğimizden yoksun kalmaz ve korkularımızın, çekinelerimizin kaynağı olan durumla da hiç karşılaşmamış oluruz. Üzüntüsüz bir şekilde hemcinslerimizle birlikte yaşayıp gider, yaratılışımızdan getirdiğimiz veya sonradan ortaya çıkan bağlarımızı sürdürürüz. Kısaca ifade etmek gerekirse baba, oğul, kardeş, vatandaş, koca, komşu, ortak, yargıç vs. olarak bütün görevlerimizi iyi bir şekilde yerine getirmiş oluruz.²⁸

İnsanlar taşkınlıklarının ve sabırsızlıklarının önüne akıl ve iradesiyle geçmelidir. Bu görevi yerine getiremeyene çocuk denir. İnsanların çocuk doğup çocuk ölmelerinin temelinde bu sınırlar vardır. Çocuk olmak demekten kastedilen nedir? Musikide, edebiyatta bilmeyene ya da az bilene çocuk denildiği gibi, hayatta yaşamasını bilmeyene ya da doğru inançları olmayana çocuk denir. Akıl ve irade dışına çıkmak, taşkınlığın, sabırsızlığın, nankörlüğün, dinsizliğin, korkaklığın, sözünde durmamanın, cesaretsizliğin işlenmesine neden olur. Bu durumda insanın nefse veya duyguya değil özgür olana yani iradeye uymak için gözlerini açması yani bilinçli olması gerekir. Buradan aceleciliğin, sabırsızlığın, heyecanlara ve duygulara kapılmanın önüne akılla, iradeyle geçilebileceğinin vurgulandığı anlaşılıyor. Akıl ve iradeye uyan özgür bir insan bağımlılıktan kendini kurtarır, olayları soğukkanlı bir şekilde değerlendirir ve iyi, haksever, özü sözü bir, cesur bir insan olur.²⁹

Epiktetos, insanların ödevlerini yerine getirirken her zaman göz önünde bulundurulması gereken kuralları belirtirken, "...

²⁷ Epiktetos, *Sohbetler*, İkinci Kitap, XXIX.

²⁸ Epiktetos, *a.g.e.*, İkinci Kitap, XXXII.

²⁹ Epiktetos, *a.g.e.*, Üçüncü Kitap, XXXVI-XXXVIII.

Benim olan nedir? Benim olmayan nedir? Bana verilen nedir? Allah'ın yapmamı istediği nedir? Yapmamamı istediği nedir? Allah bu zamana kadar sana büyük bir rahatlık verdi. Sana kendinle konuşmak, okumak, düşünmek ve büyük problemler üzerinde yazmak ve düşünmek zamanını verdi. Bu zaman sana yetmeli idi. Sana şöyle diyorlar: 'Gel savaş! Elde ettiğin değeri göster, bize ödülü kazanmaya değer bir atlet misin yoksa bütün dünyayı dolaşan ve her yerde yenilen başı boş atletlerden misin, bunu bize göster?'"³⁰ diyor.

O, bütün gece uyanık kalan bir insana, eğer o metresini görmek için uyanık kalmışsa ona idealist değil aşık, şöhret için uyanık kalmışsa gözü doymaz, para için uyanık kalmışsa çıkarına düşkün cimri diyeceğini, ama aklını geliştirmek, olgunlaştırmak, doğaya uymaya alışmak ve ödevlerini yerine getirmek için uyanık kalmışsa o takdirde ona idealist diyeceğini belirtiyor. Çünkü ona göre insana yakışan tek ideal budur. Bir insan için bayram günleri, azgın istekleri yendiği, kibirlenmeyi, aceleciliği, rezilliği, dedikoduculuğu, aç gözlülüğü, kötü konuşmayı, savurganlığı ve insanın acı çekmesine neden olan bütün kötü huyları kendisinden uzaklaştırdığı, en azından bunların gücünü azalttığı günlerdir.³¹

O, arzularla, tutkularla mücadelenin zamanında yapılması taraftarıdır. Çünkü insanı tutku sıkıştırdığı zaman onunla savaşı bir sonraki güne bırakırsa, ertesi gün gelecek ve insan onunla savaşmaktan vazgeçecektir. Böylece insan tutkularla mücadeleyi yarımdan yarına bırakınca, sadece yenilmeyecek ama öyle bir duygusuzluğa saplanacaktır ki, günah işlediğini bile anlamayacaktır. Ona göre bu durumda insan kendinde Hesiodos'un, "Bu gün yapılması gerekeni yarına bırakan her

³⁰ Epiktetos, *a.g.e.*, Dördüncü Kitap, XV.

³¹ Epiktetos, *a.g.e.*, Dördüncü Kitap, XVII-XVIII.

vakit yıkımlarla karşılaşır.” sözündeki gerçeği duyacaktır.³²

Nefse uyarak aldanıp manevi alemde ilerleme terk edilmemelidir. Çünkü bu gün göz yumulan küçük bir yanlış, yarın insanı daha büyük yanlışla sürükleyecektir. Bu sürüp giden al-dırmazlık insanda hiç düzeltmeyeceği bir alışkanlık meydana getirecektir.³³ Çünkü yarın kendimi yola sokacağım dediğinde o insan bilmeli ki, bu gün hovarda, alçak, azgın gözlü, insandan uzak, çıkarına düşkün bir insan olacaktır. İnsan yarın başka bir adam olacağım dediği zaman, işi yarına bırakmamalı, bu günden işe başlamalıdır. Bu günden yarın için hazırlanmaya başlamalıdır, eğer başka türlü davranacak olursa işi yine yarına bırakacaktır.³⁴

Akıl ve irade sahibi bir insan isteklerinin kölesi olarak yaşamayı asla istemeyeceğinden, istemediklerini yaparak kötü olan bir insan bulunamayacağı gibi, özgür olup da kötü olan bir insan da bulunamaz. İsteklerinin etkisi altında kalıp da o yönde eylemlerini gerçekleştiren insan çıkarının ve zevkinin peşine düştüğünden asla özgür olamaz.³⁵ Böyle bir insan köle sayılır.

Burada söz konusu edilen kölelik doğal kölelik değil, arzu ve isteklerin etkisi altında kalmak anlamına gelen köleliktir. Bu bağlamdaki köleliği o, küçük ve büyük kölelik olmak üzere ikiye ayırır. Küçük kölelik, yemek, ev vs. gibi küçük yardımlar için köle olmaktır. Büyük kölelik ise, konsüllük, valilik vs. gibi şeyler için köle olmaktır. Büyük kölelik, küçük kölelikten daha köle olmaktır. Bir insanın özgür olup olmadığını anlamak için durumuna ve mevkiine bakmamak gerekir. Çünkü durum ve mevkii yükseldikçe, o yerin sahibi daha çok köledir. Bunların istediklerini yaptıkları düşünülebilir. Bu bayramda efendisinin

³² Epiktetos, *a.g.e.*, İkinci Kitap, XLVIII.

³³ Epiktetos, *a.g.e.*, Dördüncü Kitap, XLI.

³⁴ Epiktetos, *a.g.e.*, Dördüncü Kitap, XLVIII.

³⁵ Epiktetos, *a.g.e.*, Dördüncü Kitap, I-II.

yokluğundan faydalananın durumuna benzer. Bayram bitip de efendi geri döndüğünde, efendisinin yokluğunda efendi olanın durumu gerçek efendinin kim olduğunu gösterir.³⁶ Ondan istediğini elinden alabilen ya da istediğini kendisine hediye edebilen gerçek efendidir. Gerek küçük ve gerekse büyük köleler, isteklerinin kölesi olanlardır. Bunların hürlüğünden söz edilemez. Gerçek anlamda özgür olmak isteklerinin kölesi olmaktır. Bu da insanın kendi elindedir. Gerçek hayatta insan fakir ve köle olsa bile, eğer isteklerinin önüne geçmesini becerebilirse, işte bu insan özgür bir insandır.

Epiktetos, kölelik konusundaki fikirlerini sürdürürken, "Bir konsüllük elde ettin ve bir ile vali oldun. Felicio'nun gölgesinde mi? Bana gelince; Felicio'nun gölgesinde yaşamak ve onun böbürlenmesine, köle küstahlığına uğramaktan ise ölmeyi üstün tutarım. Çünkü kendisini mutlu sanan ve servetiyle gözü kör olan bir kölenin ne olduğunu bilirim. Ama sen; hiç olmazsa sandığın kadar özgür müsün? diyeceksin. Hayır, özgür olmaya çalışıyorum. Şimdilik buna ermedim. Efendilerime karşı korkusuz gözlerle bakamıyorum. Gene bedenime bağılıyım; sakat olsa da, onu korumak istiyorum. Çelimsizliğimi gizlemiyorum. Ama sana, kesin özgür olan bir adamı göstermemi ister misin? O, Diogenes'dir. – Onun bu kadar özgür olması nereden geliyor? – Çünkü o, köleliğin ruhundaki bütün köprü başlarını koparıp atmıştı. Her şeyden sıyrılmış ve hiçbir şeye değer vermemişti. Ondan parasını isterdiniz, verirdi. Ayağını isterdiniz, verirdi. Ama manevi varlığıyla Allah'a bağlı idi. Tek Yargıç'a olan saygısında, bağlılığında kimseden geri kalmazdı. Onun özgürlüğü işte buradan geliyordu. – Peki, kendisini hayata bağlayacak hiçbir şeyi olmayan ve dünyada tek başına kalmış bir insanı örnek olarak mı gösteriyorsun? Sokrates'in karısı, çocukları vardı

³⁶ Epiktetos, *a.g.e.*, Üçüncü Kitap, LXIX – LXX.

ve Diogenes'den daha az özgür değildi. Çünkü Diogenes, her şeyi kanuna ve kanuna borçlu olduğumuz boyun eğmeye bağlamıştı."³⁷ diyor.

İstedğine kavuşunca mutlu olacağını sanan insan aldanmıştır. Çünkü istediğine kavuşur kavuşmaz onda, eşit kaygılar, tiksinnmeler, korkular, istekler baş gösterecektir. Mutluluk, elde etmekte ve zevk duymakta değildir, istememektedir. Çünkü ona göre mutluluk, isteklerinin kölesi olmak değil özgür olmaktır. Yani her istenilen mutlaka yapılacak demek değildir.³⁸

Epiktetos, Tanrı'nın insana özgürlüğü verdiğini, bu nedenle insanın O'nun buyruklarını yerine getirmesi gerektiğini söylüyor. Tanrı'nın insandan istediklerini insanın yerine getirmemesi onun kendi isteklerinin kölesi olduğunu gösterir. Ona göre insanı koruyacak olan gerçek bir yargıcı vardır ki, bu yargıç Tanrı'dır. Bu nedenle o, başıma geleni her şeyden üstün tutarım diyor. Çünkü o, Tanrı'nın benim için istediği şeyin benim istediğim şeyden daha iyi olduğuna inanıyorum diyor. Bu nedenle O'na bağlandığını, O'nun ardı sıra gittiğini, isteklerini, davranışlarını, iradesini, korkularını O'na bağladığını, kısacası Tanrı kendisinden ne istediye onu istediğini belirtiyor. Çünkü Tanrısal düzen içerisinde herkesin görevi vardır.³⁹

Felsefe tarihlerinde Epiktetos'un kadercilik konusunda düşünceleri olduğundan bahsediliyor. Onun gerçek anlamda kaderci olup olmadığını anlayabilmek için bu konuyu çağrıştıran ifadelerini vererek değerlendirmek yerinde olacaktır.

Epiktetos'un, "Hatırla ki, uzun ya da kısa bir piyeste rejisörün, sana verdiği rolü oynayacak bir aktörsün. Senin bir dilenci rolü oynamanı uygun görmüşse, elinden geldiği kadar iyi oy-

³⁷ Epiktetos, *a.g.e.*, Üçüncü Kitap, LXXV.

³⁸ Epiktetos, *a.g.e.*, Dördüncü Kitap, VI.

³⁹ Epiktetos, *a.g.e.*, Dördüncü Kitap, XXIV-XXV; Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.72.

naman gerekir. Bir topalın, bir prensin ya da ayak takımından birinin rolünü oynamanı uygun görürse, yine başka türlü davranacak değilsin. Çünkü verilen rolü iyi oynamak sana düşer. Ama bu rolü seçmek başkasının elindedir.”⁴⁰ sözleri, insan kaderinin önceden belirlenmişliğini çağrıştıran ifadeleri olarak dikkati çekmektedir.

Bir insanın babasını, annesini ve kardeşini seçebilme imkanı olmadığından onları, ister iyi, isterse kötü olsun oldukları gibi kabul etmesi zorunludur. Çünkü bunları belirleme imkanı insanların değil, başkasının elindedir. Baba, anne ve kardeş iyi olursa insan için bir sıkıntı söz konusu olmaz. Ancak bunlardan biri kötü olacak olursa bu durum bir insan için sıkıntı olabilir. Bu durumda insan babasını baba olarak, annesini de anne olarak bilmeye devam etmeli, kardeşiyle kardeş olarak kalmalı ve onların yaptıklarına aldırış etmemelidir. İnsanın dikkat etmesi gereken tek şey, her şeyden önce yapmak zorunda olduğuna, özgürlüğünün nerede bulunduğuna ve doğanın ondan yapmasını istemediği bir şeyi yapıp yapmadığına dikkat etmesidir. Çünkü kendisinin dışındakiler insanları küçültemezler, kıramazlar. Eğer bir insan bu şekilde hareket edecek olursa ve böyle davranmayı da bir gelenek haline getirirse, kendisinden yaşça küçük veya büyük olanlardan, komşusundan her zaman hoşnut olabilir.⁴¹

O, “Bil ki, dinin temeli Tanrı’lar hakkında doğru ve sağlam düşüncelere sahip olmaktan, onların var olduğuna ve Tanrısal iyiliklerini her şeyin üzerine yadıklarına, âlemi hikmet ve adaletle yönettiklerine ve senin ancak onlara itaat için ve başına gelenler, çok hikmetli ve çok iyi olan İlâhi Hikmet’ten gelen şeylermiş gibi, tabii olarak ve bütün gönlünle benimsemek ve

⁴⁰ Epiktetos, *a.g.e.*, *Düşünceler*, XXV; Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.27.

⁴¹ Epiktetos, *Düşünceler*, *a.g.e.*, XLI.

onlara rıza göstermek için dünyaya geldiğine inanmaktan ibarettir. Bu usulle Tanrı'lardan sızlanmaz ve sana ilgilenmediler diye onları suçlandırmazsın. Ama bu duygulara ancak elinde olmayan şeylerden vazgeçmekle, bütün mutluluğunu ve felaketini yalnız elinde olan şeylere bağlamakla sahip olabilirsin. Çünkü sana yabancı olan bu şeylerden birini iyi ya da kötü diye alırsan, istediğinden yoksun olduğun, korktuğunla karşılaştığın vakit felaketine sebep olandan şikayet etmen ya da ondan uzaklaşman zorunludur. Çünkü her hayvan kendisine kötü görünenenden, kayba sebep olandan korkarak kaçmak ve kendisine faydalı olanı, iyi görüneni ve iyiliğe sebep olanı sevmek, aramak için doğmuştur. Bu yüzden vurulmuş olduğunu sananın kendisini yaraladığını sandığı şeyden tat alması imkansızdır. Bunun sonucu olarak hiç kimse felaketinden zevk duyup sevinemez..."⁴² demektedir. Onun bu ifadelerinde kadercilik yanında insan iradesine de yer verildiği dikkati çekmektedir.

Epiktetos'a göre, bir insan işe başlarken, "Ey büyük Allah ve sen ey güçlü talih! Gitmemi uygun gördüğünüz yere beni götürünüz! Bütün gönlümle, duraksamadan arkanızdan gideceğim. Sizin emirlerinize karşı gelmek istesem bile suçlu ve alçak olmakla birlikte, ister istemez arkanızdan gitmem gerekecektir."⁴³ ve bunun arkasından "Zorunluluğa iyice uymasını bilen, Tanrısal problemlerin anlaşılması yönünde hikmetli ve bilgilidir."⁴⁴ demelidir. Burada da iradeye de önem verilmektedir.

Epiktetos'un, "Ben niye böyle bir ana ile böyle bir babadan doğdum? Ey benim zavallı dostum, doğmadan önce ' Ben filanca'nın filanca ile evlenmesini ve benim onlardan doğmamı istiyorum ' demek elinde mi idi? Doğuşun uğursuz oldu ise bunu

⁴² Epiktetos, *Düşünceler*, a.g.e., XLI: Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.51.

⁴³ Epiktetos, *Düşünceler*, a.g.e., LXXXI.

⁴⁴ Epiktetos, a.g.e., LXXXII.

erdem ile düzeltmek senin elinde değil midir?"⁴⁵ sözlerinde kadcercilik yanında insan iradesinin önemine de işaret edildiği görülmektedir.

2.3. Akıl

O, Tanrı'nın insana en değerli, en soylu, en şahane, en Tanrısal olan şeyi, düşüncelerini iyi kullanma bilgisini, en gerçek nimetleri kendisinde bulma gücünü yani akılı verdiğini belirtir. Bu nedenle ona göre insan, böyle bir gücün kendisine verilmesinden dolayı sevinmeli, böyle iyi bir babaya teşekkür etmeli ve sürekli ona duadan geri kalmamalıdır.⁴⁶ Aklını kullanan bir insana, akla uygun olmayan şey kadar katlanamayacak bir dert yoktur.⁴⁷ Tanrı, insana olabilenin en iyisini vermiştir ve insana asla kötü davranmamıştır. Bilgelik, paradan daha değerlidir. Bu nedenle insanın kendisine sunulandan şikayet etmemesi gerekir. Çünkü en değerli şey insanın elindedir. İnsana akı ve bilgeliği vermiştir.⁴⁸

Epiktetos'a göre, bütün insanlarda sesleri duyan ve söylenen her sözü anlayan ortak ve genel olan bir duyma özelliği vardır. Bunun dışında insanlarda tonları sezen ve ayırt edebilen yapma denilen bir duyma özelliği daha vardır. Yine bütün insanlarda ruhlarında temelli bir aksaklık olmayınca kendilerine söylenen her şeyi anlayan ve bütün insanlarda eşit olan⁴⁹ normal bir

⁴⁵ Epiktetos, *Sohbetler*, a.g.e., Birinci Kitap, XXXIX.

⁴⁶ Epiktetos, *a.g.e.*, Birinci Kitap, I.

⁴⁷ Epiktetos, *a.g.e.*, Birinci Kitap, IX.

⁴⁸ Epiktetos, *a.g.e.*, Üçüncü Kitap, XXXIV.

⁴⁹ Epitotos'un bu ifadeleri, Descartes (1596 – 1650)'ın, "...fakat bu, daha çok, asıl sağduyu ve akıl denilen iyi hüküm vermek ve doğruyu yanlıştan ayırtetmek gücünün bütün insanlarda yaratılıştan eşit olduğunu gösterir;...", ifadelerini hatırlatmaktadır. Descartes, *Aklını İyi Kullanmak ve İlimlerde Hakikati Aramak İçin Metot Üzerine Konuşma*, çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s.3-4.

duygu vardır ki, işte bu duygu sağ duyu denilen güçtür.⁵⁰

Ona göre insan iki özden kuruludur ki, bunlardan biri hayvanlarla ortak olarak sahip olduğu bedeni, diğeri de Tanrılarla ortaklaşa sahip olduğu ruhudur. İnsanlardan bazısı uygun bir ifadeyle söylemek gerekirse bedene yani nefse, bazısı da güzel ve Tanrısal akrabalığa yani ruha / akla itibar ederler. Bu nedenle bazı insanların düşünceleri iyi, asil olurken sayıca fazla olan nefse önem verenlerin düşünceleri bayağıdır. Ona göre bedeni meydana getiren pazılar zayıf ve cılız olurken, insanda etlerden, kemiklerden daha soylu, daha yüce bir şey vardır ki, bu nedenle insanın yüce olan bir şeye bağlanması gerekir, bayağı olana değil. O, insanın yanılmasını kendisindeki yüce ve asil olana değil, bayağı olana bağlanmasında görür. İnsanın kötü olmasının temelinde aklı rehber etmemek vardır. Öyleyse insan, isteklerini yerine getireceği zaman aklını kullanmalı, aklın iyi ve uygun görmediği bir şeyi yapmamalıdır.⁵¹

İnsan, hayvanlardan farklı olarak akıl ve bilinç sahibi bir varlıktır. Eğer akıl olmazsa insan yolunu sapıtır. Bu nedenle akla uymak gerekir, onun gösterdiği yoldan gitmelidir. Doğru bulunurken insanın yardımcısı akıldır. İnsanda, hiç kimsenin elinden alamayacağı akıl ve irade vardır. Hiçbir gücün alt edemeyeceği insan, aklını dinleyen ve onun gösterdiği yoldan giden insandır. Böyle bir insan paraya, şana, şerefe, şöhrete, yenilmeye, övgülere, fakirliğe, yoksulluğa, neşeye, kedere, şöhretsizliğe, acıya itibar etmeyen, bunların hepsine ilgisiz kalan insandır. Çünkü bu insan aklıyla, elinde olmayan şeylerin üzerinde değil, elinde olan şeylerin üzerinde duran insandır. Para, zenginlik, fakirlik, şan, şöhret vs. insanın dışında olan şeylerdir yani elimizde olmayan şeylerdir. Düşüncelerimiz, yaşayışımız,

⁵⁰ Epiktetos, *Sohbetler*, a.g.e., Üçüncü Kitap, VIII.

⁵¹ Epiktetos, *a.g.e.*, Birinci Kitap, XVII.

isteklerimiz, eğilimlerimiz, öğrenmelerimiz vs. insanın dışında değil kendinde olan şeylerdir yani elimizde olan şeylerdir.⁵²

Epiktetos'a göre, ölümlü olan insan, akıldan uzaklaştığı veya akılsız hareket ettiği zaman insan insan olmaktan çıkar, hayvandan hiçbir farkı kalmaz. İnsanda her biri yapılması gereken ödevleri yerine getirecek olan yani uygulayacak olan akıl ve irade vardır. İnsan, bir insan olarak bir dünya vatandaşıdır, Tanrı'nın oğludur ve bütün insanlarla kardeştir. Bunların dışında bir idarecisin, genç ya da yaşlısın, oğul ya da babasın, bir kadının kocasısın. İnsan, bütün bunların kendini nelere bağımlı kıldığını düşünmeli ve hiç birini lekelememeye çalışmalıdır. Servetinin bir kısmını kaybedince, bunu bir kayıp sanmamalı, sözünde durmayı, temizliği, alçak gönüllülüğü bırakmamalıdır. Aslında insanın servetini kaybetmesinin nedeni irademizin elinde olmayan bir güçtür. Servetten yoksun olmak, utanılacak bir şey değildir. İnsan iç zenginliğini, ancak kendi yaşayışından, kendi yanlışından yani yanlış seçiminden dolayı kaybeder. Servetini kaybetmek utanılacak ve acınılacak bir şey olmadığı halde iç zenginliğini kaybetmek utanılacak ve acınılacak bir şeydir. İç zenginliğini korumak insanın kendi elindedir. Çünkü iyi ve kötü insanın isteğine bağlıdır.⁵³ İnsanda bunu belirleyecek olan da akıldır.

Özgürlük, sadece güzel değil, aynı zamanda akla da uygundur. Özgürlükte fantezinin hüküm sürmesi mümkün değildir. Özgürlük, olayların insanın hoşuna gittiği / istediği gibi olmasında değil, olduğu gibi olmasındadır. Akıllı bir insan, yalnız kaldığında dinlenmekte olduğunu, özgür yaşadığını, kendi kendinden zevk aldığını ve Tanrılara benzediğini düşünendir. İnsanın kendi kendisine dönmesini boş gürültü, saçma bir şey

⁵² Epiktetos, *a.g.e.*, Birinci Kitap, XLV-XLIX.

⁵³ Epiktetos, *a.g.e.*, İkinci Kitap, XXIII, XXV – XXVI, XXVIII.

olarak değerlendirmek doğru değildir. Kendi kendine dönmeyi, kendini tanımayı, bir bayram, bir şenlik olarak değerlendirmek gerekir. İnsan eğer böyle hareket ederse mutlu olur.⁵⁴

Ruh, doğru olanı reddetmez. Duygular, şekil kandırıcı olduğu için sahte olanları sahte olmayanlardan ayıramaz. Çünkü duyguların ruh veya akıl gibi bilgisi yoktur. Ona göre, "Ruh, su dolu havuz gibidir. Onun kanatları bu havuzu aydınlatan ışıktır. Havuzun suyu dalgalandıkça ışığın da dalgalandığı sanılır. Oysa ki, ışık olduğu gibidir. İnsan için de bu böyledir. O, bulanık ve üzüntülü iken erdemleri bulanık ya da sarsılmış değildir. Onun özündeki güçler kıpırdanmıştır. Bu güçler durgunlaşınca her şey durgunlaşacaktır."⁵⁵

2.4. Tanrı

Epiktetos, renkleri, gözleri ve ışıkları yaratan kuvvetin Tanrı olduğunu belirtir. O, düzenin yaratıcısı Tanrı'dır der. Ona göre insan bu dünyada, Tanrı'nın niteliğinin ve yarattığı eserlerin seyredicisi, açıklayıcısı ve övücüsü olmalıdır. İnsan, bitkilerin ve hayvanların başladığı yerde başlayıp bitmemelidir, en azından Tanrı'nın kendisinde bittiği yerde bitmelidir. Bu güç, insanın kendisinde, kendisini anlayacak zeki bir ruh vermekle bitmiştir. İnsan bunu kullanmasını bilmelidir. Bu benzersiz dünyadan ve dolayısıyla hayattan sadece görmüş geçmiş olarak çıkip gitmemelidir. Kendisinde bunları görmeli, tanımalı, bilmeli, övmeli ve kutlamalıdır. İnsan, Tanrı'nın, tanımak ve bilmek için insanın gözünün önüne yaydığı dünyayı ve ondaki güzelliklerin imrenmeye değer görünüşlerini incelemeyen bu dünyadan gitmemelidir. Tanrı, insana acılara ve felaketlere dayanma gücü olarak, ruh yüceliği, sabır ve mücadele etme güçleri vermiştir.

⁵⁴ Epiktetos, *a.g.e.*, Birinci Kitap, XXXV – XXXVI.

⁵⁵ Epiktetos, *a.g.e.*, Üçüncü Kitap, IV – V.

İnsan bunlardan yararlanmasını bilmelidir.⁵⁶

Epiktetos, bir kişinin kendisine, “Hiç birini atlamadan Allah’ın bütün davranışlarını görmüş olduğuna beni nasıl inandırabilirler? sorusunu cevaplandırırken, “Bütün dünyadaki eşya ve olayların aralarında bağları olduğuna inanıyor musun? – Evet! – Dünyada olup bitenlerin gök kuvvetleri yönünden yönetildiğine inanıyor musun? – Evet! – Nitekim her şeyin zamanında olup bittiğini ve her mevsimin zamanında başladığını görüyorsun. Güneşin yaklaşması ya da uzaklaşması ile ayın dolgunlaşması ya da incelmesiyle bütün tabiatın yüzü değişiyor. Bundan sonra yer yüzündeki her şeyin; vücutlarımızın bütün ile o kadar birleşik olduğunu gördükten sonra, bu kâinattan daha Tanrısal olan ruhumuzun ondan ayrı olduğunu ve onu yaratan Allah’ın ayrı ve bağımsız olabileceğini nasıl düşünebilirsin? – Ama o, birbirinden çok değişik, uzak olan şeyleri nasıl görebilir?- Zavallı kör! Senin o kadar sınırlı olan aklın ne kadar çok birbirinden başka işler yapıyor; Tanrısal ve insancıl olayları kavlıyor, yargılıyor, bölüyor, hükmediyor, razı oluyor ya da inkar ediyor. Onda ne kadar çok birbirine benzemeyen hayaller ve birbirine zıt düşünceler vardır? Güneş dünyanın en büyük parçasını aydınlatıyor. Yalnız yer yuvarlağının gölgesinin düştüğü yerler onun ışıklarından yoksun kalıyor. Güneşi yaratan ne kadar büyük olursa olsun – ki güneş sonsuz kâinatın bir noktasıdır.- Bu dünyayı baştanbaşa aydınlatamaz mı? – Ama benim zekam yargılamalarımı yalnız birer birer yapar ve eşyayı teker teker göz önüne getirebilir.- Hey dostum senin anlayışının Tanrılık kadar engin olduğunu sana kim söyledi? Ey cılız solucan! Bu kadar küçük olan gözün ile bir çok şeyi birden nasıl kavradığını düşün! Çevrende görünen her şey senin gözünün önündedir. Gözü yaratanın gözünden birtakım şeylerin

⁵⁶ Epiktetos, *a.g.e.*, Birinci Kitap, XXI – XXV.

kaçıp kaçamayacağını sen düşün.”⁵⁷ demektedir.

Tanrı'nın niteliği, zekâ, bilgi, düzen ve akıldır. Ona göre O'nda gerçek iyiliğinin ne olduğunu böylelikle öğrenebiliriz. O, her zaman bir insanın, “Beni yaratan Allah'tır ve Allah benim içimdedir. Onu her gittiğim yere götürüyorum. Onu niçin utandırıcı düşüncelerle, bayağı işlerle ve alçakça isteklerle kirletiyim?”⁵⁸ demesi gerektiğini belirtiyor.

Belirtilmesi gereken ilk bilgi, Tanrısal iyilikleriyle her şeyi yöneten bir Tanrı'nın varlığı, sadece davranışlarımızın değil aynı zamanda duygularımızın ve düşüncelerimizin de O'ndan gizlenemeyeceğidir. İkinci adımda Tanrı'nın niteliğini çözmek gerekir. Niteliği bilindiği için, O'na kendini sevdirmek ve boyun eğmek isteyenler bütün gayretlerini O'na benzemeye sarf etmeli, kısaca ifade etmek gerekirse, özgür, sözüne bağlı, iyilik-sever ve efendi olmalıdırlar. Sözün özü, insanın bütün düşünceleri, sözleri, işleri Tanrı'ya benzemek isteyen insanın işleri, sözleri ve düşünceleri olmalıdır. Mutluluğun temeli Tanrı'nın, insanın, iyiliğin ve kötülüğün niteliğinin ne olduğunu bilmektir. Yani insanın kendi kendini tanıması ve bilmesidir.⁵⁹

Ona göre, dünyanın bir kuvvet tarafından yaratılmaması ve onun tarafından yönetilmemesi imkansızdır. Çünkü bir şehir, bir ev, bir işçi olmayınca var olmadığı gibi biri tarafından yönetilmezse sürüp gidemez. Bu nedenle ona göre bu kadar kocaman ve olağanüstü bir makinenin bir tesadüfle var olması ve devam etmesi imkansızdır. Bundan dolayı onu yaratan ve döndüren bir güç vardır. İşte bunları düşünerek bu muhteşem esere imrendikten ve yaratanını kutladıktan sonra dünyadan mutlu olarak çekip giden çok az insan vardır. Dünyadan mutlu olarak çekip giden bu çok az insan, bu sözleri söylediklerinde bu söz-

⁵⁷ Epiktetos, *a.g.e.*, Birinci Kitap, XLI.

⁵⁸ Epiktetos, *a.g.e.*, İkinci Kitap, XVII – XVIII.

⁵⁹ Epiktetos, *a.g.e.*, İkinci Kitap, XXXIII – XXXIV.

lerin tersini söyleyenler tarafından kendileriyle alay edilmiştir. Ona göre eğer öküzlerle domuzlar konuşabilselerdi, yemden başka şey düşünenlerle böyle alay edeceklerdi.⁶⁰

Hastalıklara, kazalara, yangınlara, depremlere, yıldırıma, tutkularımıza, aşka, üzüntüye, cimriliğe, aç gözlülüğe vs.ye karşı insanları ne krallar, ne hükümdarlar koruyabilir, ancak bu olaylara karşı insanları sadece Tanrı, koruyabilir. Mutluluğu insanlara sadece Tanrı verebilir, onun yol göstericisi de insanlara Tanrı'nın hediyesi olan akıldır. Aklını doğru bir şekilde kullanan herkes esenliğe ulaşabilir ve hayatı boyunca yalnız olmaktan korkmaz.⁶¹

2.5. İnsan Nasıl İyi ve Olgun İnsan Olur ?

Epiktetos'un, insanın nasıl iyi ve olgun insan olacağı, insanlar arası ilişkilerde hangi insanın dost olup olmadığı konularında da fikirleri bulunduğu dikkati çekmektedir. Bu konuyu işlerken o, iyi ve kötüyü kıyaslayarak iyiyi tespit ediyor. Böylece o, iyi ve olgun insanda hangi özelliklerin bulunması gerektiğini belirtmeye çalışıyor.

Ona göre, bir ideal ulaşılmamak için belirtilmediği gibi kötülüğün hamuru da bu nedenle dünya üzerinde yoktur. Kötülük unutkanlık, tembellik ya da dikkatsizlikle oluşan bir yan üründür, yaşamdaki gerçek amacı görme gücü yitirildiğinde ortaya çıkan bir şeydir.⁶² Bir insan yapacağı herhangi bir işe girişmeden önce ne olacağını, o işi gerçekleştirdikten sonra iyi mi yoksa kötü bir durumla mı karşılaşacağını iyice düşündükten sonra o işi yapmaya veya yapmamaya karar vermelidir. Eğer insan iyice düşünüp taşınmadan bir eylemi gerçekleştirmeye

⁶⁰ Epiktetos, *a.g.e.*, İkinci Kitap, XXXVI.

⁶¹ Epiktetos, *a.g.e.*, Üçüncü Kitap, XXIII.

⁶² Epiktetos, *Düşünceler*, *a.g.e.*, XXXVI; Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, *a.g.e.*, s.40.

kalkışırsa, yapmış olduğu bu işten başlangıçta zevk duyabilir. Ancak gerçekleştirdiği eylem onun için kötü olursa, bu eylemi gerçekleştirmesinden dolayı o insan utanç duyacaktır. Böyle bir durumda ise insan aklının değil, hırsının, tamahının yani nefsinin isteklerine boyun eğmiş sayılır.⁶³Dikkat edilirse burada iyiyi tespit etmede aklın önemine işaret ediliyor. İşe akıl değil nefis ve duygular karışırsa, yapılacak eylemin sonucunun kötü olması kaçınılmazdır.

İnsan, kendi başına olduğu zaman için de, başkalarıyla birlikte olduğu zaman için de hiç değişmeyecek olan bir karakter ve bir ahlaki kural bulmalıdır.⁶⁴ Ona göre, beden için gerekli olan şeyler, örneğin yeme, içme, elbise, ev, hizmetçiler vs. gibi şeyler, ruhun gereksinimleri ne kadar ve nasıl gerektiriyorsa o kadar istenmelidir. İnsan gelip geçici olan zevklere örneğin şehvetle ilgili olan zevklere pek değer vermemeli, onlara karşı perhizli olmalıdır. Bir kimse, karşısındaki kimseyi yererse, yerilen kimse kendisini yeren kimseyi yalanlamaya kalkışmamalıdır. Yerilen kimse, yeren kimse için, "Bunu söyleyen hiç şüphesiz başka eksiklerimi bilmiyormuş. Bilseydi sadece bunu söylemekle kalmazdı!"⁶⁵ diye düşünmelidir. Daha doğrusu haline şükretmelidir.

Ona göre, bilinçsiz bir insanın özelliği, uzun süre spor yapmak, uzun süre yemek, uzun süre içmek, bunların dışında kalan maddi gereksinimlere uzun zaman ayırmak, kısacası sürekli bedeninin yani nefsinin isteklerini yerine getirmektir. Oysa bunlar hayatın temeli değil, ayrıntılarıdır. Bu nedenle bunlar bir çırpıda yapılmamalıdır. Bunlar kendilerine uzun zaman ayrılma-

⁶³ Epiktetos, *Düşünceler*, a.g.e., XXXVII – XXXVIII; Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.20.

⁶⁴ Epiktetos, *Düşünceler*, a.g.e., XLIV.

⁶⁵ Epiktetos, a.g.e., L – LII; Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.65.

cak şeyler değildir. Kendisine uzun süre ayrılacak olan şey, beden değil ruhumuzdur. Bunu gerçekleştirecek olanlar da, ancak akıllı ve bilinçli olan insanlardır.⁶⁶ Burada kötülüğün temeli bilgisizlik olarak nitelendiriliyor.

Ona göre, bir insan, körlere, topallara değil kötü insanlara acımalıdır, çünkü onlar da başkalarının total ve kör olmaları gibi kötüdürler. Burada doğal olarak total ve kör olanlar değil, vücut olarak sapasağlam olup ta akıl gözleriyle doğruları bulamayan insanlar kötü olarak gösterilmektedir. Akıllarıyla doğruyu bulan insanların temiz kalpli, alçakgönüllü ve konuksever insanlar oldukları vurgulanıyor. Kısaca bir insanın en gerçek nimeti her zaman hayvanlardan kendisini farklı kılan yönüdür ki, bu da doğal olarak akıldır.⁶⁷

Erdemli olmak iyi ve soylu olmak demektir.⁶⁸ Epiktetos, arkadaş seçiminin önemi üzerinde durur. Çünkü her insanda iletişime girdiği kişileri taklit etme huyu vardır. İyi olan bir insan eğer bilgili ve bilinçli değilse ve kötü birisiyle arkadaşlık ederse, böyle bir kimsenin kötü bir kimseyi yola getireceğini ümit etmek boşuna bir beklentidir, çünkü kötü insanın onu her zaman yoldan çıkarma ihtimali vardır. Bu nedenle bilgisiz iyi bir insanın, bilgisizliği nedeniyle kötü olan bir insanla arkadaşlık etmesi bir tehlike içerdiğinden, onun kötü insanla olan arkadaşlığında her zaman tedbirli olması gerekir. Yani onunla çekingenlikle ve anlayışla arkadaşlık etmesi gerekir. Bu nedenle insan, iyi insanı kendine örnek olarak almalı ve onun gittiği yoldan gitmelidir.⁶⁹

Ona göre, iyi ve olgun insan, insanlara boyun eğen insanın,

⁶⁶ Epiktetos, *a.g.e.*, Düşünceler, LXVII.

⁶⁷ Epiktetos, *a.g.e.*, Sohbetler, Birinci Kitap, LXIX, LXXII – LXXIII.

⁶⁸ Epiktetos, *a.g.e.*, Üçüncü Kitap, XXIX.

⁶⁹ Epiktetos, *Sohbetler*, Üçüncü Kitap, XXXI; Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.66.

her şeyden önce eşyaya boyun eğdiğinin bilincinde olan insandır. İyi insan, kendisinin nereden geldiğini, kimin yarattığını hatırlayarak, her zaman bu durumunu koruyan insandır. Dünyada sadece Tanrı için bulunduğunu, yine buradan Tanrı istediği için çıkıp gideceğini, her zaman Tanrı'nın buyruklarını ve yasalarını unutmayan, fakirliğin ve köleliğin Tanrı'nın takdiri olduğunu bilen insandır. Çünkü iyi insan, doğru bir hizmetçisine kimsenin kötülük etmeyeceğinin bilincinde olduğu için Tanrı'nın insana düşman olmadığını bilir. İyi ve doğru insan Tanrı'nın en küçük şeyleri bile yani hiçbir şeyi gözünden kaçırmayacağını bilir. İyi ve doğru bir insan ödevlerinin ve sorumluluğunun bilincindedir. Bu nedenle bu dünyada aklının rehberliğiyle ödevlerini yerine getirmek için kendisine zorunlu emirler yükler.⁷⁰

İyi ve doğru insan isteklerine boyun eğmediği için, isteklerini ve korkularını yenerek ortadan kaldırır ve böylece özgür olur. Bu nedenle iyi ve doğru insanı baskı altında bırakacak hiçbir istek kalmamıştır. Epiktetos, Diogenes'nin haklı olarak, "Bir insanın özgürlüğünü korumasının tek yolu, hiç üzülmeyen olmeye hazır olmaktır."⁷¹ dediğini belirtiyor.

İyi ve olgun insan, Tanrı'ya sokulur, onunla yürür, onun sayesinde haydutlukla, baskıyla, felaketle, geçilmesi zor sarp kayalıklarla dolu olan hayat geçidini kolaylıkla geçip gider. İnsana, insanın kendisini, aklını, iradesini bağışlayan Tanrı, hayatın bitiminde verdiklerini geri alır. İşte bunun bilincinde olan olgun insan, Tanrı'nın kendisine verdiklerini geri alırken ona asla karşı gelmez. Sadece kendisini değil, kendisine verilen karısını, çocuklarını, malını, mülkünü, fakirliğini, köleliğini geri alırken de ona karşı gelmez. Yani sözün özü elinde olanları ve

⁷⁰ Epiktetos, Sohbetler, Üçüncü Kitap, LVIII, LX-LXII.

⁷¹ Epiktetos, *a.g.e.*, Üçüncü Kitap, LXVI - LXVII.

elinde olmayanları geri iade ettiğinin bilincindedir.

İyi ve olgun insan, insanın temizliği, iyiliği, vefayı, adaleti kaybettiğinde, Tanrı'nın insanın ruhuna işlediği Tanrısal değerler silindiğinde mutsuz olduğunun bilincinde olan insandır.⁷²

Epiktetos, iyi ve olgun insan olmak isteyen insan için tavsiyelerde bulunur. Ona göre insan, iyi olmak için doyumsuz isteklerle savaşmalıdır. O, insanın bütün eylemlerini gözden geçirmesini, eylemleri arasında yapılmaması gerekenler varsa bunların bir hastanın gereksiz iştahları olup olmadığını anlamasını, uzun zaman kendi kendisinde kalmasını yani felsefeyle uğraşmasını istiyor. Çünkü meyveler böyle olgunlaşır diyor. Uzun zaman toprakta gömülü bir şekilde gizli kalan tohum, olgunlaşmak için yavaş yavaş büyür. Gövdesi iyice gelişmeden başak verecek olursa o, bozuk ve Adonis bahçesinin sıradan bir otu olur. Boş bir şöhrat isteği, insanı zamanından önce ortaya çıkarır, soğuk veya sıcak onu öldürür. Başında birkaç çiçek açtığı için yaşar gibi görünür, oysa ki, o ölüdür, kökünden kurumuştur. Bu durumda insanın yapması gereken tıpkı Sokrates'in yaptığı gibi kendine gelmesi, kendisiyle hesaplaşmasıdır. Temizliğini, haysiyetini, özgürlüğünü tekrar ele almasıdır. Kısacası insan olması gerekir. Yalnız kendi içine girmesi, kendi kendisiyle konuşması gerekir. Çünkü kendi kendini incelemesi, tanınması için insanın kendisi kendisi için yeterlidir. Bu öncelikle insanın kendi yaptıklarını çirkin bulmasıyla başlar ve çirkin bulduklarını kendisinden yok etmekle başlar. Ama bunu gerçekleştirebilmek için işe seller gelmeden önce başlamak gerekir.⁷³

O, iyi yaşam için arzularının efendisi olmak, görevlerini yapmak, insanın kendisi ve insanlık toplumundaki ilişkileri

⁷² Epiktetos, *a.g.e.*, Dördüncü Kitap, XX.

⁷³ Epiktetos, *a.g.e.*, Dördüncü Kitap, XXXIII-XXXIV; Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.79.

üzerine açık seçik düşünmek olmak üzere üç reçete sunmuştur.⁷⁴ İnsanın mutluluğu üç şeye dayanır ki, bunlar iradesi, karşılaştığı olaylarla ilgili fikirleri ve bu fikirleri işleme şeklidir.⁷⁵

Kararlı, vefalı ve sadık olmak kör bir inanç olmayıp tersine iyi ve olgun insan olmak demektir. Çünkü vefalı ve sadık olmak, acılığın, sertliğin, ısıtır gibi konuşmanın, öfkeli ve nefret dolu olmanın ve kafa karışıklığının ilacıdır. Böylece vefalı ve sadık olmak Tanrısal iradenin bizim için tasarladığı her şeyi yerine getirmeye hazır olduğumuza ait sağlam düşüncenin oluşmasını sağlar. İnsanın amacı, insana dünyayı birleşmiş bir bütün olarak bir görüş sağlamalı, bütün varlığı ile sürekli en yüksek iyiye yönelmeli ve doğanın iradesini kendi iradesi gibi uygulamasını sağlamalıdır.⁷⁶

İyi ve olgun bir insan, güvenlik ile tedbiri birleştiren insandır. İnsan, güveni sadece elinde olan şeylere, tedbiri de elinde olmayan şeylere uygulamalıdır. Böylece insan hem tedbirli, hem de güvenli olur. Çünkü insan gerçek yıkımları ve felaketleri tedbirle uzaklaştırarak, korktuğu uydurma belalara cesaretle karşı koyacaktır. İnsanların mutsuzluğu her zaman tedbirlerini, güvenlerini kötü ve yanlış kullanmaları sonucunda ortaya çıkar. Güvenlerini ve tedbirlerini kötü ve yanlış kullanan insanların hepsi, saldırıdan kurtulmak ve gizlenerek kendilerinin yakalanmalarını önlemek için güvenli bir yer arayan ama kendileri için tuzak olan ağın içine düşen geyiklere benzerler.⁷⁷

İyi ve olgun bir insan, kibirlenmeyi, övünmeyi uygun bir davranış olarak görmez. Bu nedenle Epiktetos, sabretmeyi, başkaları için değil özellikle insanın kendisi için yapması gerekti-

⁷⁴ Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, s.3.

⁷⁵ Epiktetos, *a.g.e.*, s.29.

⁷⁶ Epiktetos, *a.g.e.*, s.52-53.

⁷⁷ Epiktetos, *Sohbetler*, *a.g.e.*, İkinci Kitap, II-III.

ğini vurgular. Ona göre, bilgisizler, iyiliklerini ve kötülüklerini kendilerinden değil, hep başkalarından bilirler. Bu, onların karakteridir. Filozofun karakteri ise, başına gelecek bütün iyiliği ve kötülüğü kendisinden bilir.⁷⁸

Böbürlenmek iyi bir şey değildir. Çünkü insan kendinin herkesten üstün olduğu zannına kapılır. Böyle bir insan o kadar kendisine borçlu olduğu Tanrı'sını unutabilir. İnsanlar, hiçbir zaman gerçeği bulanları, yol gösterenleri, ruhu bilgisizlikle karanlıkları kovanları kutlamalıdır, küçük görmemelidir.⁷⁹

Epiktetos'a göre, iyi ve olgun bir insan çıkarıcı olmaz. Bu nedenle o, insanlardaki egoist duygularla ilgili olarak, " İnsanların ruhlarından söküp atacıkları iki şey vardır: Bencillik ve imansızlık."⁸⁰ diyor.

Ona göre, dostluğun ne olduğunu sadece filozof olan anlayabilir. İyi ve kötüyü birbirinden ayıramayan insan, sevmenin ve sevginin ne olduğunu bilemez. Küçük köpekler birbirleriyle oynasrlar, birbirlerine sarılıp birbirlerini okşarlar. Gerçek sevmenin ve sevginin ne olduğunu bilmeyenler küçük köpeklerin birbirlerini sevdiklerini ve iyi arkadaş olduklarını zannederler. Küçük köpeklerin önüne bir kemik veya et atıldığında, onların gerçekten birbirlerini sevip sevmediklerini ve iyi arkadaş olup olmadıklarını anlamak zor değildir. Kardeşlerin, babaların ve çocukların dostlukları da buna benzer. Eğer ele geçirilmesi gereken bir servet veya tarla olsun ne baba, ne kardeş, ne çocuk kalır. Dünyada her hayvanın çıkarına bağlandığı kadar sarılabileceği başka bir şey yoktur. Çıkarma zarar gelecek olursa baba, kardeş, oğul dost ne olursa olsun katlanılmaz bir külfet olur. Çünkü o baba, kardeş, oğul, dost vs. çekinmeden söylemek gerekirse Tanrı yerine geçen çıkarını sever. Ona göre sev-

⁷⁸ Epiktetos, *Düşünceler*, LXXIV – LXXV.

⁷⁹ Epiktetos, *Sohbetler*, Birinci Kitap, XV-XVI.

⁸⁰ Epiktetos, *a.g.e.*, Üçüncü Kitap, XXVI.

mek ve faydayı, olgunluğu, namusu, vatani, akrabayı, dostları ve doğruluğu birleştirmek gerekir. Bunlar ayrılacak olursa artık dostluk kalmaz. Çünkü ben ve benim bulunduğu yerde hayvan ortaya çıkar. Ben namus ile doğruluğun bulunduğu yerde ise ben iyi dost, iyi baba, iyi oğul, iyi kocayım. Ama ben ile benim bir yanda, namus ile doğruluk başka bir yanda olursa dostluk en kutlu, en zorlayıcı ödevler yoktur artık. İhtiraslı insanlar kötüdür, bunların ruhları hiç doymaz. Bunlar kararsızdırlar, bunun için ihtiraslarının peşinde sürüklenip dururlar. Bu nedenle bunlar dost olamazlar.

Bir insanın dost olup olmadığını anlamak için ona iyiliğin ve kötülüğün ne olduğunu sormak gerekir. Eğer bu insan iyiliği elimizde olmayan bir şey olarak gösteriyorsa ona dost demekten çekinmek gerekir. O, doğruyu, gerçeği sevmediğinden ve özgür olmadığından dost değildir. Ama iyilik dediği şey irademiz altında olan ve sağ duyuya bağlı bir şey ise, böyle birinin dost olduğunu hiç çekinmeden söylemek gerekir. Çünkü dostluk, özün, söze bağlılığın ve bütün güzel, temiz olan şeylerde kaynaşmanın bulunduğu yerden başka bir yerde olamaz.⁸¹

Epiktetos, Sokrates için, "Sokrates çocuklarını seviyordu. Ama özgür bir adam gibi, Allah'ı her şeyden çok sevmek gerektiğini bilen bir adam gibi seviyordu. İşte bunun için ne yargılar önünde kendini savunurken, ne kendini ölüme mahkum ederlerken, ne senatör olduğu vakit, ne savaşta iken iyi bir adama uygun olmayan hareketi yapmadı ve sözü söylemedi. Oysa ki bize gelince; bir oğul, bir ana, bir kardeş; kısacası her şey bize bayağılık ve alçaklık için fırsattır. Doğrusu kimse için üzülmemek gerekir. Her varlığı mutlu olmak için yaratmış olan Allah'ı bu mutluluğu çoğaltmak için kullanmalıyız."⁸² demektedir.

⁸¹ Epiktetos, *a.g.e.*, İkinci Kitap, LIV – LIX.

⁸² Epiktetos, *a.g.e.*, Üçüncü Kitap, LVI.

Bütün bu anlatılanlardan sonra onun fikirlerine genel olarak bakıldığında, fikirlerinin temelini irade anlayışının oluşturduğu dikkati çekmektedir. O, insanın iyi veya kötü olmasının temelinde, doğal olarak iradeyi görmektedir. Yani insan başına gelen felaketlerin ve kötülüğün nedenini bir başka yerde değil kendisinde aramalıdır. Bu insanın bir nevi görevi ve sorumluluğudur. O, iradeyi, insanın gerçekleştirdiği eylemlerin nedeni olarak göstermektedir. İnsan kendisine Tanrı tarafından verilen iradeyle, kendine ait olanlardan (Düşüncelerimiz, yaşayışımız, isteklerimiz, eğilimlerimiz, iğrenmelerimiz vs.) aklıyla iyi ve doğru olanı seçmelidir. Bunu seçmek ve seçtiğini uygulamak insanın kendi elindedir. Ancak belirtmek gerekir ki, insanın her istediğini gerçekleştirmesi gerekmez. İsteklerinden kendine ve diğer insanlara zarar vermeyecek olanlarını gerekli olan kadar gerçekleştirmelidir. Onun bu fikirleri içerisinde 1724 – 1804 yılları arasında yaşayan Kant'ın fikirleri arasında yer alan görev ve sorumluluk fikirlerinin bulunması dikkate değerdir.

Epiktetos'ta dikkati çeken bir kavram da kanaatkarlıktır. Çünkü ona göre insan elinde bulunanlarla yetinmesini bilmelidir. Kendine ait olanları kendisinin, kendisine ait olmayanları da kendisinin değil başkasının olduğunu bilmelidir. Ona göre insan ancak bu şekilde hareket ettiği takdirde mutluluk olabilir.

Ona göre insan doğanın yani alem ruhunun bir parçası olarak görülmektedir. O, doğanın bir parçası olarak insanın, Tanrısal bir ruh taşıdığını düşünmektedir. Onda, sanki doğa ile akıl aynı bir şey gibidir. Bu nedenle ona göre akla uygun olan doğaya da uygun olacaktır. Bu bir çeşit doğal akıl yürütme şekli olarak düşünülebilir. Çünkü o, bütün ödevlerin akıl ile, doğru düşünme durumuna uygun olarak belirlendiği kanaatindedir. Burada doğanın yani alem ruhunun etkinliği, Tanrısal ruh vasıtasıyla insanların şöyle ya da böyle düşünme eğilimlerini belirlemesi olarak ifade edilmeye çalışılmaktadır.

Onun yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı gibi kaderciliği çağrıştıran ifadeleri bulunmasına rağmen, bu ifadelerinin hemen arkasından iradenin önemine de dikkat çekmesi onu doğrudan kaderci göstermeye engel teşkil etmektedir.

Akıl konusunda ileri sürdüklerine bakıldığında, onun söz konusu etmeye çalıştığı akıl, Tanrısal ruhtan bir parçayı andırmaktadır. Ona göre akıl, anormaller hariç tutulacak olursa Tanrısal ruh tarafından herkese eşit olarak verilmiştir. Onun bu şekilde söz konusu ettiği akıl, 17. asır filozofu Descartes, tarafından da benzer ifadelerle tekrarlanmaktadır.

Tanrı'nın varlığını kabul ediyor. Ancak onun kabul ettiği Tanrı ile Hıristiyanlık geldiği andaki bu dinin bildirdiği Tanrı aynı değildir. Bu Tanrı, Stoacıların kabul ettiği âlem ruhunun aynı olan Tanrı'dır.

İyi ve olgun insan olmak için insanın iradesi, insanın karşılaştığı olaylarla ilgili fikirleri ve bu fikirleri işleme şekli olmak üzere üç reçete sunduğu görülmektedir. Eğer insan bu dünyada mutlu olmak istiyorsa, bu ilkeleri yerine getirmek zorundadır.

Onun etkilendiği düşünürler arasında Herakleitos, Sokrates, Diogenes ve Stoacı Zenon yer almaktadır. O, hem Herakleitos ve hem de Sokrates'de olduğu gibi insanın kendini tanıması ve bilmesi üzerinde durmaktadır. Yani o da onlar gibi kendini araştıran bir düşünür olarak düşünce tarihindeki yerini almıştır.

Bibliyografya

- Birand, Doç. Dr. Kamıran, *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1958.
- Descartes, René, *Aklını İyi Kullanmak ve İlimlerde Hakikati Aramak İçin Metot Üzerine Konuşma*, çev. Mehmet Karasan,

Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.

- Epiktetos, *Düşünceler ve Sohbetler*, çev. Burhan Toprak, İnkılâp Kitabevi Baskı Tesisleri, İstanbul, 2010.
- Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, Expres Basımevi, İstanbul, 2011
- Önal, Mehmet, "Epiktetos" *Felsefe Ansiklopedisi*, editör: Ahmet Cevizci, c.5, Nobel Basımevi, Ankara, 2007.

BİLGELİK YOLUNDA BİR FİLOZOF: EPİKTETOS

Mehmet Ali SARI*

Felsefenin antik Yunan'da başladığı ve bu başlangıcın da yepyeni ve kadim kültürlerde daha önce gerçekleşmemiş bir "bilgelikle" birlikte ortaya çıktığı çok sık olarak dillendirilen bir yargıdır. Bu yargı doğrultusunda yapılan tespitlerde, felsefe sözcüğünün etimolojik olarak irdelenmesinden de güç alınarak, felsefe adı verilen etkinliğin salt teorik bir düşünüm olduğu iddia edilir. Bu iddiaya göre felsefeden anlaşılanın içinde duygu, istek, güdü, sevgi, ironi vb. durumlara yer yoktur. Ancak felsefe tarihine bakıldığında felsefi etkinlikte akıl, duygu, sevgi ve değer gibi durumların birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı ve tümüyle birbiriyle uyumlu bir birliktelik taşıdıkları söylenebilir. Bu durumda felsefe tüm hakikati, varlık alanını ve yaşamı kuşatan bir etkinlik olmak bakımından bir uyum ve dengeyi gösterir. İşte bu konuşmada Helenistik dönemin sonlarında yaşamış olan Stoa düşünürü Epiktetos'un felsefe anlayışının ne olduğu felsefenin içerdiği bilgelik, mutluluk ve yaşam boyutları doğrultusunda ele alınarak gösterilecektir.

Düşünce tarihinin engin derinliklerinden günümüze ulaşan kayıtlar, felsefe hakkında değişmeyen tartışmalardan birinin, "Felsefe Nedir?" sorusu ve verilen olası yanıtlarla ilgili olduğunu göstermektedir. Bir bakıma "Felsefe Nedir? Sorusunun kendisi de felsefi bir sorun gibi gözükmemekte ve felsefenin doğası hakkında bir ipucu vermektedir. Verilen bir yanıtın yeterli ve doyurucu olmadığına kabul edilmesi ve neticesinde yenisinden tanımlanması tüm bunların özeti gibidir. Bu çerçevede felsefe bir tanımlamayla sınırlandırılabilir bir etkinlik değil, ak-

* Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

sine sürekli bir tanıma ve tanımlama arayışıdır.

Bugün Türkçe'de kullanılan felsefe kelimesi, Grekçe *philosophia* (bilgelik sevgisi) sözcüğünü karşılamakla birlikte, her şeyi kuşatan bir bilgiye sahip olmaktan çok bilginin peşine düşmeyi, her nerede kim tarafından ortaya konulmuş olursa olsun, onu elde etmeyi ve daha da önemlisi bilgiyle dost olma gibi içrimlere sahiptir. Bilgelik sevgisi, ister insana isterse Tanrı'ya ilişkin olsun tüm olup bitenlerin kökenini bilmeyi istemek ve sevmek demektir (Küyel 1976: 10). Bu Bilgelik tanımı, böyle bir bilgiyi insanın değil, ancak Tanrının elde bulundurabileceğini, insanın ise böyle bir bilgiyi ancak sevebileceğini ve imrenebileceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Stoa filozofları tarafından ileri sürülmüş olan "Tanrılar felsefe yapmaz" sözü dikkate şayandır. Gerçekten de bu durumda insanlar bilgeliğe ulaşmasalar bile ki felsefe için söylenenlerden biri de yolda olmaktır, bilgeliği sevebilirler ve onu isteyebilirler¹. Bu, peşinden gidilenin ve hep gidilecek olanın sevgisi olmakla birlikte hakikat ve hakikat arayışından başka da bir şey değildir. Bu anlamda felsefe insanın hakikatin peşinde gitmesinin tarihsel serüvenidir. Bu serüvende, felsefe bir tanışma ve tanıştırma toplantısı, sizi size tanıtan görkemli bir şölendir. Bu şölende tanışılan hakikat, varlık, bilgi ve değerdir.

Hakikat arayışı noktasında "felsefe" ve "bilgeliğin" kökeni, yepyeni bir başlangıç ve yepyeni ilgiler çerçevesiyle birbirine geçecek biçimde ilişkilendirilebilir. Felsefeye düşünüm ve felsefe yapmak her şeyden önce insani bir özellik olması bakımından akıl sahibi olmayı zorunlu kılar. Aklın felsefe yapmada tek başına yeterli olup olmadığı tartışması bir yana, insanı felsefe yapmaya sevk edecek kimi duygulanım ve duygu durumları-

¹ Platon *Sempozyum* diyalogunda ne tanrılar ne cahillerde *sophia* (hikmet) *sevgisi* bulunmadığından, bu ikisi arasında bulunanların *philosophos* olabileceğinden söz etmektedir.

nın da bu sürece eşlik etmesi mümkün gibi gözükmektedir. Felsefenin bir hakikat arayışı, bilgi peşinden gitme uğraşısı olduğu düşünüldüğünde bunun bir farkındalık ve bilinçlilik durumunun neticesi olduğu söylenebilir. Farkındalığı gösteren ise insanın kendisinde duyduğu eksiklik ve boşluktur. Bu boşluğu doldurmak için, eksikliğini duyumsadığı şeyi elde etmeyi, onun peşinden gitmeyi arzulamaktadır. Bu eksikliğin ve boşluğun dışı vurumu olan duygu ve duygulanım ise “hayranlık ve şaşkınlıktır”. Hayranlık duyma yoğun bir duygulanımdır ki insanın evren karşısında duyduğu hayranlık onu felsefe yapmaya zorlar. Söz gelimi Platon’a göre felsefe, hayretten ve hayreti çözmek için yapılan zihin çabasından doğar ve (bu bağlamda) hayranlık duyma filozofun tutkusudur (Ülken 1963: 37; Theaitetos 155d). Üstadına yaklaşır bir biçimde Aristoteles, evren karşısında insanın neden felsefe adı verilen bir bilgi etkinliği ortaya koyduğu sorusuna, “insanın evren karşısında duyduğu hayranlıktır” yanıtını verir (Aristoteles Metafizik I c 2, 982b 11). Böylesi bir hayranlığı son bulmayan ve bitmeyen bir hayranlık olarak tarif etmek çok da aşırı bir yorum olmasa gerek ki bu, bütün varolanlar hakkında duyulan evrensel bir hayranlıktır. Hayranlık duymada, felsefenin ters yüz olmuş dünyası açığa çıkmaktadır. Hayranlık ve hayret insanı alışılmış olduğu günlük yaşamından, alışkanlıkla olan yakınlığından ve varlıkla olan güvenli ilişkisinden söküp çıkarır. Onu sürekli olarak karşılaştığı varlık ve hakikat yorumlarından, varlığın ve hakikatin ne olduğuna dair bilinemezliğin yaratıcı fakirliğine sürükler (Topakkaya 2012: 98-99). Hayranlık duyma özsel olarak her şeyi yerinden oynatmadır. Eş deyişle, insanı alıştığı, güvendiği ve inandığı şeyleri yerinden etmedir. Burada hayranlık duyma insanın düşünsel güçlük karşısında gösterdiği şaşkınlık duygulanımıdır. Kısaca ortaya çıkan duygulanım her şeyden önce hayranlık duyulan şeyin özünün bilinmemesinden açığa çıkmakta

insana henüz bilememe durumunu hatırlatmaktadır: “Gerçekten Sokrates, Tanrıların davranışları, yapıp ettikleri karşısında aşırı bir hayranlık duyuyorum. Esaslı bir biçimde evrene her bakışında başım dönüyor” (Theaitetos 155c). Bu hayranlık duyma durumunun negatif yönü gibi gözükmektedir. Nesne karşısında duyulan felsefi hayranlık, ilk olarak negatif bir şey olarak görünür (Topakkaya 2012: 96).

Ancak hayranlık duyma, sadece bilgi sahibi olmama durumunu kabul eden bir süreç değildir. Hayranlık duymanın bilgisizliği göstermesinin aksine buradaki içeriği ise bilginin ele geçirilmesidir. Burada hayranlık duyma bilgisizlikten bilgiye giden bir çizgi ve gerilimdir. Bilgisizliğin farkındalığından hareketle elde edilecek olanı, yani bilgiyi gösteren hayranlık duyma, felsefenin ereği ve ulaşılacak olan sondur. Bu durumda felsefe, hayranlık duyma sürecini sona erdiren, insanı bilgisizlikten kurtaran bir süreçtir. Söz gelimi Aristoteles’e göre “başlangıçta insanlar, gözlerinin önünde duran ve açıklayamadıkları şeyler üzerine hayranlık duymuşlardır. Daha sonra yavaş yavaş ilerleyerek daha büyük varlıklarla mesela ay, güneşle, yıldızlarla ve evrenin oluşu problemiyle karşılaşmışlar ve bazı zorluklarla yüz yüze gelmişlerdir (Aristoteles, Metafizik 982b 12-27). Artık, bilmek isteyen insanın amacı, “hayranlık uyandıran özsel güzelliği” görmektir. Böylelikle hayranlık duyma ediminden hareket eden felsefe düşünme ulaştığı bilgi bakımından da bir hayranlığa neden olur. Bilgi yoksunluğundan doğan bu hayranlık durumu bizi en yüksek idenin temasına sürüklemektedir. Böylelikle hayranlık ile temaşa (seyre-dalma) etkinliği iç içedir. Bu ilişkililik içerisinde bilinemezlik ortadan kalkar. Bilinemezlik, akıl ile yapılan bir temaşa ile elde edilen bilgi tarafından kuşatılır. Felsefe yapmanın ulaştığı gerçek temaşa, felsefenin kendisiyle başladığı kavramsal açıdan aydınlanmış hayranlık duyma kavramından başka da bir şey değildir. Dolayısıyla

hayranlık duyulan şeyin ne olduğunu merak etme ve onun aslını öğrenme arzusu insanı bir bilme sürecine ya da bilgiyi arama sürecine itmektedir. Evren karşısında duyulan hayranlıkla başlayan bilgi arama süreci sonuçta yerini bilgeliğe bırakır. Aranılan bu bilgiyi bulan ya da kısmen sahip olan insanın duyduğu hayranlık yerini yavaş yavaş beğeni (takdir) duygularına bırakmaktadır. Bu takdir duygusuna mazhar olan ise varlık hakkındaki bilgiyi elde etmekten başka da bir şey değildir.

Hakikatin peşinden gitme uğraşısının “bilgelik sevgisi” olduğu düşünüldüğünde bu çabanın varlıktan yaşama, ideadan değere oldukça kapsamlı ve kuşatıcı olduğu düşünülebilir. Bu kuşatıcılık içinde hakikat arayışında bilgi ve sevgi, akıl ve duygu gibi durumların birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı ve tümüyle birbirleriyle uyumlu bir birlik taşıdıkları söylenebilir. Söz gelimi Schopenhauer, felsefi bilgelik olarak hayranlık duymanın, dünyayı ve kendi varlığımızı aştığı inancındadır. Çünkü sadece düşünceden yoksun hayvanlar, dünyayı ve varlığı dolaysız olarak onun aracılığıyla anlarlar. Bu anlama ise insanlarda problematiktir. Bu türden bir anlama, aydın ve iyi eğitim almış çok az sayıda kişinin başardığı bir şeydir ki bunlarda Platon’un büyük bir hayranlık ve duygu seliyle felsefe yapma olarak tanımladığı hayranlık duyma derecesine kendilerini çıkarmış olan kimselelerdir (Topakkaya 2012: 97). Bu uyumlu birliktelik aynı zamanda dinginlik ve mutlulukla da özdeştir. Böylelikle felsefe ya da bilgelik mutluluğun da kaynağıdır, mutluluğun kendisi de hakikat arayışıdır.

Felsefeyi ahlakın ve insan özgürlüğünün varlık alanı olan eylem dünyasını temellendirmek ve bu temellendirme aracılığıyla insanın mutluluğa ulaşabileceğini iddia eden ve en te-

melde bir ahlak felsefesi olarak söz edilen Stoa² felsefesinin en temel ilkelerinden biri doğaya uygun yaşamaktır. Bu noktada en genel doğal güdü ise kendi kendini koruma güdüsüdür. Her bir varlık için ancak, kendi kendini korumasına ve mutluluğuna katkısı dokunan şey bir değere sahip olabilir. Dolayısıyla akıllı varlıklar için ancak makul olan bir şey herhangi bir değere sahip olabilir; onlar için sadece erdem iyi bir şeydir; mutluluklarının kaynağını ancak erdem oluşturabilir. Bu nedenle erdem başka hiçbir şarttan etkilenmez (Zeller 2008: 306). Öte yandan yegâne kötülük ise bayağılıktır. Başka her şey kendi başına ne iyi ne kötüdür, eş deyişle vasattır. Yaşam, sağlık, şeref, mal, mülk vs. iyi; ölüm, hastalık, aşağılanma, sefalet vs. de kötü değildir. En yüksek veya ancak kendisi için, kendisinden dolayı araştırılan iyi bir yana, iyi için bir haz veya zevk tasavvur edilemez. Haz, eğer doğru bir türden ise, etkinliğimizin neticesidir

² Stoa Okulunun kurucusu Kıbrıslı Zenon (İ.Ö. 336-337) olmakla birlikte Atina'da (İ.Ö. 294) Polygnotos'un resimlerinden ötürü boyalı sundurma (Stoa) ya da Peisianaks sundurması denen yerde bir aşağı bir yukarı yürüyerek ders vermiştir. Sonradan öğrencileri buraya onu dinlemeye geldikleri için Stoacı diye anılmışlardır. Stoa felsefesi kendi içinde üç döneme ayrılır. Eski Stoa (Zenon, Kleantes, Khrysippos), Orta Stoa (Panaitios, Poseidonios), Geç Stoa ya da Roma Stoa'sı (Seneca, Musonius Rufus, Epiktetos, Marcus Aurelius). Stoa felsefesi her şeyden önce bir ahlak felsefesi olmakla beraber öncelikle ahlaki yaşam için sağlam bir dayanak bulma çabası içindedir. Felsefeyi erdemin hayata geçirilmesi olarak tanımlarlarken kuramsal araştırmanın değerini, onun pratik ahlaki yaşam için arz ettiği öneme bağlarken özellikle Sokrates'le birlikte Diogenes ve Antisthenes'i izlemişlerdir. Stoa felsefesine göre felsefenin nihai amacı onlara göre, insanın ahlaki durumuna yaptığı etkide bulunmaktadır. Ancak gerçek ahlak bilgisiz mümkün değildir; erdemli ve bilgili sözcükleri birbirinin sinonimi olarak kabul edilir, erdemin uygulanmasıyla birlikte felsefe insani ve tanrısal olanın bilgisi olarak tanımlanır (Diogenes Laertios, Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri; E. Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*; F. Thilly, *Yunan ve Ortaçağ Felsefesi*; M. Gökberk, *Felsefe Tarihi*).

ancak eylemlerimizin amacı olamaz. İnsan için erdem ancak iyi olduğu için ona ulaşma çabası onun doğasının genel yasasıdır.

Öte taraftan aklın yanı sıra aynı zamanda akıldışı kontrolsüz dürtüler veya duygulanımlar da söz konusudur. Bu durumda ahlaki bir bireyin yapması gereken ise tüm bu şeylere karşı tepkisiz kalmak, aslına bakılacak olursa duygusuz kalmak, kayıtsız kalmaktır. Ne yapıp edip duygulanımlardan bağımsızlığa *apat-hia*'ya ulaşmalıyız. Kişi ancak böyle bir durumda, yani tepkisiz kalarak mutluluğa ulaşabilir. Ancak bu türden kayıtsızlığa oldukça az insan ulaşabilir. Bir davranış biçimi olan *apathie* aracılığıyla insan kendisini sayısız istek ve arzularından kurtarabilir. Öte yandan duygulanımlardan farklı olarak erdem ruhun akıl kısmına dayanır. Bunun ilk şartı ise ne yapmamız ve ne yapmamız gerektiği hakkında doğru görüşlere sahip olmaktır. Öyle ki her zaman iyi olduğuna inandığımız bir şeyin, hatta bu hususta bir düşünceyi kabul etmek veya reddetmek gücümüz sınırları dahilinde olduğu zaman bile, peşine düşeriz. Dolayısıyla erdem bilgi olarak, zaaf yahut [bundan kaynaklanan] kötülük de cehalet olarak tanımlanır, duygulanımlar (*pathos*) ise yanlış değer yargılarına bağlanır.

Duygu kavramı Stoahılarda "aşırı güdü" biçiminde tanımlanır ve yanlış bir kabul, yanlış bir duyguya neden olur. Böylesi bir durumda aşırı hale gelmiş güdü, böyle bir duygulanımın yanlış olduğunun bilinmesine rağmen, akıl tarafından artık engellenmez. Bu nedenle Stoahılar adı geçen duygu durumuna "ruhun akılsız eylemi" olarak adlandırırlar (Topakkaya 2009: 58). Zevk, zevksizlik, arzu ve korku dört duygu türünü gösterir. Zevk halihazırda bulunan bir iyinin düşünülmesi, zevksizlik ya da sıkıntı, halihazırdaki bir kötünün düşünülmesi, arzu gelecek bir iyinin düşünülmesi ve korku ise gelecek bir kötünün düşünülmesidir. Söz konusu edilen duygu türleri, "iyi duygular" olarak tanımlanan duygu çeşitlerinin karşısındadır, söz gelimi

zevk memnuniyet ya da sevincin, arzu, istemenin, korku ise dikkatin akli olmayan alternatifleri olarak karşılarında durmaktadır. Erdem en temelde güdülere ve duygulara egemen olmaktır, bu tanım noktasında erdem'in oluşmasının temel şartı apathie durumunun açığa çıkmasıdır. Buna ulaşmak içinse tek koşul aklın yanlış değer yargılarına düşmemesidir. Ancak erdem sadece güdülere egemen olmak değil aynı zamanda mutluluğun da özünü meydana getirmektedir. Erdem iyyinin özünü oluşturur. Erdem soyut iyidir ve somut iyiler bu soyut iyiden pay alırlar. Bu anlamda insan eylemlerinin amacı iyi erdeme göre yaşamaktır. İyi olan aynı zamanda insanı güzele götürür, bu açıdan bakıldığında iyiden pay alan güzel de erdem'in farklı bir yansımasıdır. Dolayısıyla mutluluk ancak erdeme sahip olmakla elde edilir çünkü mutlu bir yaşam her türlü şey karşısında mutlak gereksinim hissetmemekle elde edilebilir.

Roma Stoa'sı olarak da adlandırılan geç Stoa düşünürleri olan Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius'un ortak noktaları Eski Stoa ülküsü anlamında insanın kendisini bağımsız bir kişi olarak yetiştirmesi sorunudur. Stoa felsefesinin geç döneminde yaşamış olan Epiktetos³ (İ.S. 50-130) için ise felsefe soyut ve kur-

³ Epiktetos (d. 55 – ö. 135) O günkü Frigya (Phrygia) olarak adlandırılan bölge içinde kalan Hierapolis, yani Pamukkale/Denizli'de bir köle olarak dünyaya gelmiştir. Hierapolis (Kutsal Şehir) bugün olduğu gibi o zaman da hastaların tedavi olmak için geldikleri ünlü bir şehirdir. Hierapolis'e gelen Roma Konsül üyelerinden birinin karısı Epiktetos'u, tam olarak yaşı bilinmiyor ama çocukken bir köle olarak Roma'ya götürmüştür. Epeiros'taki Nicopolis'e sürülene kadar Antik Roma'da yaşar, hayatının büyük bölümü Nicopolis'de geçer ve orada da öldüğü rivayet edilir. Şayet bir isim verilmişse de ailesince verilen ismi bilinmemektedir. Epiktetos sözcüğü Yunanca'da en basit anlamıyla "kazanılmış, elde edilmiş, satın alınmış, köle" anlamına gelmektedir. Epiktetos gençliğini Nero tarafından azat edilmiş oldukça zengin bir köle olan Epaphroditos'un kölesi olarak Antik Roma'da geçirmiştir. Köle

gusal olmaktan çok yaşamla ve eylemle ilgilidir. Felsefe Stoa'lılarda her şeyden önce bir yaşam tarzı ve sanatı olarak ortaya çıkar. Öyle ki mutlu ve ahlaki bir yaşam doğaya uygun yaşamakla sağlandığı gibi bu aynı zamanda insani eylemin de temel amacıdır. Doğayla barışık olmayan ona gerekli özen ve şefkati göstermeyenlerin ne mutlu olması ne de erdeme kavuşması

olarak bile Epiktetos zamanını oldukça verimli kullanmıştır, Musonius Rufus'un gözetiminde Stoacı felsefeyle uğraşmıştır. Sonunda azat edilir ve Roma'da sağlık sorunlarıyla nispeten zor bir hayat sürdürmüştür. Her ne kadar sebebi konusunda fikir ayrılıkları olsa da, sakat olduğu bilinmektedir. Kimi kayıtlar efendisi Epaphroditus'un zulmünün bir sonucu olarak sakat kaldığını söylerken, kimi başka kayıtlar Epaphroditus'un Epiktetos'un çalışmalarını şevkle destekleyen ideal bir efendi olduğunu belirtmektedir. Domitianus tarafından 89-95 yılları arasında bir tarihte diğer filozoflarla sürgüne gönderilir. Hayatının en ünlü dönemini başlatan aslına bakılırsa Domitianus'un sürgün kararıdır. Sürülmesinin ardından Epiktetos, Nicopolis'e gider ve orada ünlü bir felsefe okulu kurar. Bu okul imparator Hadrianus tarafından bile ziyaret edilir ve en meşhur öğrencilerinden Flavius Arrianus hakkını vererek büyük bir tarihçi olur. Epiktetos Stoacı yaşam biçimine uygun olarak öğretim ve entelektüel bir arayış içinde son derece sade bir hayat sürer. Hayatının son demlerinde ölüme terk edilecek bir çocuğun büyütülmesine yardımcı olmak için bir kez evlendiği iddia edilir, kimilerine göre ise hiç evlenmemiş ve çocuk sahibi olmamıştır. Epiktetos'un hiçbir şey yazmadığı iddia edilmektedir, çalışmalarından kalan her şey Anabasis Alexandri'nin yazarı, öğrencisi Arrianus (İzmitli olduğu rivayet edilir) tarafından yazıya dökülmüştür. Temel eseri, orijinali 8 kitaptan oluşan konuşmaların muhafaza edilmiş 4 cildir. Arrianus ayrıca *Enkhrition* ya da el kitabı olarak adlandırılan bir özet de derlemiştir. Arrianus "Konuşmalar"ın önsözünde Lucius Gellius'a hitabında şöyle der: "Ondan ne duyduysam, onun düşünce biçimini ve konuşmasındaki içtenliği kendim ilerde kullanmak üzere elimden geldiği kadar ve onun bir anı olarak muhafaza edilmesine çalışarak sözcüğü sözcüğüne yazıya döktüm". Kendi el yazısı ile kayaya kazıyarak yazdığı yazıların *Hür İnsan Üzerine Bir Şiir* halen Isparta'nın Sütçüler ilçesine bağlı "Yazılı Kanyon" denilen bölgede durduğu söylenmektedir.

mümkün değildir, çünkü insan ve doğa bir bütünün parçalarıdır ve ikisinin de özü birdir. Doğa ve evren bir bütün olarak canlı olan parçalardan meydana gelir ve bu bütünü oluşturan parçalar kendi içlerinde özsel anlamda bir birlik oluşturur. Akıl yalnızca bu noktada bir yere sahip değildir, eş deyişle akıl sadece insanın doğaya uygun yaşamasını mümkün kılan bir ölçüt olmayıp, aynı zamanda bir bilgi kaynağıdır.

Stoa felsefesinin temel yaklaşımını benimsemiş olan Epiktetos için ahlak ilkeleri doğa tarafından bize bahşedilmiştir ve irademizin özgür olup olmadığı noktasında sadece tek bir şey, irademizin, eş deyişle düşüncelerimizin hayata geçirilmesi ancak gücümüz dâhilindedir. “Dünyada olup biten şeylerin bir kısmı elimizdedir, bir kısmı da elimizde değildir. Elimizde olanlar düşüncelerimiz, yaşantımız, arzularımız, eğilimlerimiz, nefretlerimiz yani iradi olarak eylediklerimizdir. Elimizde olmayanlar ise, mal mülk, şöhret, mevki yani irademizin dışında olan şeylerdir⁴” (Epiktetos 2010: 11). Bu noktada insan, iradeden ba-

⁴ Proairesis: düşünülp taşınılmış [kasti, taammüdi] seçim (İng. Deliberate choice); bir şeyi bir başkasından önce seçme, yeğleme, amaç, niyet, kasti seçim. Ahlaki seçimin ne olduğu konusunda pek çok tartışma yürütülmüş olsa da bu konuda günümüze kadar süregelen ilk inceleme, ahlaki seçimi “düşünüp taşınmanın (bouleusis) güdümünde, gücümüz dahilinde bulunan şeylere yönelik bir iştihâ olarak tanımlayan Aristoteles’in incelemesidir. Buna göre seçim daima aracın seçimidir; yalnızca amaca yönelen istektir (boulesis). Seçim hakkında ise şu iki nokta söz konusudur: insan eylemlerini (prakseis) ahlak alanı içerisine taşıyan tam da bu seçimdir; ikinci olarak, bu ihtiyari (voluntary) edimi koymakla (bu, saf iradecilik [voluntarism] değildir; akla dayanan bouleusis edimi proairesis’ten önce gelir ve proairesis bu edime dayanır), Aristoteles ahlaka ilişkin tartışmaları akli bilgi (intellection) alanının (eş deyişle Sokratik konumun) dışına çıkartıp isteme ve irade alanına taşır. Erken dönem Stoa, akılcı (intellectualist) konumu (arete=episteme) benimserken geç Stoa üyesi olan Epiktetos ile birlikte proairesis bir kez daha merkezi bir konuma yerleşir. İnsan özgürlüğü-

ğımsız olan iyi ya da kötü hiçbir şey bulunmadığını öğrenmeli ve olayları öngörmeye ya da yönlendirmeye kalkışmayıp sadece onları anlama çabası göstermelidir. Epiktetos insan mutluluğunun sadece iradeye dayandığını iddia ederek bundan başka her şeyi arzulanabilir ve uzak durulması gereken arasındaki ayrımı neredeyse herhangi bir şey dile getirmeyecek kadar vasat (adiophora) olarak görmüştür.

Epiktetos'un ahlak anlayışının temelinde, iradenin dışında, iyi ya da kötü olan hiçbir şey bulunmadığının kabul edilmesi; olayları öngörüp yönlendirmeye çalışmak yerine, onları sadece bilgelikle kabul etmeliyiz, anlayışları bulunur. Ancak bu türden bir bilgelik kuramsal olmaktan çok eylemeye yöneliktir, bu bağlamda Epiktetos için teori bir amaç değil, daha çok eyleme, pratiğe geçiren bir köprüdür. Bilge kişi bilgi ve eylem birlikteliğine sahip kişidir ve bilmek eylemde bulunmak demektir. Bunu bir hikâyeyle anlatırsak, yüzme konusunda eşit bilgi ve yeterliliğe sahip iki kişi bir ırnakla karşılaşırlar. Bunlardan biri yüzerek karşı kıyıya geçer. Diğeri ise bunu yapmaya gücü elverdiği halde yapmaz. Epiktetos'a göre ırmağı yüzerek geçen, bilgisini eyleme dönüştüren kişi diğerinden daha yücedir. Bilgi insan yaşamına bir değişiklik soktuğu düzeyde, eş deyişle yaşamı yaşanılır kıldığı düzeyde değerlidir. Çünkü felsefe insana, istek ve arzuları bir düzene sokmayı, düşüncelerini iyi bir biçimde kullanmayı öğretir. Bu bakıma insanın iyiliği bilgisizlikte değil bilgidedir. Ruhu ancak bilgilenme yüceltir. Öyle ki bilgi, adalet-

nün [eş deyişle hürriyetinin, köle olmayışının] koşulu olur. Ancak yine burada da güçlü bir akılcı (intellectualist) damar etkisini sürdürür. Bu bağlamda proairesis, diairesis tarafından, başka deyişle insanın gücü dahilinde olan şey ile olmayan şeyi ayırt etme tarafından öncelenir ve bizzat proairesis'in kendisi seçim yapmaktan çok yargı veya hüküm vermeye benzer görünür (bknz. Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*).

sizliği, haksızlığı, savaşı ve çekişmeyi bertaraf ederek, ruhu hak ettiği yere, yani yüceliğe ulaştırır. Ancak bu bilgilenme veya bilgelik yolu, bir uğraş yoludur. Bu duruma ulaşabilmek için çok da aceleci olmamak gerekir. Soğukkanlı olunmalı, bilginin yol göstericiliğiyle hareket edilmelidir.

Kısaca bilgi yolu, zaman ve zahmet isteyen bir yürüyüştür. arabuk geçilecek ve aşılacak bir yol değildir. "Filozof mu olmak istiyorsun? Hemen alaya alınmaya hazırlan. Ve inan ki halk 'Bu adam bir gecede filozof oldu. Bu meydan okuyuş ona nereden geliyor?' diyecek. Sende sakın bu durum olmasın. Sana iyi ve güzel görünen düşüncelere sımsıkı bağlan. Ve unutma ki dayanırsan önceleri seninle alay edenler bile ilerde sana imrenecektir. Oysa ki alaylarına önem verirsen iki kat gülünç olur-sun. Birine yaranmak için dış eşyaya bağlanırsan bil ki değerinden düşmüşsündür. Bunun için her işte, her durumda filozof olmak sana yetsin. Filozof olduğunu göstermek istersen kendi kendine görünmeyi üstün tut. Bu sana yeter (Epiktetos 1967: XXXXI-XXXII, s.26). Herkesin aynı karakter ve nitelikte olamayacağını savunan Epiktetos, filozof olmak için kişinin kimi isteklerinden vazgeçmesi gerektiğini ifade eder. Bu yolda takip edilmesi gereken yollar ise şunlardır: "Öncelikle yapacağın işin niteliğini anlamaya alış. Sonra bu yükü taşıyacak kadar güçlü olup olmadığını anlamak için kendi karakterini incele. Çünkü hepimiz aynı şey için doğmuş değiliz. Filozof mu olmak istiyorsun? Düşün ki bu yola girmekle, onlar gibi bütün zevklere veda edebilir misin? Geceleri uyanık kalıp, çalışmağa, ailenden ve dostlarından uzak kalmağa, bir esirin oynacağı olmağa, kısacası her yerde geride durmağa razı olmak gerek. Ya bedenine bağlı ya da ruhuna bağlı şeylerle uğraşmalısın. Kısaca ya iç dünyanın servetini ya da dış dünyanın zenginliğini elde etmeye çalışmalısın. Ya bir filozofun karakterini ya da düpedüz bir adamın karakterini seçmelisin" (Epiktetos 1967: XL, 31). Tüm bunlarla

birlikte aynı zamanda felsefe ve bilgelik yolunda ilerlemek isteyen bir kişinin öncelikle şu kaygıları zihninden çıkarıp atması gerekir: “İşlerime önem vermezsem az zaman sonra iflas ederim ve yiyip içecek bir şey bulamam. ... Kaygıyla varlık ve bolluk içinde yaşamaktansa; korkuları ve sıkıntıları kovup, açlık içinde ölmek daha iyidir” (Epiktetos 1967: XVIII, 22). Aynı biçimde hemen bilgiç kesilmek de sakınılması gerek bir durumdur. Söz gelimi bazı kişilerin gözünde önemli bir kişiymiş gibi görünmek, kişinin kendinden kuşku duymasını da beraberinde getirir. Kişinin hem kendine hem de dış eşyaya iradesini uydurması kolay değildir. Bunlardan birine bağlanmak diğerini itmek durumudur (Epiktetos 1967: XX,23). Felsefenin insanı mutluluğa ulaştıracak bir bilgelik yolu olması bakımından bu yolun asıl olarak kişinin kendi yolu olduğu aşikârdır. Bu yolda kişi sadece kendisiyledir. Aradığı da kendisinden başka da bir şey değildir. Çünkü Epiktetos’a göre bu yolda mesafe alındığında, zenginlik yoksulluk, ünlülük ünsüzlük vb. gibi yakıştırmaların pek de tapılası şeyler olmadığı görülecektir. Tüm bu türden yakıştırmalar, bizi bizden uzaklaştıran, yabancılaştıran durumlardır.

Bir insanın ruhu tüm bu ve benzeri şeylerle sarılmışsa o insanın bilgi ile tedavi olması gerekir. Epiktetos burada felsefe ile sağlıklı kılma, yani hekimlik arasında bir ilişki kurar. Çünkü hekimlik bedeni felsefe ise ruhu iyileştirme uğraşısıdır. Tedavi işinde hekim sürekli rahatsızlığı olanlara hava değişikliğini önerir. Hastalığa maruz kalmış bedenin mevcut olduğu yerde iyileşemeyeceği düşünülür. Benzer biçimde felsefe de kökleşmiş alışkanlıkları olanlara yer değiştirmeyi salık verir. Her ne kadar bu alışkanlıklar kökleşmiş olsa da özü bakımından felsefe bu alışkanlıkları yerinden etme uğraşısıdır. Felsefe mevcut alışkanlıkları her zaman ters yüz eder. İşte bilgi ve hakikat arayışı olan felsefi uğraşta her geçilen engel, tırmanılan her yokuş ruhu

bir nebze daha yüceliğe yaklaştırır. Hastalığa neden olan toksinlerden kurtulmasını, ağırlıklarını atmasını sağlar. Ruhun bilgi ve erdem dışındaki tüm sözde erdemlerle/yakıştırmalarla örülmüş duvarlarını parçalar. Tüm bu parçalama ve yerinden etme uğraşısında insan aslında kendi olmaya biraz daha yaklaşır⁵. Kısaca felsefe dünyayı kendi gözümüzle görmeyi, kendimiz olmayı sağlar.

Yukarıda anlatılanlar göz önüne alındığında Epiktetos açısından felsefenin Delfi tapınağının girişine yazılı olan “kendini bil” (gnothi seauton) düsturu dâhilinde bir yol olduğu söylenebilir. Bu noktada felsefe bizi bize bildiren bir arayış gibi gözükmektedir. İşte Epiktetos’a göre “bizi felakete sürükleyen şey, felsefeyi dilimizin ucuyla tadar tatmaz filozof rolü yapmaya

⁵ Rivayet olunur ki, kuşların hükümdarı olan Simurg Anka, Bilgi Ağacının dallarında yaşar ve her şeyi bilirmiş. Kuşlar Simurg’a inanır ve onun kendilerini kurtaracağını düşünürmüş. Kuşlar dünyasında her şey ters gittikçe onlar da Simurg’u bekler dururlarmış. Ne var ki, Simurg ortada görünmedikçe kuşkulanır olmuşlar ve sonunda umudu kesmişler. Derken bir gün uzak bir ülkede bir kuş sürüsü Simurg’un kanadından bir tüy bulmuş.

Simurg’un var olduğunu anlayan dünyadaki tüm kuşlar toplanmışlar ve hep birlikte Simurg’un huzuruna gidip yardım istemeye karar vermişler. Ancak Simurg’un yuvası, etekleri bulutların üzerinde olan Kaf Dağının tepesindeymiş. Oraya varmak için yedi dipsiz vadiyi aşmak gerekirmiş. Kuşlar, hep birlikte göğe doğru uçmaya başlamışlar. Yürülenler ve düşenler olmuş. Önce Bülbül geri dönmüş, güle olan aşkını hatırlayıp; papağan o güzelim tüylerini bahane etmiş oysa tüyleri yüzünden kafese kapatılmış); kartal; yükseklerdeki krallığını bırakmamış; baykuş yıkıntılarını özlemiş, balıkçıl kil bataklığını. Yedi vadi üzerinden uçtukça sayıları gittikçe azalmış. Altıncı Vadi “şaşkınlık”, yedinci vadi “yok-oluş” vadisiymiş. Kaf Dağına vardıklarında geriye otuz kuş kalmış. Simurg’un yuvasını bulunca öğrenmişler ki “Simurg Anka”, “Otuz Kuş” demekmiş. Onların hepsi Simurg’mus. Her biri de “Simurg”muş... Ve otuz kuş anlar ki aradıkları sultan kendileridir ve gerçek yolculuk kendine yapılan yolculuktur.

başlamak ve tüm insanları ıslah etmeyi istemektir. Ey dost, önce kendini ıslah et. Onlarla gezip dolaşırken hal ve hareketlerinle örnek ol. Böylece aydınlat onları. Onları kendine üstün tut, onlara tahammül eyle” (Epiktetos 2010: 132). “Bazı felsefi akideler yuttum diye hemen üstatlığa kalkışma, evvela yediklerini sindir, hazmet” (Epiktetos 2010: 140). Kendine sakın filozof deme. Kültürsüzlerin önünde derin ve önemli problemler açılırsa sus. Çünkü henüz sindiremediğin şeyi açıklamada senin için büyük bir tehlike vardır. Bir gün kimse çıkar da senin hiçbir şey bilmediğini ileri sürerse ve sen öfkelenmezsen o zaman filozof olaya başladığını anla. Çünkü koyunlar ne kadar yem yemiş olduklarını çobanlarına gidip göstermezler, ama yedikleri yemi iyice sindirdikten sonra süt yün yaparlar. Sen de bilgisizlere özlü düşünceler sayıp dökme. İyice sindirmişsen bunları davranışlarınla göster” (Epiktetos 1967: LXXIII, 42). Dolayısıyla felsefe bizi bize bildiren, bilgelğe sevk eden bir arayış olmak bakımından salt bir kurgu değil bir yaşam biçimi olmak bakımından eylemek ve yapmakla ilgilidir. Şu halde felsefe bir tür yaşam bilgelği ve mutluluğun kaynağı olmak bakımından insanın duygu, akıl, eylem, değer gibi tüm yönlerini içine almaktadır. Öyle ki Epiktetos açısından bilgelik yolunda ilerlemek, acıdan, kaygıdan, korkudan kurtulmak, yani bir tür arınmak demektir. Çünkü iyinin ve kötünün ne olduğunu bize bildiren ancak kendi ahlak bilincimizdir ve bu da ne olduğumuzla ilgilidir. Böylesi bir bilinç ise erdemli olmamamızın koşuludur. İnsan ancak kendi gücüyle erdemli olabilir ve böylelikle mutluluğa ulaşabilir. Yaşamda en yüksek amaç olan erdem ise doğaya uygun yaşamaktır. Doğaya uygun yaşamaksa kişinin kendisiyle uyumlu olmasıdır. Bu amaca varan kişi mutluluğa da erişmiş olur.

Görüldüğü üzere Epiktetos için felsefe bir uğraşından çok kişinin kendini kurtarması, dinginliğe ulaşmasının bir yolu olarak

görülmektedir. Felsefeyle mutluluk ve erdem arasında doğrudan bir ilişki söz konusu olmakla birlikte, felsefe en temelde bize kim olduğumuzu da bildirmektedir. Bu bakımdan felsefe bir yanıyla sınırlılığı bir yanıyla aşkınlığı göstermektedir. Çünkü felsefe insana istekleri düzene sokmayı, düşünceleri iyi kullanmayı ve Tanrısal olanın yolundan gitmeyi öğretir. Bilge kişi zenginliği, yaşama sevincini, hazzı hor görmez. Ancak bunlardan kolayca vazgeçmesini de bilir. Bilge zengin olabilir, ama hiçbir zaman zenginliğin kölesi olmaz.

Kaynakça

- Aristotle (1933), *Metaphysics* (trans. By H. Tredennick), Harvard Uni. Pres., Loeb Classical Library.
- Epiktetos (1967). *Düşünceler ve Konuşmalar*, (Çev. Burhan TOPRAK), İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- Epiktetos (2010). *Düşünceler ve Sohbetler*, (Çev. Cemal SÜER), Kaknüs Yay., İstanbul.
- Gökberk, Macit (1990). *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Küyel, M. T. (1976). *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eylemi*. Ankara.
- Laertios, Diogenes (2010). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, (Çev. Candan ŞENTUNA), YKY, İstanbul.
- Peters, Francis E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, (Çev. Hakkı HÜNLER), Paradigma Yay., İstanbul.
- Platon (2009). *Diyaloglar*, "Theaitetos", (Çev. Macit Gökberk), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Platon (2007). *Symposion*, (Çev. Eyüp Çoraklı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Thilly, Frank (2007). *Felsefenin Öyküsü Yunan ve Ortaçağ Felsefesi*, (Çev. İbrahim ŞENER), İzdüşüm Yay., İstanbul.
- Topakkaya, Arslan (2009). "Stoa Etiğinin Temel Kavramları",

Felsefe Dünyası, S. 49, ss.56-68, Türk Felsefe Derneği Yayını, Ankara.

Topakkaya, Arslan (2012). ""Felsefi Bilgelik ve (Evren Karşısında) 'Hayranlık Duyma' Kavramları Arasındaki İlişki Üzerine", *Kaygı, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S. 18, ss. 93-100, Bursa.

Zeller, Eduard (2008). *Grek Felsefesi Tarihi*, (Çev. Ahmet AYDOĞAN), Say Yay., İstanbul.

Ülken, H.Z. (1963). *Felsefeye Giriş*, I. Kısım, Ankara Üni. Basımevi, Ankara.

EPICTETUS AND DESCARTES ON WILL AND INWARD-TURNING

Geoff BOVE*

Turkey, as we know, is home to the birthplace of philosophy, Miletus, and the cities of Asia Minor have no little significance in the ancient world's contributions to philosophy and culture. Heraclitus worked in Efes, Anaxagoras hailed from Klazomanae near Izmir, the great Aristotelian commentator Alexander, was born in Aphrodisias, an hour south of Pamukkale. Chrysippus was from Soli, near what is now Mersin, Aristotle did biological research in Assos, Galen worked on anatomy and psychiatry in Bergama, Hippodamus of Miletus, was the first city planner, Herodotus, the father of history was from Bodrum, or Halicarnassus.

The list goes on and on, including Hierapolis, the birthplace of the slave Epictetus, who was certainly born here around 55 AD, although he was sold as a slave to Nero's Secretary Epaphroditos, spent his youth in Rome and was educated there by the Stoic Musonius Rufus. After Domitian exiled philosophers from Rome in 93 AD, Epictetus taught for the rest of his life in Nicopolis, Greece. It is noteworthy that another philosopher, the great Neoplatonist commentator Simplicius, who wrote an important commentary on Epictetus, was from Cilicia, whose Roman capital was Tarsus (in 8th Century BC it was Adana). Simplicius' commentary on Epictetus is his only treatment of Stoicism, and Arrian's accounts of Epictetus' thoughts, in the *Discourses* and the *Handbook* the only extended non-fragmentary writings on stoicism. The popular appeal of Epictetus in the ancient world is well known. Andrew Mason in *The Philosophy*

* Doç. Dr. Geoff BOVE, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.

of *Epictetus*, co-edited with Dory Scaltsas, presents the following view of the Christian thinker Origen, who along with Plotinus, studied under Ammonius Saccas at Rome:

Origen, writing in the early third century, when Platonism had already replaced Stoicism as the dominant philosophical school, wrote 'while Plato is only in the hands of those reputed to be scholars, Epictetus is admired by ordinary people who have the urge to be benefited (*Contra Celsum* VI.2).¹

Following Richard Sorabji,² I will suggest that Simplicius may have been¹ struck by some very important ideas that emerge in the thought of Epictetus, ideas that were very important to the Neoplatonists, namely his ideas about *proheiresis* (will) and *epistrophe* (inward reflection). Sorabji notes that the following passage in the *Discourses* contain six technical terms taken over by the Neoplatonists³:

You have no fine habit, you offer neither attention (*prosoke*), nor reflection (*epistrophe*) on yourself and watchfulness (*parateresis*), [which asks] 'how am I treating (*khresthai*) the appearances which fall on me—as nature requires, or contrary to nature? How am I answering them—as one should, or not as one should? Am I saying (*epilegein*) to what is not a proper object of *proairesis* (*aproaireta*), 'you are nothing to me'? *Discourses*, 3.16.15.

¹ Quoted in *The Philosophy of Epictetus*, eds. Mason and Scaltsas, Oxford University Press, 2007:1.

² Sorabji, R., "Epictetus on *proairesis* and the Self," *The Philosophy of Epictetus*, eds. Mason and Scaltsas, Oxford University Press, 2007:87-98.

³ *ibid.* 94 ff.

This is exemplary Epictetus, yet the Greek words indicated here all become standard terms in Neoplatonic accounts of the self and he inward-turning that Plotinus advocates in seeking a return to the one. Consider Plotinus:

To grasp what is within us, we must turn our perspective faculties inward, focusing their whole attention there...we...must close our senses to all the noises that assail us...and preserve the perceptive power of the soul pure and ready to attend to tones that come from above.
Enneads V.1.12

Sorabji points out, *pace* Charles Taylor,⁴ that the idea of inward turning so important in Cartesian philosophy, originates not in the philosophy of Augustine, but as Augustine clearly acknowledges, in the philosophy of Plotinus. Here is what Augustine says in the *Confessions*:

And being admonished by [the works of the Platonists] to return into myself, I entered into my inward soul ... And I entered, and with the eye of my soul...saw above the same eye of my soul and above my mind the Immutable Light. It was not the common light, which all flesh can see... *Confessions* VII.10.16

Yet we need to keep in mind what we have just observed, that this Neoplatonic idea of inward-turning seems to trace back to the passage of Epictetus just quoted. I have already traced the route that Sorabji suggested contra Taylor about the origins of the idea of *epistrephein* or inward turning. I want to explore this just a little further. To see how important this idea

⁴ Taylor, C., *Sources of the Self*, Cambridge University Press, 1989; cf. Sorabji *op. cit.* 97.

is in the history of western thought, we can consider briefly this passage from Descartes' *Discourse on the Method for Seeking Truth in the Sciences*:

as soon as my age permitted me to leave the supervision of my professors, I completely stopped the study of letters, and, resolving not to look any more in any other science except one which could be found inside myself (*Discourse on the Method*, I)

One can hardly escape the Epictetian flavour of this passage – not from the perspective of moral relativism that Descartes is struggling with,⁵ but rather from the very important idea, that which really makes Descartes the father of modern philosophy – the idea that somehow the truth may be found, not a la Plato – in the Formal world, nor a la Aristotle, nor a la revealed religion, in the mind of god alone, but literally, in the self. This is certainly the sense we get from the piece of Epictetus already cited. I'll restate it here:

You have no fine habit, you offer neither attention (*pro-sokhe*), nor reflection (*epistrophe*) on yourself and watchfulness (*parateresis*), [which asks] 'how am I treating (*khresthai*) the appearances which fall on me—as nature requires, or contrary to nature? How am I answering them—as one should, or not as one should? Am I saying (*epilegein*) to what is not a proper object of proairesis (*aproaireta*), 'you are nothing to me'? Epictetus, 3.16.15.

⁵ For an extended treatment of Descartes' similarities and differences with Stoic philosophy, see Rutherford, D., "On the Happy Life: Descartes vis a vis Seneca," in *Stoicism, Traditions and Transformations*, eds. Strange and Zupko, Cambridge University Press, 2004: 177-197.

If Epictetus is in fact saying that inward reflection (*epistrophe*) is the key to self-understanding and happiness, then he anticipates Descartes in this mode. Sorabji has made the point that perhaps the first expression of inward reflection is to be found much earlier, in the fragments of Heraclitus of Efes. Sorabji says the following:

Heraclitus says, fragment 10 1, Diels-Kranz, 'I went in search of myself ', and, fragment 45, 'You would not by traveling every path find the furthest limits of the soul, so deep is its logos.' If this logos includes the universal truth that he also calls logos in fragments 1 and 2, he will have anticipated the view that truth is there to be found within.⁶

Yet there are distinct differences, it seems to me. Epictetus does not seek the logos of the universe in himself, he seeks to protect himself from becoming too entangled in it, he seeks a way not to be overwhelmed by it. The Neoplatonist believes that he is an expression of the universe, and this might more in line with Heraclitus' insight. The Cartesian idea, despite Descartes' thin attempts to credit god with all of the truth within him, is clearly a different project, one perhaps quite closer to Epictetus. Descartes really is asking, in his inward turn, despite differences in the mechanics of will, how can I appropriate my will and my choices, how can I find truths on my own, that allow me to navigate the universe successfully? Here is Descartes:

our will tends to follow or to fly away from only those things which our understanding has represented to it as good or bad. So in order to act well

6 Sorabji, *op. cit.* 97-98.

it is sufficient to judge well, and to judge as well as one can is sufficient to enable one to do one's best, that is, to acquire all the virtues, along with all the other benefits which one can get, and when one is certain that that is the case one could not fail to be content. (*Discourse on the Method*, 3)

In this text, we see the development of a very important notion in the history of philosophy, that of a will which responds to an understanding, that which is capable of making choices based on whether the understanding tells the will that an object is good or bad. Descartes' famous search for an indubitable truth – culminating in his famous statement "*cogito ergo sum*," is an attempt to ensure that the willing subject wills correctly. This willing subject, is vital to the 17th century perspective on moral responsibility. Only if we have a will which can choose to do or not do, can we be morally responsible for our actions, and only in such a context can the ideas of praise and blame, punishment and reward make any sense. Nietzsche, in criticizing ascetic ideals in the *Genealogy of Morals*, goes as far as to deny the existence of the willing subject. It is simply a mistake says Nietzsche to think about human action in this way. We are, wills-to-power, expressions of action, than willing subjects:

will, is nothing but [an expression of force], willing, acting itself—and it cannot appear as anything else except through the seduction of language... which understands and misunderstands all action as conditioned by something which causes actions, by a "Subject." ... popular morality separates strength from the manifestations of strength, as if behind the strong person there were an indifferent substrate, which is free to express strength or not. But there is no such substrate; there is no

"being" behind the doing, acting, becoming. (*Genealogy of Morals*, I,13)

Descartes' ideas on will may on the surface appear to be compatible with those of Epictetus, but there are significant differences, most notably that for Epictetus, the only thing we can really possess that is good, is the will itself :

[Zeus has] given you a small portion of [the divine] this faculty of pursuing an object and avoiding it, and the faculty of desire and aversion, and, in a word, the faculty of using the appearances of things; and if you will take care of this faculty and consider it your only possession, you will never be hindered, never meet with impediments . (*Discourses* I.1)

Whereas Descartes wants to ensure that the will wills correctly in order to obtain external benefits, Epictetus sees the will as the only benefit. Descartes seeks a plan of action to obtain goods in pursuit of happiness, and in this he resembles Aristotle more than Epictetus. Compare the use of prohairesis in Aristotle with that of Epictetus. For Aristotle, prohairesis is a deliberative choice to follow a course of action towards a perceived good. Says Aristotle, "such an origin [of action] is a human being"⁷ We are prohairetic when we cease deliberation, and choose a course of action. Says Sorabji, "This, I think, is why the prefix pro is appropriate for Aristotle's proairesis: the policy decision is taken in advance of action."⁸

For Aristotle we are moral beings because we deliberate and because we initiate motion; Alexander of Aphrodisias points

⁷ *Nicomachean Ethics*, 1139b4–5

⁸ Sorabji, op. cit. 91

out in his text *On Fate* that we are not determined, but rather free because we have deliberation by nature, and this deliberation would be unnatural in a deterministic world, running counter to that most fundamental of Aristotelian principles – nature does nothing in vain. We do not deliberate about things that we cannot change in this perspective. Says Alexander,

we do not deliberate about the eternal things or about the things which are agreed to come to be of necessity – because no advantage would come to us from deliberating about them. And neither do we deliberate about the things which do not come to be of necessity but depend on some other people, because there is not any advantage to us from deliberation about these things either. (*On Fate*, XI)

The case is in some sense similar in Epictetus, except that Epictetus more strictly and strongly claims that very little is actually fully in our power. Moreover For Epictetus we actually *are* our *prohairesis*. That is for Aristotle *prohairesis* seems to be a choice based on understanding, yet for Epictetus, our actual conception of self is identified with *prohairesis*. Sorabji lists a number of uses of *prohairesis* in Epictetus all along the same lines:

You say ‘my father is making preparations against me’, or ‘they’ will fasten on me, or disease and lameness will impede me, 3.18.3; 4.5.23; *Handbook* 9. In each case, the answer is that it is not you who will be hurt, because it is not your *proairesis*. Why complain that your crockery is broken? You are not your crockery, but your *proairesis*, *Discourses* 4.5.12. Why take trouble about your physical

looks? You are not your flesh or hair, but your *proairesis*," *Discourses* 3.1.40.⁹

One could go deeper into the notion of *prohairesis* that Epictetus employs but it suits our purpose to say simply that in Stoic fashion, Epictetus advocates adjusting the will to accepting that, in perspective, no external circumstance is really fully within our control, and as such we need to adapt ourselves, our *prohairesis* to this fact so as not to be overwhelmed by our emotions.

The idea of will in Descartes, then is not to be confused with what we find in Epictetus – since for Descartes, the will is not our self, but rather a part of ourself that responds to another part of ourself – the understanding – that faculty which itself, in some mysterious fashion or other collects information from the five senses, allowing the will, again mysteriously, to initiate motion in the body. This of course we call the mind-body problem; in the *Crisis of European Science*, Husserl also would also indicate the huge problem of the self in the Cartesian *epoche*. This does not exist in Epictetus, yet the spirit and impact of his Stoicism on modern philosophy is evident in this passage from Descartes, with which I will conclude:

For since our will has a natural tendency to desire only things which our understanding represents as in some way possible, it is certain that if we think about all the good things which are outside of us as equally distant from our power, we would no more regret missing those whose loss appears due to our birth, when we are deprived by no fault of our own, than we would regret not possessing the kingdoms of China or Mexico. By making, as the saying goes, a virtue of necessity, we would

⁹ Quoted in Sorabji *op. cit.*, 87-88.

not desire health when we are sick or freedom when we are in prison, any more than we now desire to have either a body made of some material as incorruptible as diamonds or wings to fly, like the birds. (*Discourse on the Method*, II)

EPIKTETOS'UN İNSAN ANLAYIŞI

Mustafa GÜNAY*

Giriş:

Hierapolis'te doğmuş olan ve Stoa felsefesinin son döneminde yer alan en önemli filozoflardan biri olarak kabul edilen Epiktetos, Sokrates gibi yazılı eser bırakmamıştır. Ancak öğrencilerinden birisi onun düşüncelerini kaleme alarak günümüze kadar gelmesine katkıda bulunmuştur. Epiktetos'un felsefesinin nasıl bir insan anlayışına dayandığını, bazı yönleriyle ortaya koymaya çalışacağım. Ama onun insan anlayışına geçmeden önce, kısaca stoa felsefesinin temel özelliklerine ve Epiktetos'un felsefe anlayışına değinmek yerinde olur diye düşünüyorum.

Stoacılık ve Temel Özellikleri

Stoacılığın en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Epiktetos'un felsefe anlayışını ve insan görüşünü ele almadan önce, kısaca Stoacılık hakkında bazı şeyler söylemek yerinde olur. M.Ö. 4. yy ile M.S. 2. yy arasındaki yaygın bir felsefe akımı olan ve birçok düşünürün katkılarıyla meydana gelmiş olan Stoa felsefesi, çoğunlukla üç döneme (ilk, orta ve geç Stoa) ayrılarak ele alınır. Her dönemin kendine özgü problemleri ve temaları bulunmakla birlikte, tümünde stoa felsefesinin genel çizgisi devam etmektedir. Stoacılığın ideal ve pratik amacı, yani kişisel mutluluk ahlakının kurulması, Stoa felsefesinin üç dönem boyunca geçirdiği evrim içinde temel anlayış olma özelliğini korumuştur. Felsefenin üç temel alanda ele alındığını görebiliriz: mantık, fizik ve ahlak. Özellikle son dönem (Roma Stoası) ahlaki yön daha belirgin bir duruma gelmiştir.

* Yard. Doç. Dr. Mustafa GÜNAY, Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı.

Özellikle Herakleitos'un felsefesinden etkiler taşıyan Stoacılık'ta, oluş, logos'a, yani evrensel akıl'a göre meydana gelir. İnsanın da evrensel akıldan/logostan pay alması söz konusudur. Stoa felsefesinde mutluluk ve iyi yaşamak için doğaya uygun olma zorunluluğu söz konusudur. Doğaya göre yaşamak, aynı zamanda evrensel akla, logosa göre yaşamak demektir. Stoa felsefesinde insanın kendisinin efendisi olması gerektiği düşüncesi belirgindir. İnsan mutluluk ve dinginlik için, dış koşullara göre değişmemeli, sabırlı olmalı ve hayatın karşısına çıkardığı acılara katlanmalıdır.

Stoa felsefesinde yer yer kaderci düşüncelerle karşılaşsak da, Stoacılığın belirlenimci bir evren düşüncesinden yola çıkarak, özgürlükçü bir ahlak anlayışı ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Epiktetos gibi diğer Stoacı filozoflar da insandaki akıl ve iradeye büyük önem vermişlerdir. Stoa felsefesinin etkileri düşünce tarihinin sonraki dönemlerinde ve birçok filozofta görülebilir. Bir örnek olarak, Kant'ın ödev ahlakının stoacılıktan etkiler taşıdığını söylemek mümkündür.

Epiktetos'un Felsefe Anlayışı

Epiktetos, felsefeyi kuram-eylem birliği içinde ortaya koyan bir anlayışa sahiptir. Onun felsefeyi insan yaşamı ve eylemleriyle ilişkili olarak kavradığını söyleyebiliriz. Düşünce ve bilginin hayata aktarılması, hayatla bütünleşmesi gerektiğini belirten Epiktetos, bu konuda şunları söyler: "Bu nedenle filozofların bize en büyük öğütü, öğrendiklerimizi sırf öğrenmiş olmakla yetinmemek ve çalışmalarımızı kendimizce artırarak bildiklerimizi hayata geçirmektir. Fakat biz sürekli doğayla uyumsuz davranışları öğrendiğimiz için, hayata geçirdiklerimiz de onlar oluyor. Eğer öğrendiğimiz doğruları hayatımızda uygulamazsak, başkalarının felsefesini yorumlayan birer geveze olmaktan öteye geçemeyiz." (Epiktetos 2010: 201)

Görüldüğü gibi Epiktetos için felsefe yaşam içindir, bu nedenle bir doğrunun yalnızca öğrenilmesi yetmez, önemli olan onun hayata uygulanmasıdır. Düşünce ve bilgilerin hayata uygulanabilmesi ise rastlantısal ve keyfi biçimde değil, ancak belirli kurallar çerçevesinde mümkündür. Bu nedenle Epiktetos, felsefenin kuralların uygulanmasıyla ilgili yanına büyük önem verir. Ona göre, "LXXX. – Felsefenin en önemli bölümü kuralların uygulanmasını anlatan bölümdür. Örneğin: Hiç yalan söylememelidir. İkinci bölümü bunun ispatını gösterendir; neden yalan söylememeli? Üçüncüsü ise bu ispatların delillerini vererek, bir ispatın ne olduğunu ve onun gerçekliğini ve kesinliğini gösteren bölümdür ki delil, sonuç, zıtlık, çelişme, gerçek, çürüklük gibi türlü terimleri anlatır ve açıklar. Üçüncü bölüm, ikincisi için ve ikincisi birincisi için zorunludur. Ama hepsi için zorunlu olan birinci bölümdür ve orada durmak gerekir. Genellikle bu düzeni tersine çevirir ve yalnız üçüncüsüne önem veririz. Bütün çabamız, bütün incelemelerimiz üçüncüsü için; delil ve ispat için olur. Ve birinciyi, uygulama olan bölümü unuturuz. Böylece gerekince yalan söylemekten çekinmeyiz. Buna karşılık yalan söylememek gerektiğini her zaman iyice ispata hazırız." (Epiktetos 1994: 45)

İnsanın felsefenin ortaya koyduğu kurallar çerçevesinde yaşamını ve eylemlerini doğru biçimde düzenleyebilmesi için yalnızca felsefe bilgisi, felsefeyle yüzeysel bir tanışma yeterli değildir. Bu noktada kişinin, hayatı ve dünyayı değiştirip düzeltmeden, değiştirmeden önce kendisinde bir düzeltme yapması gerekir. Bir başka deyişle başkasından ve dünyadan önce kişinin kendini düzeltmesinin gerekli olduğunu söyleyen Epiktetos bu konuda şöyle der: "XXVIII. – Bizi ezen şey, felsefeyi dudaklarımızın ucu ile tadar tatmaz, hemen lider rolü oynamaya çıkmak, başkalarına faydalı olmayı düşünmek ve dünyayı yeniden düzeltmek isteyişimizdir. Hey dostum! İlk önce kendini düzelt.

Ondan sonra insanlara, felsefenin yola koyduğu bir adam göster. Soydaşınla; yer, içerken, gezip dolaşırken kendi örneğinle onları aydınlat.”(Epiktetos 1994: 109)

Epiktetos'ta kuram-eylem bağıntısı, aynı zamanda değer-eylem bağıntısını da içerir. Bu nedenle o felsefenin söylemsel yönünden çok eyleme dönük önünü vurgular: “XXIV. – pek çok yiyeceği olduğu halde yiyemediği için sıksa, cılız kalan kimse-lere benzeriz. Güzel ahlak kurallarımız vardır. Ama bunlar laf etmek içindir, uygulamak için değildir. Davranışlarımız sözle-rimizi yalanlar.. Adam değiliz. Filozof rolü oynamak isteriz. Yük bizim için çok ağırdır. Bu; tıpkı iki kiloluk yükü taşıyacak gücü olmayan bir adamın Aias'ın taşını yüklenmeye girişmesi gibidir.”(Epiktetos 1994: 83)

Epiktetos'un İnsan Anlayışı

Epiktetos'un felsefesinde ahlaki yön belirgindir. Öğrencile-rinin kaleme aldığı düşüncelerinin bir yaşama ve ahlak felsefesi özelliği taşıdığını saptamak mümkündür. Kişiye dünyada izle-yeceği yolu ve nasıl yaşaması gerektiğini gösteren düşünceleri-nin temelinde belli bir insan doğası anlayışının bulunduğunu söyleyebiliriz. Burada sorulması gereken soru da ortaya çıkar: Epiktetos'a göre insan nedir, nasıl bir varlıktır, onun doğasının temel nitelikleri ve belirleyicileri nelerdir? Bu soruya önce kı-saca bir cevap verirsek, şöyle diyebiliriz: Epiktetos için insan, akıl sahibi ve ölümlü bir varlıktır. Akıl, insanı hayvanlardan ayıran bir yetenektir. İnsan kişiliği, akla dayalı eylemlerle ku-rulur, akıldışı eylemlerle bozulur.

İnsan hakkındaki bu temel saptamaları yaptıktan sonra, Epik-tetos'un düşüncelerinde insan doğasına ilişkin anlayışının izini sürebiliriz.

Epiktetos, insan doğasının özelliklerini anlama konusunda bir güçlüğü dikkati çekerek, akıl bağlamında insan ile diğer can-

lılar arasında bir karşılaştırma yapar: "İnsan doğasının özelliklerini anlamamız çok kolay bir iş değil. Çünkü insan, akıl sahibi ve ölümlüdür. Akıl yeteneğimiz bizi kimlerden ayırır? Yabani canavarlardan, koyunlardan ve benzeri hayvanlardan. Öyleyse yabani bir canavarın yaptıklarını yapmamaya özen gösterin. Fakat bunları yaptığınız zaman insan kişiliğinizi yitirtirsiniz; bu kişiliğe sahip olarak vermiş olduğunuz sözü yerine getirmemiş olursunuz." (Epiktetos 2010: 199)

Görüldüğü gibi Epiktetos'a göre insanın kendini diğer canlılardan ve hayvanlardan ayırt eden akla göre eylemesi gerekir. Akla uygun eylememenin insanı insan olma durumundan uzaklaştırması, bir başka deyişle insan kişiliğinin kaybolması söz konusudur. Bu noktada Epiktetos'un akıl yetisini/akılsallığı etik değerler, en başta da iyilik kavramı temelinde düşündüğünü söylemek mümkündür. Akıl ve erdemler arasında kurulan bağıntıyı onun şu sözlerinde görebiliriz: "İnsan doğası nedir? Asıp kesmek, can yakmak, haislere kapatmak ve öldürmek mi? Hayır. İnsanın doğası iyiliktir, öteki insanlarla işbirliği yapmaktır, onların iyiliğini istemektir. Bu durumda, ister kabul edin ister etmeyin (insan) akıl dışı davrandığı sürece kötü bir durumdadır." (Epiktetos 2010: 499)

Epiktetos'a göre akıl, insanın temel varlık koşulu olduğu için özen gösterilmesi gereken bir şeydir. Burada insanın varoluşunda ve yaptığı eylemlerde akla dayalı hareket edilmesi doğrultusunda unutulmaması gereken bir ilke söz konusudur. Bu konuda Epiktetos şöyle der: "LXXIV. – yürürken bir çiviye basmamaya, ayağının burkulmamasına özendiğin gibi, varlığının en temelli yönünün kisası seni yöneten aklın da çarpılmamasına özen. Hayatımızın her hareketinde bu kurala uyarsak her şeyi daha güvenle yapmış oluruz." (Epiktetos 1994: 38)

Epiktetos, insanın kendini bilmesine büyük önem verir. İnsan kimdir sorusu onun için temel sorulardan biridir. Epiktetos

insan kimliğinin temel unsurları arasında akılla birlikte irade ve yeryüzü yurttaşlığı(ya da dünya vatandaşlığı) kavramına da yer verir. "Kim olduğunuzu bilin. İlk olarak bir insansınız ve insan, iradesinden daha büyük yeteneği olmayan bir varlıktır; öteki her şey bu iradeye boyun eğer; bu irade kendini kölelikten kurtararak özgürlüğe kavuşturacak kadar güçlüdür. Daha sonra akıl yeteneğinizin sizi hangi varlıklardan farklı kıldığını bilin. Bu yeteneğiniz sizi yabancı varlıklardan ve öteki hayvanlardan ayıran bir yetenektir. Daha sonra, yeryüzünün bir yurttaşı ve parçası olduğunuzu bilin; buraya bir hizmetçi olarak değil bir kural koyucu olarak geldiğinizin farkına varın. İçinizdeki tanrısal gücün ne olduğunu anlayarak yaşamınızda başına gelenleri ve karşılaştığınız şeyleri onun size verdiği destekle tanıyın, anlayın." (Epiktetos 2010: 204)

İnsan, Epiktetos tarafından iradesinden daha büyük yeteneği olmayan bir varlık olarak tanımlanmaktadır. İrade kavramı onun felsefesinin de temel kavramlarının başında gelir. İrade, insanı özgürlüğe kavuşturma ve kölelikten kurtulma konusunda bir güç olarak anlaşılır. Bu noktada Epiktetos'un özgürlükten ne anladığı sorulabilir. Onun özgürlük kavramını iyilik ve kötülük kavramlarıyla ilişkili olarak ele aldığımız görürüz. "Hayatını istediği gibi yaşayan; zorlamalara, engellemelere ya da herhangi bir güce bağımlı olmayan; eylem yönelimleri sınırlandırılmayan; arzuladıklarını elde eden ve kaçındıklarından uzak kalmayı başarabilen kişi özgürdür. Yanlış içre yaşamayı kim ister? Hiç kimse. Aldanarak, hatalar yaparak, adaletsiz, ahlaksızca, alçakça ve hoşnutsuz yaşamayı kim ister? Hiç kimse. Öyleyse, kötü insanların hiçbirisi istedikleri gibi yaşamıyor ve bu nedenle özgür değil. Kim üzüntülerle, korkularla, kıskançlıkla (hasetle), acınacak bir halde, arzuladıklarını elde edemeyerek ve kaçındıklarından uzak kalamayarak yaşamak ister? Hiç kimse. İmdi, kötü kimselerin arasında üzüntü ve korku duyma-

dan, kaçındıklarından uzak ve arzuladıklarını elde ederek yaşayan birini bulabilir miyiz? Hayır. Bu nedenle (kötü kimseler) özgür olamazlar.” (Epiktetos 2010: 471) Bir başka yer de Epiktetos, özgürlük ve insanın arzuları arasında kurduğu ilişkiyi şöyle ifade eder: “Çünkü özgürlük, arzulanan şeylerin elde edilmesiyle değil arzuların kontrol altında tutulmasıyla elde edilebilir.” (Epiktetos 2010: 511) Epiktetos yalnızca dışsal şeylere yönelik arzuları değil, içe yönelik arzu ve istekleri de göz önüne alır: “Bizi alçaltıp başkalarının boyunduruğu altına sokan arzuların yalnızca güç (mevki) ve servet olmadığını; aynı zamanda dinginlik, aylaklık, bilgilenme ve gezip dolaşmaya duyulan arzuların da buna sebep olduğunu unutmayın. Daha açık konuşmak gerekirse, dış dünyadaki şeylere duyduğumuz saygı bizi başkalarının boyunduruğu altına sokar.” (Epiktetos 2010: 518)

Epiktetos diğer stoa filozofları gibi dış dünyadaki nesneler ve olaylar karşısında insanın akıl ve irade gücüyle özgürlüğünü ve mutluluğunu koruyabileceğini düşünür. Bu nedenle en zor koşullarda bile iç dinginliği ve özgürlüğü insanın elindedir. Epiktetos dünya ve hayat karşısında, gerçeklik karşısında insanın düşünme ve algılama biçiminin önemini vurgular. Bu konuda felsefe tarihinde iz bırakmış sözlerini hatırlamak yerinde olur: “X. - İnsanları üzen eşya ve olaylar değil, ama bunlar yönünde edindikleri düşüncelerdir. Örneğin ölüm bir yıkım değildir. Bir yıkım olsaydı, Sokrates’e de böyle görünecekti. Ama ölümün bir yıkım olduğuna inancımız, işte asıl yıkım budur. Bunun içindir ki, üzüntülü, yasılı olduğumuz zaman kendimizden başkasını; düşünce ve inançlarımızdan başkasını suçlandırmamalıyız.” (Epiktetos 2010: 18)

Epiktetos, insanın dünyadaki konumunu şöyle açıklar: insan, buraya bir hizmetçi olarak değil, bir kural koyucu olarak gelmiştir. Her ne kadar belirlenimci bir dünya tasarımları olsa da stoa felsefesinde ahlaki özgürlük düşüncesi ön plandadır. Bu

özellik Epiktetos'un felsefesi için de geçerlidir. Ancak özgürlük düşüncesinin ahlaki temellendirilmesiyle birlikte politik boyutu da göz ardı edilmez. İnsanı evrendeki yerini gözeterek ele alan Stoa felsefesinde ve Epiktetos'ta kozmopolis kavramının önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

Stoa felsefesinde insan yeryüzünün bir yurttaşı ve parçasıdır. Dünya vatandaşlığı kavramı stoa felsefesinin kültür ve düşünce tarihine bıraktığı en önemli felsefi miraslardan biridir. Stoacı için vatan artık site değil dünya olarak görüldüğünden, bu anlayışın sonucu olarak "dünya yurttaşlığı" kavramı ortaya çıkmaktadır. Anayasası doğa yasası olan bu dünya devleti, bütün insanlığın ve tanrıların da içinde yer aldığı bir kozmopolistir. Böylece, felsefe tarihine ilk kez "insanlık" ve aynı bağlamda "insancılık" (hümanizm) kavramları getirilmiş olmaktadır. Ve yine aynı şekilde doğa yasası karşısında her insanın eşit olduğu görüşünü ortaya koymasıyla, Stoacılık, insan ve onun evrendeki yeri hakkındaki görüşleriyle bir çığır açmıştır denilebilir. Gerçekten de, Stoacılığın en önemli mirası; adaletin, hukukun uzlaşım sal bir şey olmadığı, onun evrensel aklın (Logos) ifadesi olarak dayanağını insan doğasında bulan evrensel bir ilke olduğudur. Bu görüş, daha sonraki dönemlerde işlenecek ve Batı uygarlığının hukuk anlayışı için önemli bir temel oluşturacaktır.

Cassirer'in de belirttiği gibi, Stoacı insan anlayışının en değerli yanı bu anlayışın insana hem doğa ile derin bir uyum duygusu vermesi hem de insanın doğadan ahlaksal bakımdan bağımsız olduğunu onaylamasıdır. Kendi deyimiyle, "Stoacı düşünür için bu düşünceler çelişik olmayıp birbiri ile içten bağlantılıdır. İnsan, kendini evrenle yetkin bir denge içinde bulur ve bu dengenin hiçbir dış güç tarafından bozulmaması gerektiğini bilir. Stoacı "sarsılmazlığın" (ataraksia) ikili özelliği buradadır. İşte bu Stoa kuramı, antik kültürü biçimlendiren en önemli güçlerden biri olmuştur."(Cassirer 1980: 19)

Sonuç ve değerlendirme

Genel olarak stoa felsefesinin ve özelde Epiktetos'un düşüncelerinin, pek çok bakımdan günümüz insanını ilgilendirdiğini ve yaşadığımız çağın sorunlarını anlama ve çözümleme konusunda bize yol gösterecek ipuçları içerdiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede bazı hususlara dikkati çekerek konuşmamı tamamlamak istiyorum.

Günümüzde tüketimin belirleyici olduğu bir kültürde ve dünyada yaşıyoruz. İnsanların eylemlerini belirleyen değer duygusu ve bilincinden çok, sahip olma arzusudur. Sahip olma arzusu ve çabası ise insanın, içinde yer aldığı nesneler, eşyalar ve olgular arasında kaybolmasına yol açmaktadır. Sahip olduğu ve tükettiği şeyler ölçüsünde varolduğu düşüncesiyle hareket eden insan, dünya ve hayat karşısında anlam ve değer sorunuyla yüzleşmekten de kaçınır görünmektedir. Bu nedenle anlamlı bir yaşamın nasıl mümkün olabileceği ve insan eylemlerine dayanak oluşturabilecek değerlerin neler olacağı şeklindeki sorular, Epiktetos'un düşüncelerini ve tutumunu yeniden düşünmeyi gerekli kılar. Onun ortaya koymuş olduğu yaşama anlayışı ve buna somut bir örnek oluşturan kendi hayat çizgisi, yalnızca felsefe tarihinin sayfalarında kapalı kalmamakta, etkileriyle, filozoflar arasında kurulan açık ya da gizil düşünce akrabalıklarıyla çağımıza da uzanmaktadır. Bu nedenle Epiktetos'un çağımızın insanına da seslendiğini söylemek mümkündür.

Epiktetos'un yapmış olduğu "insanın elinde olanlar-olmayanlar" ayrımı ve benzeri ayrımlar ve belirlemeler, günümüz insanının hayatına anlam arama ve özgürlüğünü temellendirme çabasında yol gösterici düşünceler içermektedir. İnsanın nesneler dünyasında kaybolduğu bir çağda, temsil ettiği değerler açısından Epiktetos, "sürüpgiden felsefe"nin önemli bir örneği olarak karşımıza çıkar. Antikçağın felsefe ve kültür dünyasında yetişen bilgelik örneklerinden biri olarak Epiktetos, hem dü-

şüncesiyle hem de düşüncesine uygun eylemleri ve yaşama tarzıyla önemini korumaktadır.

Günümüzde siyaset ve hukukun etik temellerinin kaybolması ve zayıflaması da önemli bir sorun olarak karşımızdadır. Bu noktada Stoacıların ve Epiktetos'un ifade ettikleri "dünya vatandaşlığı" kavramı da, bugün ve gelecek açısından önemini ve değerini sürdüren bir kavram ve ideal olarak düşünülebilir. Yalnızca siyaset ve hukukla ilgili sorunlarla ilgili olarak değil, aynı zamanda doğa ve ekolojiyle ilgili olumsuz gelişmeler ve tehditler bağlamında da stoa felsefesindeki ve Epiktetos'taki insan-doğa ilişkisinin kavranılma biçimi, doğaya uygun yaşama düşüncesi, insanın doğayla ilişkisini ve doğayı kavrama tarzını yeniden düşünmek gerektiğini hatırlatmaktadır.

İnsanın aklı/akılsallığı ile değerler arasında koparılmaz bağlar bulunduğunu ifade eden Epiktetos ve genelde stoa felsefesi, modern dönemde aklın giderek araçsallaştırılması sürecini göz önüne aldığımızda da, geçmiş çağlara ve kültürlere duyulan bir nostaljinin değil, dünyaya ve insanlığın geleceğine yönelik umutların ve değerlerin güçlü bir kaynağı olarak görülebilir. Bu nedenle felsefeyi yalnızca bir düşünme tarzı olarak değil aynı zamanda bir yaşama tarzı olarak gerçekleştirmenin mümkün olduğunu göstermiş olan Epiktetos'un felsefi mirasını, Anadolu'nun kültür toprağında işlemeyi ve geliştirmeyi sürdürmek bizlere düşen bir görevdir.

Kaynakça:

Epiktetos, *Düşünceler ve Sohbetler*, Çev. Burhan Toprak, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994.

Epiktetos, *Söylevler*, Çev. Birdal Akar, Şule Yayınları, 2010.

Ernst Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, Çev. Necla Arat, Remzi Kitabevi, 1980.

EPIKTETOS VE PROAİRESİS

Birdal AKAR*

Giriş Yerine

Yaşadığı yılların bu tarihe denk gelen günlerinde Epiktetos da aynı gökyüzüne bakıyordu; üzerinde bulunduğumuz toprağı o da yürümüştü ve antik kentin şurasında burasında gördüğümüz yapılarda bir köle olarak çalışmış, kimi taşları sırtında taşıyarak bu duvarlara o yerleştirmişti. Bir filozofu yenisinden düşünürken bu ayrıcalıklı duyguları da hissediyor olmak, bu projeyi tasarlayanlara bizi müteşekkik kılıyor.

Türk okuru Epiktetos'la ilk olarak Semiha Cemal'in tercüme ettiği ve 1932 yılında Millî Eğitim Basımevi tarafından yayınlanan bir François Thurot çalışmasıyla tanıştı. *Epictète* başlıklı bu minik kitap, ilki Epiktetos ve Stoa hakkında genel bilgiler içeren bir giriş yazısı, ikincisi ise "*Epiktetos Risalesi*" adı altında, *Enkheiridion*'un tercümesi olan iki bölümden oluşuyordu. Epiktetos bu kitapla birlikte Türkiye'de felsefeyle şu veya bu şekilde ilgilenen birçok kimsenin ilgisini çeker bir hâle gelmiştir. Bu çalışmanın ardından 1937'de, sanat tarihi profesörü Burhan Toprak'ın, *Enkheiridion*'un tamamı ve *Diathribai*'den (*Söylevler*) seçilmiş kısa metinlerden oluşan bir çeviri çalışması Maarif Basımevi tarafından yayınlanmıştır. Aynı derleme günümüzde de basılmakta olup daha sonraki yıllarda başka yayınevleri tarafından da aynı isim altında ve başka çevirilerle okura sunulmuştur. Bununla birlikte, Epiktetos'un *Düşünceler ve Sohbetler* adlı bir eserinin söz konusu olmadığını bilmekte yarar var.

Epiktetos'un, eserlerini bizzat kaleme almamış olduğu biliniyor. Günümüze ilk dört kitabı ulaşmış olan sekiz kitaplık *Söylevler* (*Diatribai*) ve tamamı ulaşmış olan *El Kitabı* (*Enkheiridion*), Epiktetos'un öğrencisi ve yakın dostu Arrianos tarafından ka-

* Arş. Gör. Birdal Akar, Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

leme alınmıştır. *Söylevler*'i Arrianos'un kaleme aldığı, kendisinin Roma döneminde yaşamış bir tarihçi ve hatip olan Gellius'a yazmış olduğu bir mektuptan açıkça anlaşılıyor. *Söylevler*'in girişinde yer alan bu mektubunda Arrianos kitabı kaleme alırken Epiktetos'un kendi kelimelerine elden geldiğince sadık kalmaya çalıştığından, konuşmaların hazırlıksız ve doğal bir üslupla yapıldığından vs. söz eder. Ancak mektupta en dikkat çekici olan, Arrianos'un şu sözleridir: *"Bunlar benim arzum dışında ve haberim olmadan insanlar arasında nasıl oldu da böyle yayıldı, bilmiyorum."* Arrianos ne yazık ki bu sitemli cümlelerin arkasını getirmeye yanaşmaz, bu olayın ayrıntıları konusunda bizi merak içinde bırakır. Bununla birlikte biraz düşünüldüğünde, çoğu antik çağ filozofu gibi Epiktetos'un da anlaşılma tarzını bu türden bir yayılmanın belirlediğini anlamak zor değildir. Daha da ileri gidersek bazı kimselerce kötümser sayılabilecek bir düşünce: Belki de o dönemin yazar ve düşünürleri yapıtlarını 'halk'tan korumanın yollarını arıyorlardı. Pythagoras'ın ve Aristoteles'in, halka açık ve halka kapalı dersleri olduğu biliniyor. Bu kaçınılan yaygınlaşmanın, diğer bir Epiktetos eseri olan *Enkheiridion*'un başına açtığı işler çok daha ilginçtir. Yine Arrianos tarafından kaleme alınmış olan bu kitapçık, *Söylevler*'de dile getirilen düşüncelerin daha eyleme dönük taraflarını, daha anlaşılır bir dille ifade ediyordu. Kilikyalı Simlikius tarafından yazılan tanıtma yazısıyla bilinir hâle gelen *Enkheiridion*, belki de sırf bu pratik tarafından dolayı Hristiyan dünyasında hızla yayılmış ve din adamları tarafından sahiplenilmişti.

PROAİRESİS

proairesis *eôs* *he*:

özgür tercih, niyet, amaç;

tasarı, biçim; kısım, bölük

proairesis Epiktetos'un düşüncesi boyunca birçok yerde, üzerinde belki de en fazla durmamız gereken kavram olarak kendisini sık sık belli eder. Stoacı olsun yada olmasın, bütün antik çağ düşünürlerinden farklı olarak Epiktetos'ta doğruluk, iyi, özgürlük ve yazgı üzerine düşünceleri anlama çabası bizi şu veya bu şekilde *proairesis* kavramına getirir. Bu konuda sırf Epiktetos'un düşüncelerinden söz etmek de kavramı irdelemek için bir yoldur ancak onun geçmişinden söz etmek burada yapmak istediğimiz iş için zorunludur.

Bilindiği kadarıyla *proairesis*, bir kavram olarak ilk kez Aristoteles tarafından başlı sonlu bir biçimde tartışma konusu edilmiştir. Aristoteles'ten Epiktetos'a kadar geçen sürede *proairesis* geniş bir araştırmanın konusu olarak göze çarpmaz. Aşağı yukarı beş yüz yıllık bu sessizlik, Epiktetos'un da tıpkı bizim gibi, öğrendiği ve öğrettiği *proairesis* ile ilk defa Aristoteles'te karşılaşmış olduğunu düşündürür. Her ne kadar, sözlük anlamları çok büyük farklılıklar içermeyen bu kavramın, o dönemin düşünce dünyasında olduğu kadar günlük yaşamında da etkili olması yerinde bir beklenti olsa bile, iki filozofun *proairesis*'leri arasındaki benzerlikler göz önünde bulundurulunca Epiktetos'un fevkalade iyi bir Aristoteles takipçisi olduğu sonucuna varmak olasıdır. İlk bakışta böyle bir değerlendirme Epiktetos'a yapılan bir haksızlık gibi görülebilir ancak hiç de öyle değildir. Titiz bir karşılaştırma sonucunda Epiktetos'un bu kavramı kendi doğasına ve *koinos nous*'a uygun bir biçimde ele aldığı, bu temelden hareket ederek kendine özgü bir şekilde ilerletip geliştirdiği görülecektir. Bu konuda söylenebilecek en yerinde sözlerle, birçok kavram gibi bu kavramın da Aristoteles tarafından ele alınma biçimi, onun bütün bir ilk çağ felsefesindeki ele alınma biçimlerini şu veya bu şekilde belirlemiş ve dolayısıyla bu, Epiktetos için de uyulması gereken bir kurala, minik bir geleneğe dönüşmüştür. Ancak bu tarzda yapılacak bir araş-

tırmanın sonunda, belki de Epiktetos'un iyi ve iyi niyetli bir Aristoteles takipçisi olduğunu ortaya koymak mümkün olacaktır.

Proairesis kavramı bütün yönleriyle *Nikomakhos'a Etik*'in üçüncü kitabında tartışılır. Aristoteles, erdem üzerine konuşurken, isteyerek ve istemeyerek yapılan eylemin ayrımını yaptıktan hemen sonra *proairesis*'i ele alır ve onunla öteki eyleme biçimleri arasındaki farkı ayrıntılı biçimde ortaya koyar. Buna göre *proairesis*

isteyerek yapılan bir şey gibi görünüyor, ama aynı şey değil; 'isteyerek yapılan' daha kapsamlı.[1111b.7-9]

Fakat yine Aristoteles'e göre, eylemde bulunanın karakteri bütün isteyerek yapılanlar arasında yalnızca *proairesis*'e bakarak belirlenir. Çocukların, hayvanların ve tepkiyle davranan yetişkinlerin de isteyerek yapılan eylemleri vardır ancak bunlarda *proairesis* görülmez. Öte yandan *proairesis*'in arzu, tutku, isteme veya kanı olduğunu söylemek de doğru olmayacaktır çünkü akıl sahibi olmayanlar da arzu ve tutkuya sahiptirler, sözgelisi hayvanlar. Dahası Aristoteles, *proairesis* ile arzuyu karşı karşıya bulur. Çünkü davranışta bulunan kişi ya *proairesis*'i ile ya da arzusuyla hareket etmektedir. İkisi arasında hangisi olduğunu belirleyen ise kişinin kendine egemen olup olmadığıdır: *proairesis* ile davranmak, kişinin kendine egemen olmasını gerektirmektedir.[1111b.15] Bu dediğimizi, *proairesis*'le belirlenen bir davranışın istemeye istemeye yapılan bir davranış olabileceğinden çıkarmak da mümkündür. (Aristoteles, bu örneği "daha büyük kötülükler korkusundan ya da iyi bir şey için yapılanlar"a veriyor. [1110a.5]) İsteme ve *proairesis* arasındaki bir diğer fark, istemenin olanaksızlara da yönelebilmesidir. Oysa *proairesis* olanaksıza yönelemez, daima elde bulunanlar arasından

birini seçmekle olur. Neden kanı olmadığına gelince, kanı bütün herşeyle ilgili olabiliyorken *proairesis* elimizde olanlarla ilgilidir ve kanı doğru ve yanlış diye ayrılıyorken *proairesis* doğru ve yanlış diye değil iyi ve kötü diye ayrılır. *Proairesis* bu söylenenlerden hiçbirini değilse nasıl bir *isteyerek yapılandır*, sorusuna Aristoteles *enine boyuna düşünülen* diye yanıt verir. Enine boyuna düşünme ile karar verdikten sonra isteyerek yaptığımız şeyler, ancak ve ancak elimizde olan *ef hemin*-bize düşen şeylerdir:

... dediğimiz gibi, insan, eylemlerin başlangıcı görünüyor; enine boyuna düşünme kişinin kendisinin yapabilecekleri konusundadır, eylemler de başka şeyler için yapılır. [1112a.33-36] ... o halde, *proairesis* nesnesi, elimizde olan şeyleri düşündükten sonra arzu edilen şey olduğuna göre, *proairesis* kendi elimizde olan şeylerin enine boyuna düşünülmüş arzusu olur ...[1113a.7-10]

Stoacılar arasında Epiktetos'tan başka, kavramımıza bu denli önemli bir yer ayırmış, daha doğru bir deyişle onu bütün düşüncesinin temel ilkesi hâline getirmiş bir filozof yoktur. Kendisinden önce sırf kelime anlamıyla ele alınıp yer yer değinilmiş olan olan bu kavram Epiktetos'ta adeta büyüyerek bütün düşüncüyü kuşatır ve neredeyse her konuşmasının en önemli cümlelerinde kendisine yer bulur.

Elimizde bulunan yapıtlarında adından bir kez olsun söz etmiyorsa bile bir Aristoteles izleyicisi olduğunu düşündüren Epiktetos, iyi ve kötüyü bütünüyle *proairesis*'te görmekle bize Aristoteles'in onun doğruluk ve yanlışlıkla değil, iyilik ve kötülükle nitelenmesi gerektiğini tespit etmesini hatırlatır. Epiktetos ve Aristoteles'in bu kavramı kullanma biçimleri arasında birçok benzerlik söz konusudur. Her iki filozofta da kavram etiğe, pratik akla dönük bir tartışmada ele alınır. Ancak Aristote-

les'teki *proairesis* Epiktetos'tan farklı olarak çok daha sıradan bir yer tutar. Yani Aristoteles'in *proairesis*'i asla moral karakterin tam da temeline yerleştirilmiş değildir. Aksine Aristoteles, bu kavramdan, ahlâklı davranışın ya da ahlâksız, her akıl sahibi varlığın kullanabildiği bir yeti olarak söz eder. Diğer bir deyişle Aristoteles'in *proairesis*'inin teknik bir yönü söz konusudur. İki *proairesis*'in en önemli benzerliğine gelince, her ikisi de de sözcüğü sözcüğüne *ef hemin*–bize düşen şeylerle ilgilidir ve dış dünyaya bir etkide bulunamaz. [1112a.19 vd.]

Gözden kaçırılmaması gereken en önemli noktalardan biri, kavramın Aristoteles'teki anlamının Epiktetos'ta fevkalade büyük bir değişime uğramış olduğudur. Aristoteles'te isteyerek yapılan bir eylem olarak düşünülen *proairesis* Epiktetos'ta 'görünümleri doğru kullanabilme yetisi' hâline gelir. Aristoteles'te *proairesis* eylem tasarısı üzerine enine boyuna düşünce sonrasında bir yargı olarak karşımıza çıkarken Epiktetos'un *proairesis*'den ayrı düşündüğü tek bir etik eyleminden söz edemeyiz. Epiktetos'a göre *proairesis* özgürlüğün belirlediği tek alandır. Bunun dışındaki hiçbir şey "bize düşen" yani hükmümüz altında değildir ve bu nedenle iyi veya kötü olamaz. İyi veya kötü olabilecek, dolayısıyla kişinin karakterinin iyi mi kötü mü olduğunu belirleyecek tek şey *proairesis*'tir:

Hayatını dilediği gibi yaşayan, zorlamaların, engellemelerin ya da herhangi bir gücün altında olmayan, eylemleri sınırlandırılmayan, arzuladıklarını elde eden ve kaçındıklarından uzak kalmayı başarabilen kişi özgürdür. [S. IV.1.1]

Veya:

Şeylerin bir kısmı bize düşendir (*ef hemin*), bir kısmı ise değil. Bir konuda karara varmak, bir şeye yönelmek, onu

arzu etmek veya ondan kaçmak bize düşendir, sırf kendi gücümüzle yapabildiğimiz bütün eylemler böyledir. Bize düşmeyenler ise (*ouk ef hemin*) sözgelişi beden, mal, ün ve onurdur. Bize düşmeyen şeyler, sırf kendi gücümüzle yapamadığımız eylemlerdir... [E. I.1]

Burada *bize düşen* ve *bize düşmeyen* ifadeleri (dilimize genellikle hükmümüz altında olan ve olmayan şeklinde çevrilmiştir) *prohairesis* tarafından belirlenebilen ve belirlenemeyen şeyleri anlatmak için kullanılır. Yani Epiktetos birçok yerde olduğu gibi burada da *prohairesis*'i doğrudan kullanmak yerine ima etmiştir. Durum böyleyse, iyilik ve kötülük hiçbir zaman onun etki etmediği yerde yani dış dünyada bulunamaz. İyilik ve kötülük daima *prohairesis*'tedir:

İyi nerededir? *proairesis*'te. Kötü nerededir? *prohairesis*'te. Bunların ikisinin de bulunmadığı yer, *proairesis*'ten bağımsız olan yerdir. [S. II.16-1]

Böylelikle, kişinin içinde bulunduğu dış dünyaya ait bir durumun kötülüğü söz konusu olamaz:

...görünümler aynı zamanda bize yöneltilmiş birer sorudur. Bir kimsenin oğlu öldüyse, cevabı ölümün *proairesis*'ten bağımsız olduğudur, bu nedenle kötü olamaz. Bir kimse oğullarından birine mirasından hiç pay etmedi, bu konuda ne diyorsun? Bu olay *proairesis*'imden bağımsızdır, bu nedenle kötü değildir. ... Aynı şekilde, bu olay karşısında dayanıklılık göstermesi ise *proairesis*'e bağımlıdır ve iyidir. [S. III.8.2-4]

Proairesis ilk anlam olarak görüşleri kullanma yetisi olduğuna göre, Epiktetos için en önemli etik problemi görüşler karşısında mücadele edebilmektir. *Proairesis* bu mücadelenin

kazanılmasını sağlayan yetidir. Bir kimsenin görünüşler karşısındaki davranışlarını *proairesis* değil de kaçınma ve arzulamalar belirleyecek olursa, o kimsenin Epikouros'tan hiçbir farkı kalmayacak ve görünüşlerin peşi sıra sürüklenip gidecektir. Epiktetos görünüşlerin değişkenliği ve güvensizliğine karşın *proairesis*'in sağlamlığını şöyle açıklar:

Neye güvenmeli? Bir insanın güvenilebileceği tek şeye; sağlam, engellerden bağımsız, elinden alınması olanaksız tek şeye: Kendi *proairesis*'ine. [S. III.26-20]

Proairesis'e ilişkin hem Aristoteles hem de Epiktetos'tan getirilebilecek daha birçok örnek vardır. Ancak burada yapmaya çalıştığımız şey, sırf Epiktetos'un bir kavram üzerindeki düşünme biçimini aktarmakla kalmayıp o kavramın yaratıcısı olan Aristoteles'e kıyasla nasıl anlamlandırıldığını ortaya koymaktır. Hem böylelikle, kavram üzerinde düşünce yürütme tarzına ilişkin, doğa ve metafizik konularında etraflıca düşünmüş kurucu bir filozofla sırf eylemlerin doğruluğu, iyiliği vs. üzerine düşünmüş bir etik düşünürü arasındaki farklılığın bir nebze de olsa ortaya çıkmasını umduk.

Açıklığa kavuşturulması gereken son mesele, hem Aristoteles hem de Epiktetos'tan alıntıladığımız kısımlarda *proairesis* sözcüğünü çevirmeden olduğu gibi bırakmamızın nedenidir. Bunu yaparken, dinleyiciyi, Aristoteles'te alışılmış olan "tercih, seçim" sözcüğüyle Epiktetos'ta alışılmış olan "irade" sözcüğünün etkisi altında bırakmamayı amaç edindik. Kullanılan sözcük aynı ve değinilen düşünceler de benzer olduğu için, bu iki filozofun kavramı anlamlandırma biçimleri arasındaki farkı anlamanın ya da belirlemenin zorluğuna dikkat çekmek istedik. En nihayetinde, bu iki *ayrı ama aynı* kavram için getirilecek herhangi bir Türkçe karşılığın düşüncede bir karmaşa yaratmaya-

cağı açık görünüyor. Hatta Epiktetos'un, her ne kadar hiçbir konuşma ya da dersinde adını anmıyorsa da, bütün *proairesis* düşüncesini *bize düşen* ve *bize düşmeyen* şeyler arasındaki Aris-toteles'in ortaya koyduğu fark üzerine temellendirdiğini iddia etmek hatalı olmayacaktır.

Kaynakça

- EPİKTETOS, (2010), *Söylevler*, Çev. Birdal Akar, Şûle Yayınları, İstanbul.
- EPİKTETOS, (2009), *Kılavuz Kitap*, Çev. Birdal Akar, Şûle Yayınları, İstanbul.
- ARİSTOTELES, (2007), *Nikomakhos'a Etik*, Çev. Saffet Babür, Bilgesu Yayıncılık, Ankara.

TÜRKİYE'DE EPIKTETOS VE STOA FELSEFESİ

H.Haluk ERDEM*

Ülkemizde Stoa felsefesi ve özelde Epiktetos çalışmaları oldukça yakın tarihlere kadar gider. Felsefe tarihi kitaplarında bu felsefeye yer verilmiş olsa da ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır. Bu durumun nedenini, sanıyoruz ki felsefecilerin ilgi alanlarının daha çok çağdaş felsefeye yönelmiş olmasında görüyoruz. Türkiye’de Epiktetos ve Stoa felsefesi üzerine yapılan çalışmalar şunlardır:

Epiktetos’un Eserlerinin Türkçe Çevirileri:

Söylevler, (çeviri: Birdal Akar), Divan Kitap, Ankara, 2013.

Kılavuz Kitap, (çev: Salih Adem), Şule Yayınları, İstanbul, 2013.

Söylevler, (çev: Birdal Akar), Şûle Yayınları, İstanbul, 2010.

İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar, (çev: Cengiz Erengil), Koleksiyon Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Kılavuz Kitap, (çev: Birdal Akar), Şule Yayınları, İstanbul, 2009.

Düşünceler ve Sohbetler, (çev: Burhan Toprak), İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Epiktetos ve Stoa Üzerine Yazılar:

Önal, Mehmet, “Epiktetos”, *Felsefe Ansiklopedisi*, (Editör: Ahmet Cevizci), Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2007.

Demirpolat, Enver, “Epiktetos’un Hayatı, Eserleri ve Felsefi Görüşleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.9/2, Elazığ, 2004.

Yazıcı, Aslı, “Epiktetusçu Eğitimde Erdemli İnsan”, *Felsefe Dün-*

* Doç. Dr. H. Haluk ERDEM, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitim Felsefesi Anabilim Dalı.

yası, sayı: 34, Ankara, 2001.

Yazıcı, "Sedat, Epiktetus'un Ahlak Felsefesinde Akılcılık ve Doğalcılık", *Felsefe Dünyası*, Ankara, 1999/1.

Dürüşken, Çiğdem, "Stoa Mantiğı", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, sayı: 28, İstanbul, 1991.

Stoa Felsefesi Üzerine Kitaplar:

Brun, Jean, *Stoa Felsefesi*, (çev: Medar Atıcı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Çapak, İbrahim, *Stoa Mantiğı ve Farabi'ye Etkisi*, Araştırma Yayınları, 2006.

Stoa Konusunda Yazılan Lisansüstü Tezler:

1-Baksen Ertürk, *Son Dönem Stoa Felsefesinde Ahlak*, (Danışman: Prof. Dr. Nurten Gökalp), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, 2007, 134 sayfa.

2-Gökçe Yırcalı, *Fate and moral responsibility in Stoicism*, (Danışman: Prof.Dr.Stephen Voss), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, 2007, 46 sayfa.

3-Ayten Sururi, *Self-love and Self-deception in Seneca, the Stoic*, (Danışman: Doç.Dr.Halil Turan), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Doktora, 2005, 175 sayfa.

4-Fahri Ulus Atayurt, *The Theory of Pathos in Stoicism*, (Danışman: Dr. Chryssi Sidiro-Prof.Dr. Stephen Voss), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, 2001, 82 sayfa.

5-Müslüm Turan, *Tarihsel Süreç İçinde Sto Felsefesi*, (Danışman: Niyazi Öktem), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1989, 142 sayfa.

ANADOLU'DA FELSEFEYE YOLCULUK - I

“Hierapolis’li Bir Filozof: Epiktetos”

Değerlendirme

A. Kadir ÇÜÇEN*

Öncelikle üzerinde yaşadığımız topraklarda yaşamış filozofları ve onların düşüncelerini yüzyıllar sonra yine aynı topraklarda yeniden düşünme ve tartışma fırsatı veren herkese teşekkür ederim. Felsefe ve düşünce ancak bir gelenek oluşturabilirse kalıcı olur ve kültürün/uygarlığın gelişmesine katkı verebilir. Bu nedenle bu tür etkinlikler bir felsefe geleneği oluşturabilme açısından çok önemlidir. Ayrıca bu toplantının diğer bir önemi de farklı disiplinlerden bir araya gelen düşünür ve bilim insanlarının aynı konuyu farklı açılardan ele almasıdır. Disiplinler arası ilişki ve çalışma birlikteliği yüzyıllarca birlikte yaşamış ve farklı uygarlıklara ev sahipliği yapan bu toprakların ne kadar verimli ve hoşgörülü olduğunun bir kanıtıdır da. Unesco Felsefe Komitesi tarafından düzenlenen Anadolu’da Felsefeye Yolculuk toplantısının ilk ayağı olan “Hierapolis’li Bir Filozof: Epiktetos” bana göre önemli bir başlangıç yeri oluşturmaktadır. Bu toplantıyla birlikte üzerinde yaşadığımız topraklarda gelişen düşünce ve felsefeler bir farkındalık kazandırmak ve insanlığın ortak mirasını gelecek kuşaklara aktarma gibi bir görevi de üstlenmiş bulunmaktayız. Bu toplantıda dile getirilen düşünceler üzerine bazı değerlendirmeler yapacağım.

Açılış konuşmasında Prof. Dr. İoanna Kuçuradi, Anadolu’da yaşamış olan dokuz-on uygarlığın bu topraklarda, aynı zamanda felsefenin ve *felsefî bilgiye dayanan bilgeliliğin* de kaynağını da oluşturdıklarını ifade etmektedir. Prof. Dr. Kuçuradi, Ana-

* Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, cucen1961@gmail.com

dolu'da dünya görüşlerinden farklı olan felsefenin, yani *bilgi olan felsefenin* bilinen ilk örneklerini bulduğumuz gibi; birçok uygarlığın bilgeliklerinde görmediğimiz, *felsefeye dayanan bilgeliliği* de gördüğümüzü ileri sürmektedir. Bu bağlamda Epiktetos'un *felsefeye dayanan bilgelik* görüşüne şöyle bir örnek vermektedir: "İnsanları tedirgin eden, şeyler değil, şeyler hakkında düşündükleri". Prof. Dr. Kuçuradi bu iddiasını Epiktetos'un yaptığı felsefe tanımıyla da desteklemektedir: "Felsefenin işi bir çeşit tedavidir: Filozofun okulu, bir çeşit hastanedir, ona sancılarınız/ağrılarınız olduğu zaman gidersiniz" Epiktetos'un bilgeliliği, insana ilişkin felsefî bilgiye dayanıyor. Bu bilgelige ilk adımın ise kendini bilmekle -bilmeye çalışınakla olduğunu belirten Prof. Dr. Kuçuradi konuşmasını Simurg mitosunu ve Yunus Emre'den verdiği bir dörtlükle tamamlar.

Antik Çağ felsefesi üzerine doktorasını ve sonraki çalışmalarını yapan Doç. Dr. Geoffrey Bowe, öncelikle Platon, Aristoteles, Yeni-platonculuk ve Descartes felsefeleri ile Epiktetos'un felsefeleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyduktan sonra Epiktetos'un görüşleri üzerinde durmaktadır. Bowe'a göre Epiktetos'un mutluluk görüşleri ile Herakletios arasında sıkı bir bağlantı olduğu ve daha sonra da Descartes'in ruh anlayışına giden bir etkisi olduğu söylenebilir. İrade/istenç görüşleri açısından Descartes ile Epiktetos'u karşılaştıran Bowe şöyle demektedir: İradenin iyiyi ve kötüyü ayırması veya yapması ancak bir eylemde özgür istencin ahlaki sorumlulukla birlikte çalışmasıyla olanaklıdır. Fakat Bowe göre, Descartes'in irade anlayışı Epiktetos'tan çok Aristoteles'in mutlulukçu görüşlerine yakındır. Çünkü Aristoteles'e göre "prohairesis" iyiye yönelmiş bir eylem için yapılmış bilinçli seçimlerdir. Buna karşın her ne kadar Epiktetos'ta "prohairesis" görüşünde Aristoteles'i benimsese de, ona göre mutluluk dış etkenlere bağlı değildir, çünkü onlar bizim elimiz-

de olamayan şeylerdir. Yine Bowe Descartes ve Epiktetos arasında irade anlayışındaki bir farka dikkat çekerek şu belirlemeyi yapmaktadır: Descartes'in irade anlayışı Epiktetos'unki kadar çetrefilli değildir, çünkü irade, sadece ruhumuzun kendisi değil, ruhumuzun diğer bir bölümüne verdiği yanıttır yani ruhumuzun diğer bir yetisidir.

Diğer bir konuşmacı olan Mehmet Ali Sarı ise bilgelik, felsefe ve sevgi kavramlarından ve aralarındaki ilişkiden yola çıkarak Epiktetos'un felsefesini ele almaktadır. Hayranlık ile temâşa etmek yoluyla hakikatin peşinden gitme uğraşısının "bilgelik sevgisi" olduğunu söyleyen Sarı, bilgi ve sevgi, akıl ve duygu gibi durumların birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı ve tümüyle birbirleriyle uyumlu bir birlik taşıdıklarını ileri sürmektedir. Bu tartışmayı Stoa ve Epiktetos felsefesinde de ele alan Sarı'ya göre, felsefe her şeyden önce bir yaşam tarzı ve sanatı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Epiktetos'a göre, bilgelik kuramsal olmaktan çok eylemeye yöneliktir ve teori bir amaç değil, daha çok eyleme, pratiğe geçiren bir köprüdür. Bilge kişi bilgi ve eylem birlikteliğine sahip kişidir ve bilmek eylemde bulunmak demektir. Çünkü felsefe insana, istek ve arzuları bir düzene sokmayı, düşüncelerini iyi bir biçimde kullanmayı öğretir. Felsefenin insanı mutluluğa ulaştıracak bir bilgelik yolu olması bakımından bu yolun asıl olarak kişinin kendi yolu olduğu aşîkârdır. Bu yolda kişi sadece kendisiyledir. Aradığı da kendisinden başka bir şey de değildir. Çünkü Epiktetos'a göre bu yolda mesafe alındığında, zenginlik yoksulluk, ünlülük, ünsüzlük vb. gibi yakıştırmaların pek de tapılası şeyler olmadığı görülecektir. Tüm bu türden yakıştırmalar, bizi bizden uzaklaştıran, yabancılaştıran durumlardır. Sonuçta Sarı, Epiktetos açısından felsefenin Delfi tapınağının girişine yazılı olan "kendini bil" düsturu dâhilinde bir yol olduğunu söylemektedir.

Mustafa Günay Epiktetos'un insan anlayışını ele alarak insanın akıl sahibi ve ölümlü bir varlık olduğunu belirtmektedir. Epiktetos'a göre, insan kişiliği, akla dayalı eylemlerle kurulur, akıldışı eylemlerle bozulur. Böylece insanın doğası sorununu irdeleyen Epiktetos'un temel bir soruna değindiğini belirten Günay'a göre, insanın kendini diğer canlılardan ve hayvanlardan ayırt eden akla göre eylemesi gerektiğini Epiktetos'un felsefesine dayanarak açıklamaya çalışmaktadır. Bunu Epiktetos'tan aldığı bir alıntıyla cevaplamaktadır: "İnsan doğası nedir? Asıp kesmek, can yakmak, hapislere kapatmak ve öldürmek mi? Hayır. İnsanın doğası iyiliktir, öteki insanlarla işbirliği yapmaktır, onların iyiliğini istemektir. Bu durumda, ister kabul edin ister etmeyin (insan) akıl dışı davrandığı sürece kötü bir durumdadır."

Bu toplantıya ev sahipliği yapan Pamukkale Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Akgün konuşmasına Epiktetos'un hayatı içeren küçük bir özgeçmiş sunarak başladı. Epiktetos, Frigya'da Hierapolis'te köle olarak dünyaya gelmesine rağmen bir filozof olarak öldüğüne değinen Prof. Akgün, Epiktetos için, bir filozofun insanlara ün sahibi ve zengin olmayı vs. öğretmediğini, fakat yaşamda özgürlüğün nasıl korunması gerektiği öğrettiğini belirtti. Epiktetos'tan şunları aktarmaktadır: "O, dünyada meydana gelen bütün olayları, elimizde olanlar ve elimizde olmayanlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Elimizde olanlar, düşüncelerimiz, yaşamışımız, isteklerimiz, eğilimlerimiz, iğrenmelerimiz vs. gibi davranışlarımızdır. Elimizde olmayanlar ise, mal - mülk, ünlü olmak, yüksek görev vs. gibi şeylerdir. Elimizde olanlar doğaları gereği hürdürler, yani irademizle ilgilidirler. Elimizde olmayanlar ise, güçsüz, dayatma altında, binlerce engelle karşı karşıya olup doğaları gereği hür değildirler. Doğaları gereği ba-

gımlı olanları bir insanın kendine ait zannetmesi durumunda, bu insan birçok engelle karşılaşacak, onları elde edemeyince üzülecek, hem Tanrı'dan ve hem de insanlardan şikâyetçi olacaktır. Böyle bir durumda eğer bir insan kendisinin olanı benimser ve başkasının olanı da başkasının iradesinde kabul ederse, bu takdirde kimse ona istemediğini yaptıramadığı gibi, istediğine de kimse engel olamaz. Böylece bu şekilde hareket eden bir insan sızlanarak kimseyi suçlamadığı gibi istemeden hiçbir şeyi yapmaya da zorlanmaz."

Prof. Dr. Akgün, Epiktetos'un görüşleri içerisinde 1724-1804 yılları arasında yaşayan Kant'ın fikirleri arasında yer alan görev ve sorumluluk fikirlerinin bulunmasının dikkate değer olduğunu belirtmektedir. Akıl konusunda ileri sürdüklerine baktığında, onun söz konusu etmeye çalıştığı akıl, Tanrısal ruh-tan bir parçayı andırmaktadır. Epiktetos'a göre akıl, anormaller hariç tutulacak olursa, Tanrısal ruh tarafından herkese eşit olarak verilmiştir. Onun bu şekilde söz konusu ettiği akıl, 17. asır filozofu Descartes, tarafından da benzer ifadelerle tekrarlanmaktadır.

Prof. Akgün, son olarak, Epiktetos'un etkilendiği düşünürler arasında Herakleitos, Sokrates, Diogenes ve Stoalı Zenon yer aldığını ifade etmektedir. O, hem Herakleitos ve hem de Sokrates'de olduğu gibi insanın kendini tanıması ve bilmesi üzerinde durmaktadır. Yani, diğer bir söyleyişle o da onlar gibi kendini araştıran bir düşünür olarak düşünce tarihindeki yerini almıştır.

Prof. Dr. Betül Çotuksöken ise insanın içinde yaşadığı mekânla olan ilişkisini özne-nesne birlikte-varoluşunda ele alarak, insan-mekân ilişkisi üzerinde düşünmenin bu topraklarda oluşan düşünceyi verebileceği tezinden yola çıkmıştır. Çünkü her bir insan toplumsal-tarihsel-kültürel varlık olarak içinde yer al-

dığı yeryüzü parçasıyla olan ilişkisini, kendisi farkına varmasa da, sürekli olarak kendisi-kendisi olmayan üzerinden kurar. Böyle bir özneleşme süreci, yaşanmış olanları, doğal ve kültürel olan her şeyi de kendi nesnesi olarak algılar.

Bu nedenle Prof. Dr. Çotuksöken bir kültür mekânı olarak Anadolu'ya ve Anadolu'da yaşamış olan öznelere, özellikle de felsefenin kurucu öznelere böyle bir perspektiften bakmayla, üzerinde yaşanan yeryüzü parçasına ilişkin zamanötesi bir bilinç sağlanacağını belirtmektedir. Çünkü ona göre, bu yolla geçmiş bir bakıma yeniden kurulur. Bu kurma çabası, ancak kent ortamında mümkün olduğunu söyleyen Çotuksöken'e göre, filozofla kent arasında sıkı bir birliktelik vardır. Çünkü filozof-kent ilişkisi, insan-mekân ilişkisinin en özel türlerinden birini oluşturur. Filozofa ev sahipliği yapan, ona, içerdiği insan ilişkileriyle ve bu ilişkilerin zenginliğiyle, çeşitliliğiyle bir bakıma esin kaynağı olan kent, kimliğine, düşünen varlığıyla öne çıkan özneler aracılığıyla kavuşur. Kent, herhangi bir yer olmanın ötesinde, düşünen, bilen ve eyleyen, bilmesi ve eylemesi üzerine düşünen öznelere, özne-insanlar aracılığıyla oluşur.

Prof. Dr. Çotuksöken, Anadolu toprakları taşıdıkları kentleriyle, çok sayıda filozofa ev sahipliği yapmış olduğunu dile getirdikten sonra, zamanaşırı olan filozofların, bulundukları mekânı, kentin insan-dünya-bilgi ilişkilerini kurma yoluyla hem kendi zamanları için hem de gelecek için belirlemelerde bulunduklarını ileri sürmektedir. Böylece Epiktetos'un da zamanaşırı bir filozof olarak yaşadığı kentle yani mekânla girdiği ilişkinin önemini vurgulamaktadır. Epiktetos'ta aklın salt araçsal değil, aynı zamanda amaçsal, hatta daha yoğun bir biçimde pratik kullanımı olduğu üzerinde durarak, tarihsel süreçte bu kullanımın nasıl olduğuna dair Descartes'i örnekleyerek konuyu açtı. Son olarak da Prof. Dr. Çotuksöken, Dünya yurttaşı Hiera-

polisli gezgin Epiktetos'un yaşadığı dönemin kentlerinden edindiği deneyimleri ile kurduğu insan-dünya-bilgi ilişkilerinin bir filozofu olarak, "kentin öznesi", "insanlığın kişisi" olduğunu belirtmektedir.

Bu toplantıların yaşadığımız mekâna ve zamana dolayısıyla felsefeye çok katkı yapacağına inanan birisi olarak bir sonraki "Anadolu'da Felsefeye Yolculuk"ta buluşmak üzere tüm katılanlara teşekkür ederim.

Hierapolisli Bir Filozof

Epiktetos

2500 yıl önce Anadolu'nun Batı Ege kıyı şehirleri başta olmak üzere, felsefi düşüncenin doğuşuna tanık oluruz. Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde yaşamış filozofların ve düşüncelerinin anımsanmasının ülkemizde felsefi düşüncenin gelişimi ve geleceği açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu düşünceden yola çıkarak, çeşitli Anadolu şehirlerinde yaşamış olan filozoflardan kimilerini bir dizi etkinlik düzenleyerek gündeme getirmek istedik. Böylece düşünceleriyle insanlık kültürüne değerli katkılarda bulunmuş ve silinmez izler bırakmış bu filozofların -içinde yaşadıkları kültür ortamlarını göz önüne alarak- yeniden hatırlanması, düşüncelerinin çeşitli yönleriyle tartışılması, hem felsefenin insanımızla yakınlaşmasına katkıda bulunabilecek hem de kültür tarihimizde felsefenin serüvenini ortaya çıkarılabilecektir.

Elinizdeki kitap, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu (Felsefe İhtisas Komitesi), Türkiye Felsefe Kurumu ve Pamukkale Üniversitesi'nin işbirliğiyle 2-3 Kasım 2012 tarihlerinde Denizli'de düzenlenen "Hierapolis/Pamukkale'de Felsefeye Yolculuk" başlıklı bilimsel toplantıda sunulan bildirilerden oluşmaktadır.

